

Հայաստանյայց Առաքելական
Սուրբ Եկեղեցու տոներ

«Տարվա պսակը պիտի օրհնվի
Քո քաղցրությամբ»
(Սաղմ., ԿԴ(64), 12)

Մարդկության պատմության սկզբնական ժամանակներից տոներն ու տոնախմբությունները մեծ տեղ են ունեցել հասարակությունների կյանքում՝ մեծարելով ակնառու անձանց, արժ-որելով ժողովրդի – պետության կյանքում կար-որ դեպքերի ու իրադարձությունների հիշատակությունները: Այդօրինակ հանդիսություններն ու արարողությունները իրենց ամփոփած խորհուրդներով սահմանվում են որպես տոն:

*Համաձայն Հրաչյա Աճառյանի «Հայերեն արմատական բառարանի» «տոն» նշանակում է «հասարակաց հանդես, հանդիսավոր օր»: Այն բնիկ հայկական բառ է – ծագում է հնդեվրոպական նախալեզվի *dapni* ձ-ից, որը նշանակում է «զոհ»: Սկիզբ է առել դարձյալ հնդեվրոպական նախալեզվի *dap*, *dep*՝ բաժանել, բաշխել արմատից: Հետագայում այն ձ-ափոխվել – դարձել է *tafn* (տաւն-տոն)՝ ստանալով «զոհ, զոհի անասուն, ողջակեզ» իմաստը: Նույն ծագումն ունեն լատիներեն *daps*, *dapes*՝ «աստվածներին նվիրված զոհ, նվիրական խնջույք, հացկերույթ», *dapino*՝ «առատ խնջույք տալ», հունարեն *δεπνον*՝ «ճաշ, նախաճաշ, ընթրիք» բառերը¹:*

¹ Հր. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, Դ հատոր, Երեւան, 1979, էջ 442: Նույն տեղում Հր. Աճառյանը գրում է. «Հներից Տաթեւ. ամ. 654, սխալ է մեկնում՝ իբր օտար բառ. «Տոն թարգմանի ուրախութիւն եւ պայծառութիւն... քանզի անունս այս

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱյայծ Ա. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՏՈՆԵՐ

Տոների նպատակը աշխատանքից ազատ լինելը կամ տարբեր հանդիսություններ ու արարողություններ կատարելը չէ, այլ այդ ամենով՝ իբր- արտաքին արտահայտություն տոնի բովանդակության ու խորհրդի, տոնի խորհրդով ապրելն ու առաջնորդվելը: Տները սերունդների հոգիներում նորոգում – դաստիարակում են հոգ-որ – ազգային արժեքները՝ որոշակի իմաստ հաղորդելով հասարակական կյանքին ու դառնալով գործոն մարդկային տվյալ հավաքականության շարունակականության ու հարատևության համար: Յուրաքանչյուր տոն կենդանի է այն մարդկանցով, ովքեր պահպանում են դրա խորհուրդները – կատարում համապատասխան ծեսերն ու արարողությունները՝ հավատալով դրանց զորությանը – վերափոխող ուժին: Այս փոխկապվածությամբ՝ ինչպես տոնը պահպանում են դրա խորհուրդներն ընդունողներն ու կրողները, այնպես էլ տոնն է իր հերթին պահպանում իր խորհուրդները կրողներին՝ զորացնելով նրանց էթնիկ առանձնահատկություններն ու ազգային ինքնությունը:

Հայաստանյայց Եկեղեցին, իբր- ազգային, հոգ-որ – մշակութային արժեքները կրող ու փոխանցող ամենահին կառույց, նույնպես տարվա մեջ պատվում է առանձնակի օրեր՝ նվիրված Տերունական հիշատակների, հոգ-որ արժեքների ճանաչողության, եր-ելի ու սրբակյաց անձանց, Եկեղեցական ու ազգային կյանքի նշանակալի իրադարձությունների: Տները, տեղաբաշխվելով տարվա օրերի վրա, ընդգրկվել են օրացույցներում՝ կազմելով տոնացույցներ: Տոնացույցը Եկեղեցում գործածվող գրքերից մեկն է, որն ընդգրկում է

ոչ է ի մեր լեզուէ, այլ յօտար ազգաց. զի նոքա գուրախութեան կամ զհարսանեաց տօն անուանեն եւ զպայծառ հանդէս՝ տօն կոչեն»:

տարվա ընթացքում Եկեղեցու տոների կատարման կարգը²:

Քրիստոնեությունը սկզբնավորման պահից ձ-ավորվեց որպես հավաքականություն, որը համախումբ է մեր Տեր Հիսուս Քրիստոսի անունով՝ Նրա վարդապետության շուրջ: Հավաքական այդ ամբողջությունը կոչվեց «Եկեղեցի», որը նախնական իմաստով նշանակում է ժողովրդի համախմբություն: Այդ բառը Հիսուսն էնքը գործածեց իր իսկ հիմնած հաստատության համար (Մատթ., ԺԶ(16), 18): Այսինքն՝ էնքը հիմնեց իր Եկեղեցին, որը Նրա ներկայությունն է այս աշխարհում – շարունակում է Տիրոջ փրկագործությունը: Քրիստոսի Համբարձումից հետո Նրա աշակերտների համախմբությունը նույն անունով հայտնի դարձավ (Գործք, Ը, 1, ԺԲ(12), 1), որը տարածվեց նա- հավաքականության առանձին մասերի վրա (Ա Թես., Ա, 1, Գաղ., Ա, 2, Ա Կորնթ., Ա, 2, Հռոմ., ԺԶ(16), 1): Աստիճանաբար «Եկեղեցի» անունը քրիստոնեության հետ նույնացվեց, իսկ քրիստոնեական Եկեղեցին հետզհետե ընդլայնվեց, կազմակերպվեց իբր- հոգ-որ կառույց, ձ-ավորեց պաշտամունքային յուրահատուկ ծեսեր ու արարողություններ, ինչպես նա- հաստատեց քրիստոնեական տոներ: Նախապես քրիստոնեական տոները նվիրվել են մեր Տեր Հիսուս Քրիստոսին, ս. Աստվածածնին, ս. Խաչին, Եկեղեցու սրբերին, իսկ կիրակին ընդհանրապես նվիրվել է Քրիստոսի Հարությանը – մշտապես համարվել ու համարվում է հանգստյան օր:

Քրիստոսի Համբարձումից հետո Նրա առաքյալները մեկնեցին տարբեր երկրներ՝ քարոզելու Հարուց-

² Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյան, Ծիսական բառարան, Եր-ան, 1991, էջ 124:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅՈՒ Ս. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

յալ Աստծուն³: Ամփոփապես Քրիստոսից՝ Մարդացյալ Աստծուց ստացած իշխանությամբ առաքյալները տարբեր երկրներում կազմակերպեցին քրիստոնեական համայնքներ, հիմնեցին եպիսկոպոսական աթոռներ: Նույն կերպ – Հայաստանում ս. Թադեոս – ս. Բարդուղիմեոս առաքյալները առաջին եպիսկոպոսական աթոռների հաստատմամբ հիմնեցին Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին:

Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին, իրը – անբաժան մաս Ընդհանրական Եկեղեցու, տոնել է նախապես Քրիստոսի Ընդհանրական Եկեղեցում հաստատված տոները: Տիեզերական Եկեղեցու ավանդությունը իշխող էր նա – Հայաստանյայց Ս. Եկեղեցում՝ հատկապես առաջին հինգ դարերում: Սակայն ժամանակի ընթացքում, ինչպես – մյուս Եկեղեցիները, Հայաստանյայց Ս. Եկեղեցին նույնպես իր տոնացույցը հարստացրեց ազգային տոներով ու հայազգի սրբերի հիշատակությունների օրերով՝ ազգային առանձնահատուկ տեսք ու բովանդակություն հաղորդելով դրան: Որպես առաջին – վառ օրինակ ս. Վրթանես Ա Պարթևկաթողիկոսի (333-ՎՆ341 թթ.) տնօրինությունն է՝ տոնելու 337 թ. Պարսից տերության ներխուժման դեմ մղվող պատերազմում նահատակված Վաչե Մամիկոնյանի հայոց սպարապետի – նրա զինակիցների հիշատակը. «Իսկ սրանք... մեռնելիս հաստատ պահեցին իրենց հավատարմությունը – իրենց անձերը զոհեցին աստվածային ճշմարտության համար, եկեղեցիների, մարտիրոսների, կրոնի սուրբ ուխտի, հավատի կարգերի հա-

³ Կանոնագիրք հայոց, Սահմանք – կանոնք զոր եղին աշակերտքն Քրիստոսի Եկեղեցույ սրբոյ յետ վերանալոյ Տեառն, ԼԴ, 1964, հ. Ա, էջ 49-66:

մար, քահանայական ուխտի – Քրիստոսի անունով նոր մկրտվածների – աշխարհի բնիկ Տիրոջ համար, – նրանք, որ իրենց կյանքը չխնայեցին այս բոլորի համար՝ նրանք պետք է պատվվեն Քրիստոսի վկաների հետ: ...մշտական կարգ սահմանենք ամբողջ մեր աշխարհում, որ ամեն ոք անխափան կատարի սրանց քաջության հիշատակը՝ ինչպես Քրիստոսի նահատակների: Իսկ մենք տոն կատարենք – ուրախ լինենք, որ Աստված սրանցով մեզ հետ հաշտ լինի – այսուհետ-խաղաղություն շնորհի»: Եվ Վրթանես մեծ քահանայապետը օրենք սահմանեց (մեր) աշխարհում՝ տարեց տարի նրանց հիշատակը կատարել, ինչպես – նրանց, որոնք նույն կերպով աշխարհի փրկության համար կմեռնեն»⁴: Այսպիսով, ս. Վրթանես Ա կաթողիկոսը առաջինն է, ով հայոց տոնացույցում ազգային նահատակների տոն է հաստատել: Հաջորդ՝ 5-րդ դարում Վաչեյանների այս տոնը միավորվեց հայ ժողովրդի քրիստոնյա ինքնության հաստատման – ազատության ձգտումի առավել մեծ հնչողություն ունեցող հիշատակին՝ Վարդանանց պատերազմի նահատակների տոնին – Վարդանանց անունով է հատկանշվում որպես ազգային տոն⁵:

Բնական է, որ Հայ Եկեղեցու տոնակարգը դարերի ընթացքում զարգացում է ապրել: Սակայն հայկական տոնական տարվա մասին եղած սկզբնաղբյուրները հիմնականում թվագրված չեն, ինչը – դժվարացնում է հայոց Տոնացույցի ծագման – զարգացման խնդիրները:

⁴ Փավստոս Բուզանդ, Հայոց պատմություն, Եր-ան, 1987, էջ 46-47:

⁵ Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյան, Ազգապատում, Ա. Էջմիածին, 2001, էջ 141:

րի ուսումնասիրությունը: Սրբերի տոների, կենսագրության, վարքագրության – այլ հարցերի մասին տեղեկություններ ստանում ենք Հայ Եկեղեցու ծիսաարարողական զանազան հավաքածուներից, որոնք հայտնի են «Տոնացույց», «Տոնական», «Տոնամակ», «Ճաշոց», «Տոնապատճառ», «Ճառքնտիր», «Հայսմավուրք» անուններով: «Տոնականը» տերունի տոների առթիվ գրված ճառերի – սրբերի տոների հավաքածու է, առանց վարքագրության: «Ճառքնտիր» ժողովածուն ընդգրկում է տերունական տոների առթիվ եկեղեցական Հայրերի գրած ճառերը – կազմված է տերունական տոների կարգով: «Տոնապատճառ», ինչպես – անունն է հուշում՝ տոների պատճառները՝ ծագումն ու խորհուրդը բացատրող, մեկնաբանող ճառքնտիր է: «Հայսմավուրքը» արարողական օրացույցի ժողովածու է, որը յուրաքանչյուր օրվա տոնը նշելուց բացի, պարունակում է նաև սրբերի կենսագրականներ ու սրբախոսություններ: «Հայսմավուրք» բառն առաջացել է գրաբարյան «յայսմ աւուր» բառակապակցությունից, որը նշանակում է «այս օրը»:

Նշված ժողովածուները փոփոխություններ են կրել դարերի ընթացքում – ունեցել են իրենց բազմաթիվ խմբագրությունները: Ըստ Ռ. Վարդանյանի՝ հայոց հնագույն տոնացույցը կոչվել է «Կանոնք ընթերցուածոց», իսկ հայոց քրիստոնեական տոնական տարին կառուցվածքով ու բովանդակությամբ իր հիմքում ունեցել է Երուսաղեմում կիրառվող ծիսական համակարգը: Տոնական տարին սկսվել է Զրիստոսի Սուրբ Ծննդյան ու Աստվածհայտնության՝ հունվարի 6-ին նշվող տոնական օրով – ավարտվել դեկտեմբերի 29-ին՝ Հակոբ առաքյալի ու Հովհաննես Ավետարանչի հիշատակների

տոներով: Տոնացույցում ընդգրկվել են տերունական տոները, առաքյալների, սրբերի, մարգարեների, քրիստոնեասեր թագավորների հիշատակի – քառասնօրյա Մեծ պահքի օրերը, նշվել են նա– արարողության կատարման վայրերը, ժամերը, կարգը, Հին – Նոր Կտակարաններից ընթերցվածները⁶: 8-րդ դարում Հովհաննես Օձնեցի կաթողիկոսը խմբագրել է «Կանոնք ընթերցուածոց»-ը՝ այն ըստ Էության դարձնելով ազգային ճաշոց-տոնացույց, որը հետագայում անվանվել է «Տանացոյց ըստ շաբաթուց»: «Կանոնք ընթերցուածոց»-ը տարբեր անուններով՝ «Գիր ընթերցուածոց», «Գիրք ընթերցուածոց», մի քանի հարյուրամյակ շարունակել է օգտագործվել, սակայն հայոց Տոնացույցի հետագա խմբագրություններն ունեցել են այլ անուններ՝ «Ճաշոց», «Տօնական», «Հոռոմադիր», «Տօնանամակ», «Տօնացոյց ըստ շաբաթուց» – այլն:

8-րդ դարում Սողոմոն Մաքենացի վարդապետի (մատենագիր, մանկավարժ, Մաքենյաց վանքի առաջնորդ) կողմից կազմվել է հայ առաջին սրբախոսական-արարողական ժողովածուն՝ «Տօնականը»: 9-րդ դարում Չաքարիա Ա Ձագեցի կաթողիկոսը (855-ՎՆ876 թթ.) խմբագրում է «Տոնապատճառ» ժողովածուն, որի ակունքները հասնում են մինչ– ս. Արիստակես Ա Պարթ– Հայրապետ (325-ՎՆ333 թթ.), իսկ 9-րդ դարի վերջերին կամ 10-րդ դարի սկզբներին Ատոմա վանքի վանահայր Գագիկը կազմում է մի նոր ժողովածու, որը հայտնի է «Ատոմադիր» անունով:

12-րդ դարում վերախմբավորվում – իր վերջնական տեսքն է ստանում «Վարք սրբոց հարանց» ժողո-

⁶ Ռ. Վարդանյան, Հայոց տոնացույցը, Եր–ան, 1999, էջ 25-26:

վածուն: Հատկապես նշանակալի է Գրիգոր Բ Վկայասեր կաթողիկոսի (1066ՎՆ1105 թթ.) կատարած մեծածավալ աշխատանքը սրբախոսական-արարողական ժողովածուների վերախմբագրման, ամբողջականացման գործում: Նա վերակազմավորում է «Տոնանամակ» ժողովածուն՝ տոնակարգը հարստացնելով սրբերի հիշատակներին նվիրված բազմաթիվ ընթերցվածներով ու տոներով: Գրիգոր Վկայասեր կաթողիկոսը ոչ միայն փոփոխություններ է մտցնում հայոց «Ճաշոցում» ու «Տոնանամակում», այլ՝ հարստացնում դրանք հայկական տոներով՝ հայացնելով Տոնացույցը – ըստ էության, հիմք դնելով հայոց «Հայսմավուրքին»: Ղ-ունդ Ալիշանը նրան կոչում է «գլուխ երկրորդ թարգմանչաց»⁷, իսկ Մատթեոս Ուռհայեցին գրում է, որ նա «լուսավորեց Հայաստանը բազում – տարբեր մեկնություններով, բոլոր լեզուներից թարգմանություններ կատարեց – Աստծու Եկեղեցին լցրեց աստվածային սուրբ գրքերով: ...փայլեց սրբությանը – ամենայն պարկեշտությամբ»⁸:

13-րդ արում «Հայսմավուրքը» խմբագրվում է Կիրակոս Գանձակեցու, իսկ ավելի ուշ՝ Գրիգոր Է Անավարզեցի կաթողիկոսի (1293ՎՆ1307 թթ.) կողմից: «Հայսմավուրքի» ամբողջական խմբագրման վերջնական պատիվը պատկանում է Գրիգոր Խլաթեցի Ծերենց Վկայասեր վարդապետին (1349-1425 թթ, մատենագիր, մանկավարժ, բանաստեղծ, երաժիշտ, հասարակական գործիչ, ռաբունապետ): 1401 թ. կատարած նրա մեծածավալ աշխատանքը համարվում է լավագույններից – հետագայում ունեցել է բազմաթիվ ընդօրինակություն-

⁷ Ղ. Ալիշան, Շնորհալի – պարագայ իւր, Վենետիկ, 1873, էջ 27:

⁸ Մատթեոս Ուռհայեցի, Ժամանակագրություն, Եր-ան, 1991, էջ 169:

ներ: Գրիգոր Խլաթեցին «Հայսմավուրքի» խմբագրությամբ զբաղվել է մոտ հիսուն տարի՝ այն ժողովրդակա-նացնելով, մատչելի դարձնելով – այնտեղ ներմուծելով հասարակ ժողովրդի ծոցից դուրս եկած նահատակների անուններ: Պատահական չէ, որ հենց Ծերենցի՝ «Հայսմավուրքն» է տպագրվել առաջին անգամ (1706 թ., Կ. Պոլիս):

1774 թ. Սիմեոն Ա Եր-անցի կաթողիկոսը (1763-1780 թթ.) ձեռնարկում է «հասուն – կատարեալ»⁹ նոր Տոնացույցի կազմմանը: Դրա անհրաժեշտությունը թելադրված էր նրանով, որ Հայ Եկեղեցու տոնակարգը, հիմնված լինելով յոթնօրյակների կամ շաբաթվա օրերի վրա, բացառում էր նույն տոնի ամենամյա կատարումը ամսվա նույն օրը, ինչպես Կաթողիկ Եկեղեցում է: Դա պատճառ էր դառնում յուրաքանչյուր տարվա համար տոների մասնավոր դասավորություն կազմելիս Հայաստանի տարբեր շրջաններում, ինչպես նաև – նրանից դուրս թեմերում նույն տոնը տարբեր օրեր տոնելու, ինչը խառնաշփոթ էր բերում: Սիմեոն Եր-անցին ինքն էլ գրում է, որ «սրանից մեր եկեղեցում ամեն տարի առաջանում են բազմակերպ – անհամաձայն տոնակատարություններ: Որովհետև – տոներից շատերը միշտ իրենց տեղում տոնել չեն կարողանում, ինչի պատճառով ոմանք այս տոնն այսինչ օրն են տոնում, – ոմանք՝ ուրիշ օր: Ոմանք այսինչ տոնն առանձին են տոնում կամ՝ այլ տոնի հետ, իսկ ոմանք նույնը՝ ուրիշի հետ – կամ՝ առանձին: Եվ տոներն էլ՝ իրար չնմանվող

⁹ Սիմեոն Ա Եր-անցի, Տոնացույց նախապես կարգեալ – սահմանեալ Սրբոյն Սահակայ Պարթ-ի Հայրապետին Հայոց ըստ աւանդութեան Հայաստանեայց Սրբոյ Եկեղեցւոյ, Վաղարշապատ, Տպարան Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի, 1906:

անուններով ու երգերով, որն անտեղի է»¹⁰: Նա խմբագրության է ենթարկում նախորդ տոնացույցների – ճաշոցների տոնական կարգը, Տոնացույց ներմուծում հայ սրբերի նոր տոներ, կատարում զանազան տեղափոխություններ՝ նախապատվություն տալով ազգային տոներին: Սիմեոն Եր-անցու Տոնացույցն ունի նաերկրորդ հատոր, որտեղ տրված են տոների տարեկան դասավորության բոլոր տարբերակները, որոնք կարող են պատահել՝ կապված Չատկի տոնի օրը որոշելու հետ: Դրանով ապահովվում է հայոց բոլոր եկեղեցիներում նույն տոնը միասնաբար տոնելու հնարավորությունը: Սիմեոն Եր-անցու Տոնացույցը գործում է մինչ այժմ, որտեղ ավելացվել են որոշ նոր տոներ՝ կապված 1874 թ. հետո պատմական դեպքերի հետ¹¹:

Ինչպես արդեն նշվեց, քրիստոնեական մյուս Եկեղեցիներն իրենց տոների օրերը հիմնականում հաստատել են ամսվա օրերի վրա, այսինքն՝ յուրաքանչյուր տոն ամեն տարի անփոփոխ կատարվում է մի-նույն ամսվա նույն օրը, մնալով անշարժ: Եվ միայն Հարութ-

¹⁰ Սիմեոն Ա Եր-անցի, Տոնացույց նախապես կարգեալ – սահմանեալ Սրբոյն Սահակայ Պարթ-ի Հայրապետին Հայոց ըստ աւանդութեան Հայաստանեայց Սրբոյ Եկեղեցւոյ, Վաղարշապատ, Տպարան Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի, 1906:

¹¹ Հայոց Տոնացույցի – դրա՝ տարբեր դարերում կրած փոփոխությունների ու բարեկարգումների մասին մանրամասն տես՝ Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյան, Ազգապատում, Ս. Էջմիածին, 2001, Ռ. Վարդանյան, Հայոց տոնացույցը, Եր-ան, 1999, Գ. Բրուտեան, Օրացույց հայոց, Ս. Էջմիածին, 1997, Զ. Տեր-Դավթյան, XI-XV դարերի հայ վարքագրությունը, Եր-ան, 1980, Մեսրոպ արքեպիսկոպոս Աշճեան, Հայոց Եկեղեցու սուրբերն ու սրբոց տօները (հոդված), Հայոց սրբերը – սրբավայրերը (հոդվածների ժողովածու), Եր-ան, 2001:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿԱՅ Ս. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

յան տոներ՝ Չատիկն ու նրա հետ կապված որոշ տոներն են շարժական¹²: Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին իր տոների համար որպես հիմք ընդունել է ոչ թե ամսվա, այլ շաբաթվա օրերը – ունի միայն իրեն հատուկ յոթնօրյակային տոմար: Ըստ այդմ Հայ Եկեղեցու տոները լինում են – շարժական, – անշարժ¹³:

¹² 325 թ. Նիկիայի տիեզերական ժողովի որոշումով քրիստոնեական բոլոր եկեղեցիները Քրիստոսի Հարության տոնը կամ Չատիկը տոնում են գարնանային գիշերահավասարին (21 մարտ) հաջորդող լիալուսնի հաջորդ կիրակի: Հետ-աբար, Չատիկը կարող է տոնվել ամենաշուտը մարտի 22-ին, իսկ ամենաուշը՝ ապրիլի 25-ին:

¹³ Հայաստանում հնուց ի վեր օգտագործվել է արեգակնային օրացույցը, որի հիմքում ար-ադարձային տարին է՝ Արեգակի շուրջ Երկրի պտտման պարբերությունը, որն ունի 365 օր: Տարվա մեջ երկու անգամ՝ գարնանը – աշնանը, Արեգակը հատում է հասարակածը՝ գարնանը հարավային կիսագնդից անցնելով հյուսիսային կիսագունդ – աշնանը հյուսիսայինից անցնելով հարավային կիսագունդ: Արեգակի ուղեծրի – հասարակածի հատման կետերը կոչվում են գարնանային – աշնանային գիշերահավասարներ:

Հայերի մոտ տարին բաղկացած է եղել 365 օրից. 12 երեսօրյա ամիսներ – 13-րդ ամիս՝ 5 ավելյաց օրերով: Տարվա սկիզբ համարվել է Նավասարդի 1-ը՝ օգոստոսի 11-ը, երբ, ըստ ավանդության, Հայկ Աղեղնավորը նետահարել է Բելին – հիմնադրել Հայքը (ս. թ. 2492 թ.): Հայկական օրացույցի յուրաքանչյուր ամիս ունեցել է իր անունը, որոնք, ըստ Անանիա Շիրակացու, Հայկ նահապետի ուստրերի – դուստրերի անուններն են՝ Նավասարդ, Հոռի, Սահմի, Տրե, Քաղոց, Արաց, Մեհեկան, Արեգ, Ահեկան, Մարերի, Մարգաց, Հրոտից: Ավելյաց օրերն են՝ Լուծ, Եղջերու, Ծկրավորի, Արտախույր, Փառագևոտի: Հատուկ անուններ են ունեցել նա- ամսվա բոլոր 30 օրերը՝ Արեգ, Հրանդ, Արամ, Մարգար, Ահրանք, Մագդեգ, Աստղիկ, Միհր, Ձուպաբեր, Մուրց, Երեգևան, Անի, Պարխար, Վանատուր, Արամազդ, Մանի, Ասակ, Մասիս, Անահիտ, Արագած, Գրգուռ, Կորդուիք, Ծմակ, Լուսնակ, Տրոն, Նպատ, Վահագն, Սիմ, Վարագ, Գիշերավար: Բա-

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅՈՒ Ս. ԵԿԵՂԵՇՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

Անշարժ տոներն են՝ Ս. Ծնունդ – Աստվածհայտնություն, Տյառնընդառաջ, Հղություն Աննայի, Ծնունդ ս. Աստվածածնի, ս. Աստվածածնի ընծայումը տաճարին, Ավետում ս. Աստվածածնի: Դրանք տարվա մեջ կազմում են 14 օր՝ 9 օր Աստվածհայտնության ծրագալույցը – ութնօրյակը, ինչպես նա– ս. Աստվածածնին նվիրված հինգ տոների օրերը:

Շարժական են այն տոները, որոնք հիմնականում կախված են Հարության տոնի՝ Չատիկի – դրա փոփոխությունների հետ: Շարժական տոների ժամանակը հաշվելու համար գլխավոր – հիմնական էլակետը Հարության տոնի օրն է: Այս տոները որքան էլ շարժական, նույնքան էլ կանոնավորվում են իրենց փոփոխման հերթականությամբ – ունեն որոշակի կարգ: Օրինակ՝ Չատիկից հիսուն օր առաջ Բուն բարեկենդան է, իսկ քառասուն օր հետո՝ Համբարձում, վերջինից տասը օր հետո՝ Հոգեգալուստ – այլն: Այս ընդհանուր կանոնից շեղվում են միայն մի քանի տոներ, որոնք նույնպես ըստ Չատիկի տոնի են շարժվում, այն տարբերությամբ միայն, որ տեղափոխվում են Չատիկից առաջ կամ հետո: Դրանք են՝ Ս. Ծնունդից հետո նշվող տասնմեկ տոները, Պայծառակերպության – ս. Աստվածածնի վերափոխման տոների միջ– նշվող երկու շաբաթվա, ինչ–

ցի այդ, գիշերն ու ցերեկը բաժանվել են 12-ական ժամերի՝ իրենց հատուկ անուններով. ցերեկային ժամեր՝ Այգ, Ծայգ, Չորացյալ, Ճառագայթյալ, Շառավիղյալ, Երկրատես, Շանթակալ, Հրակաթ, Հուր թափյալ (կամ՝ կաթյալ, փայլյալ), Թաղանթյալ, Առավար, Արփող: Գիշերվա ժամերն են՝ Խավարական, Աղջամուղջ, Մթացյալ, Շաղավոտ, Կամավոտ, Բավական, Հավթափյալ, Գիգակ, Լուսաճեմ, Առավոտ, Լուսափայլ, Փայլածու (տե՛ս Գրիգոր Բրուտեան, Օրացոյց հայոց, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 1997, Հ. Ս. Բաղայան, Հայոց տոմարի պատմություն, Եր–ան, 1976):

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅՑ Ա. ԵԿԵՂԵՇՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

պես նա- ս. Աստվածածնի վերափոխման տոնից հետո չորրորդ շաբաթվա երկու տոները:

Հայոց Եկեղեցում ընդունված յոթնօրյա տոնակարգի համաձայն՝ շաբաթվա յուրաքանչյուր օր ունի հատուկ բնույթ. կիրակին զուտ տերունական օր է, - այդ օրը կարող է տոնվել միայն տերունական տոն: Չորեքշաբթին - ուրբաթը պահքի օրեր են: Սրբերի հիշատակության տոները կարող են կատարվել միայն երկուշաբթի, երեքշաբթի, հինգշաբթի - շաբաթ:

Տոների դասակարգությունը

Հայ Եկեղեցու տոները դասակարգվում են երեք խմբերում՝ տերունական տոներ, սրբերի հիշատակություններ, պահքի օրեր:

Եկեղեցական գլխավոր տերունական տոները կոչվում են ՏԱՂԱՎԱՐ: Ընտրիք պատրիարք Գալուստյանի մեկնաբանությամբ՝ ըստ Հովհաննեսի Ավետարանի՝ հին հրեաների կար-որ տոներից մեկը կոչվում էր Տաղավարահարաց - տ-ում էր մեկ շաբաթ: Սրա նմանությամբ էլ մեր Եկեղեցում մեկ օրից ավելի տ-ողություն ունեցող տոները սկսեցին կոչվել «Տաղավարահարաց»: Հետագայում այս բառը կրճատվեց - դարձավ «տաղավար»¹⁴: Տաղավար տոները 5-ն են՝ Ս. Ծնունդ - Աստվածհայտնություն, Ս. Հարություն, Պայծառակերպություն, Վերափոխում ս. Աստվածածնի, Խաչվերաց:

Տաղավար բոլոր տոներին բնորոշ են հետ-յալ առանձնահատկությունները՝ բոլորն ունեն երկար կամ կարճ պահքի շրջան, տոնի նախօրյակին կատարվում է նավակատիք - նախատոնակ, տոնի նախօրյակի գիշերը՝ հսկում, տոնի հաջորդ օրը ննջեցյալների հիշատակի օր է (մեռելոց), ինչպես նա- Տաղավար բոլոր տոները տ-ում են երեք - ավելի օր, իսկ տոնի բուն օրը կարող է լինել միայն կիրակի, բացառությամբ Ս. Ծննդյան - Աստվածհայտնության տոնի, որն անշարժ է:

ՏԵՐՈՒՆԱՎԱՆ տոները կատարվում են ի պատիվ մեր Տեր Հիսուս Քրիստոսի, Սուրբ Հոգու, սուրբ Աստվածածնի, սուրբ Խաչի - սուրբ Եկեղեցու: Այս բոլոր տո-

¹⁴ Ընտրիք արքեպիսկոպոս Գալուստեան, Տաղավար տոներ, Երուսաղեմ, 1976:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅԺ Ա. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

ները նվիրված են Փրկչի փառաբանությանը –, իհարկե, առավել նախապատվելի են, քանի որ Քրիստոսը, Նրա տնօրինությունները, Տիրամայրը, Քրիստոսի Խաչը – Եկեղեցին փրկագործության առանցքն են: Հասարակ կիրակիները նույնպես նվիրված են Փրկչին – խորհրդանշում են Նրա Հարության հիշատակը:

Քրիստոնեության վաղ շրջանում Տերունական տոները միայն երկուսն էին կամ բաժանվում էին երկու խմբի: Առաջինը հիշատակությունն էր Քրիստոսի երկրավոր կյանքի նախնական դեպքերի, ընդգրկում էր հունվարի 5-13-ն ընկած ժամանակահատվածը – կոչվում էր Աստվածհայտնություն: Տոնի բուն օրը հունվարի 6-ն էր:

Երկրորդ խումբը հիշատակությունն էր Քրիստոսի փրկչական գործունեության վերջին շրջանի – կոչվում էր Հարություն: Այն սկսվում էր Ծաղկազարդով – ավարտվում Հոգեգալուստով:

Այժմ Հայ Եկեղեցում Տերունական տոներն ընդունված է բաժանել երեք խմբի՝ Քրիստոսի տնօրինական տոներ, ս. Աստվածածնի տոներ, Տերունական հիշատակություններ:

ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՏՆՕՐԻՆԱԿԱՆ ՏՈՒՆԵՐՆ ԵՆ՝ Ա. Ծնունդ – Աստվածհայտնություն, Տյառնընդառաջ, Ծաղկազարդ, Հարություն, Համբարձում, Հոգեգալուստ, Պայծառակերպություն:

Ա. ԱՍՏՎԱԾԱԾՆԻ ՏՈՒՆԵՐՆ ԵՆ՝ Ա. Աստվածածնի՝ Աննայից ու Հովակիմից հղացումը, Ա. Աստվածածնի ծնունդը, Ա. Աստվածածնի ընծայումը տաճարին, Ավետում ս. Աստվածածնի, Ա. Աստվածածնի վերափոխումը, Ա. Աստվածածնի գոտու գյուտը, Ա. Աստվածածնի տուփի գյուտը:

ՏԵՐՈՒՆԱԿԱՆ ՀԻՇԱՏԱԿՈՒԹՅԱՆ ՏՈՆԵՐԸ նվիրված են ս. Եկեղեցուն - ս. Խաչին: Ս. Եկեղեցուն նվիրված տոներն են՝ Նոր կիրակի, Աշխարհամատրան կիրակի, Հիշատակ հին Տապանակի - նոր Եկեղեցու, Տոն կաթողիկե Ս. Էջմիածնի, Տոն Շողակաթի: Ս. Խաչին նվիրված տոներն են՝ Խաչի գյուտ, Խաչվերաց, Խաչի եր-ման, Վարազա խաչի:

Տերունական տոների տ-ողությունը տարվա մեջ 133 օր է: Այդ օրերին սրբերի հիշատակություն չի կատարվում:

ՆԱԽԱՏՈՆԱԿ: Եկեղեցական կար-որ տոների նախօրյակին կատարվում է հանդիսավոր արարողություն, որը կոչվում է նախատոնակ: Ինչպես բառն է հուշում, «նախատոնակ» նշանակում է տոնի նախորդ օրը, տոնից առաջ, նախքան տոնը, տվյալ դեպքում՝ բուն տոնի հանդիսակատարության առաջին երեկոն: Նախատոնակ կատարվում է տերունական - սրբերի տոների նախօրյակին՝ եկեղեցու ատյանում, մեծ հանդիսավորությամբ:

ՆԱԿԱԿԱՏԻՔ: Եկեղեցական օրացույցում հաճախակի գործածվում է «նավակատիք» բառը: Հրաչյա Աճառյանի «Հայերենի արմատական բառարանի» համաձայն՝ «նավակատիք» նշանակում է բացման հանդես, տարեդարձ: Կազմված է «նավա» - «կատիք» բառերից: «Նավա»-ն՝ զենդերեն՝ nava, պահլավերեն՝ navak, պարսկերեն՝ nav, «նոր» բառն է, իսկ երկրորդ բաղադրիչը ստույգ մեկնություն դեռ չունի, ամբողջը իրանական փոխառություն է: Տոնականներում, Տոնապատճառներում, Տոնանամակներում «նավակատիքը» թարգմանվում է որպես նորոգություն կամ ուրախություն: Ս. Գր. Տաթ-ացին նույնպես «Գիրք քարոզութեան,

որ կոչի Ձմեռան հատորի» ՃԼԴ գլխում «նավակատիքը» թարգմանում է «նորոգություն»: «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի» գրքում (Վենետիկ, 1836 թ.) այն բացատրվում է՝ «նորակերտիք, նոր կերտել»¹⁵: Նավակատիքը նոր տան, հիմնարկության, շինության բացման արարողությունն է, ինչպես նա- թագադրության, պսակադրության տարեդարձների առիթներով կատարվող հանդիսություններն են: Հնագույն ժողովուրդները՝ ինչպես եգիպտացիները, հույները, հռոմեացիները, սովորություն են ունեցել հանդիսավորությամբ նշելու որ-է նոր հաստատության կամ կառույցի բացումը – այդ առիթով կազմակերպել ուրախ տոնախմբություններ: Հրեաների մոտ նավակատիքն արդեն մեծ – կար-որ տոնի էր վերածվել: Հին Կտակարանում Սողոմոն Իմաստունը տաճարի շինությունն ավարտելուց հետո ողջակեզներով ու զոհերով յոթ օր նավակատիք է կատարում (Գ Թագ., Ը, 62-ՎԵ66):

Քրիստոնյաներին այդ ավանդույթն անցել է հավանաբար 4-րդ դարում՝ հետագայում դառնալով կրոնական արարողությունների մաս: Ի տարբերություն հրեաների՝ քրիստոնյաները եկեղեցու նավակատիք կատարում էին ութ օր պատարագ մատուցելով: Առաջին դարերում նավակատիք էին կատարում նա- եկեղեցիների օրհնության տարեդարձներին:

«ՆԱՎԱԿԱՏԻՔ ԵԿԵՂԵՑՈՒ» նշանակում է օծմանը պատրաստ նորակերտ եկեղեցու պաշտոնական նվիրագործումը: Արարողությունը կատարվում է եկեղեցու օծման նախորդ օրը՝ իբ- վկայություն եկեղեցու՝ օծմանը պատրաստ լինելու իրողության: Նավակատիք

¹⁵ Հր. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, Ա հատոր, 1971, էջ 59, Գ հատոր, 1977, էջ 434:

կարելի է նկատել նա- եկեցու խորանի, սրբազան մատուցների, խաչերի, եկեղեցական սպասքի օրհնությունը: Առաքելական ժամանակների սովորություններից են եղել նա- նավակատիքի սեղանները: Հավատացյալները հաղորդությունից հետո միասին ճաշել են եկեղեցում՝ հրավիրելով ճաշին բոլոր աղքատներին. այս երեկոները կոչվում էին սիրո երեկոներ, սիրո ճաշ, ազապ (Ա Կորնթ., ԺԱ(11), 20, 21): Դրանք ննջեցյալների հարազատների կողմից հատուկ պատրաստված սեղաններ էին՝ եկեղեցում հավատացյալների հետ միասին ճաշելու նպատակով: Հետագայում այս սովորությունը փոխարինվել է հոգեհաց տալու սովորությամբ:

Ինչպես վեր-ում արդեն նշվել է, «նավակատիք» բառը եկեղեցական օրացույցներում օգտագործվում է նա- եկեղեցական Տաղավար տոների պահքերի համար:

Պահք

Պահքը կամ պասքը հրաժարումն է որոշակի կերակուրից՝ հանուն հոգու զորացման: Աստված պահք սահմանեց մարդու համար դեռ-ս դրախտում: «Դրախտում ամեն ծառի պտուղներից կարող եք ուտել, բայց բարու - չարի գիտության ծառից մի՛ կերեք, որովհետայն օրը, երբ ուտեք դրանից, մահկանացու կդառնաք» (Ծննդ., Բ, 16): Սակայն մարդը անհնազանդ գտնվեց, - կարիք ունի պահեցողության, քանի որ մարդկային՝ ադամական մեղավոր մեր վիճակը հաղթահարելու, նորոգվելու զորավոր միջոց է պահքը:

Համաձայն Աստվածաշնչի, պահեցողությունը մարդկային մեղավոր վիճակի գիտակցությունից բխող ցավի, տխրության ու սգի - ինքնազրկանքի շրջան է, որն արտահայտվում է որոշ ժամանակ ուտելուց, խմելուց, ինչպես նա- հաճույքներից հրաժարվելով: Առաջնային - կար-որ է հատկապես պահեցողության կրոնական ապրումը: Պահքից անբաժան են աղոթքը - ապաշխարանքը. «Բարի են աղոթքները՝ պահեցողություններով, ողորմություններով - արդարություններով» (Տոբիթ, ԺԲ(12), 8): Պահքի ընթացքում հանձնարարվում է հրաժարվել կենդանական ծագում ունեցող կերակուրներից - սնվել միայն բուսական կերակուրներով, բայց մանավանդ՝ ողորմած գտնվելով, ներողամիտ լինելով, բարի գործեր կատարելով - մեղքից հեռու մնալով, քանզի կերակրի պահքի պատվիրան տարվա բոլոր օրերի համար չկա, սակայն մեղքերից հեռու մնալու պատվիրան յուրաքանչյուր օրվա համար է տրված:

Նոր Կտակարանում նույնպես հիմնական տեղ է հատկացված պահքին: «Լեռան քարոզում» Հիսուսը սո-

վորեցնում է, թե ինչ ոգով պետք է պահք կատարել. «Երբ ծոմ պահեք, տրտմերես մի՛ լինեք կեղծավորների սման, որոնք իրենց երեսները այլանդակում են, որպեսզի մարդկանց այնպես եր-ան, թե ծոմ են պահում. ճշմարիտ եմ ասում ձեզ, ա՛յդ իսկ է նրանց վարձը: Այլ երբ դու ծոմ պահես, օձի՛ր քո գլուխը – լվա՛ք քո երեսը, որպեսզի չեր-աս մարդկանց որպես ծոմ պահող, այլ քո Յորը՝ գաղտնաբար, – քո Հայրը, որ տեսնում է, ինչ որ ծածուկ է, կհատուցի քեզ» (Մատթ., 2, 16ՎՆ18): Պահքը զորացնում է հոգին՝ ընդդեմ մարդկային թուլությունների ու մեղքի – մանավանդ՝ անսանձ ցանկությունների: Այսպիսով, պահքի նպատակը ապաշխարությունն է՝ մեղքի կապանքներից, հոգեկան ծուլությունից ազատվելու ճիգը, նորոգությունը մարդու հոգ-որ ուժերի՝ միշտ բարին խորհելու ու բարին գործելու: Պահքի օրերը հոգ-որ դաստիարակության ու կրթության, գործած հանցանքների, սխալների ու մեղքերի քավության ու թողության ժամանակահատված են: Պահքի ընթացքում զղջումը, աղոթքն ու ապաշխարությունը պայմաններ են ստեղծում, որպեսզի պահեցողի կյանքում գործել սկսի Աստծու ապաքինող, մխիթարող ու քավող գորությունը, Աստծու օրհնությունը: «...թեպետ- մեր այս արտաքին մարդը քայքայվում է, բայց մեր ներքին մարդը նորոգվում է օրըստօրե. որովհետ- մեր թեթ- նեղության առժամանակյա հաճախանքը մեր մեջ առաջ է բերում հավիտենական փառք, որ գերազանցում է ամեն ինչ» (Բ Կորնթ., 7, 16ՎՆ17):

Չուտ առողջապահության տեսակետից՝ պահքի ընթացքում կենդանական սնունդից, ճարպային ուտելիքներից հրաժարումը մարդկային օրգանիզմի համար ոչ միայն օգտակար, այլ նա- որոշ հիվանդությունների

դեպքում կանխարգելող ու բուժիչ նշանակություն ունեն: Պահքի օրեր սահմանելով, ուրեմն, Եկեղեցին հոգում է իր հավատացյալի նախ – առաջ՝ հոգ–որ, բայց նա–՝ մարմնական առողջության մասին:

Հայաստանյայց Ս. Եկեղեցում պահքի օրերը կարելի է ներկայացնել որպես՝ օրական պահք, շաբաթապահք, նավակատիքի պահք, Առաջավորաց պահք – Զառասուոյա կամ Մեծ պահք:

ՕՐԱԿԱՆ ՊԱՅԶԻ օրեր են սահմանված ընդհանրապես յուրաքանչյուր շաբաթվա չորեքշաբթի – ուրբաթ օրերը՝ ըստ առաքելական կանոնների: Չորեքշաբթին՝ ի հիշատակ Զրիստոսի մատնության, ուրբաթ՝ ի հիշատակ Նրա չարչարանքների¹⁶:

ԱՌԱՋԱՎՈՐԱՑԸ ս. Գրիգոր Լուսավորչի սահմանած առաջին պահքն է: Խոր վիրապից դուրս գալուց հետո երբ ս. Գրիգորը գնում է հայոց այն ժամանակվա մայրաքաղաք Վաղարշապատ, նրան ընդառաջ են գալիս հայոց Տրդատ թագավորը, արքունիքն ու ժողովուրդը – իրենց մեղքերին թողություն հայցում, քանի որ քրիստոնյա կույսերին սպանելուց հետո տառապում էին մոլազարությանը: Հրաշք էր, որ Գրիգորը ողջ էր մնացել, բայց առավել մեծ հրաշք էր, որ նա բժշկում է գղջացող թագավորին ու ժողովրդին: Ս. Գրիգորը 60 օր քարոզում է մարդկանց Ավետարանի Խոսքը, բացատրում Հին – Նոր Կտակարանների ճշմարտությունները ու ապաշխարության համար սահմանում հնգօրյա պահք – այնուհետ– Արածանիի ջրերում մկրտում է Տրդատ արքային, Աշխեն թագուհուն, Խոսրովիդուխտ

¹⁶ Կանոնագիրք հայոց, Սահմանք – կանոնք զոր եղին աշակերտքն Զրիստոսի Եկեղեցւոյ սրբոյ յետ վերանալոյ Տեառն, ԼԴ, 1964, հ. Ա, էջ 30:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅՈՒ Ս. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

արքայաքրոջը, ողջ արքունիքը, գորքն ու բազմահազար ժողովրդին, 301 թ. Հայաստանը դառնում է առաջին քրիստոնյա պետությունը:

Այս պահին այսօր էլ պահպանվում է Հայաստանյայց Ս. Եկեղեցում – կոչվում «Առաջավորաց»: Պահքը այդպես է կոչվում առաջինը կամ Մեծ պահքի առաջընթացը լինելու համար:

Առաջավորաց պահքը նա– Ադամի անկման խորհուրդն ունի:

Առաջավորաց պահքը հատուկ է միայն Հայաստանյայց Ս. Եկեղեցուն: Այն նախորդում է ս. Սարգիս գորավարի տոնին, որը նշվում է Առաջավորաց պահքի շաբաթ օրը – այդ պատճառով հաճախ շփոթվում է այդ տոնի հետ – թյուրիմացաբար կոչվում ս. Սարգսի պահք: Հայաստանյայց Ս. Եկեղեցու կանոնով սրբերի տոների համար պահք չի սահմանված, հետ–աբար ս. Սարգսի տոնը չի կարող պահք ունենալ:

Ինչպես – մյուս բոլոր պահքերի դեպքում, Առաջավորաց պահքին նախորդող կիրակի օրը բարեկենդան է:

Առաջավորաց պահքը սկսվում է Բուն բարեկենդանի կիրակիից՝ 3 – Ս. Ձատկից տասը շաբաթ առաջ հանդիպած կիրակիի հաջորդ երկուշաբթի օրը – տ–ում հինգ օր:

Քրիստոնեության վաղ շրջանում Ս. Ծննդյան տոնի համար, ինչպես այժմ Ս. Հարության տոնի պարագայում է, սահմանված էր պահքի երկարատև– շրջան, որը տ–ում էր 50 օր, կոչվում էր ՀԻՍՆԱԿ – սկսվում էր Ս. Ծննդյան տոնը նախորդող 50-րդ օրվա մերձավոր երկուշաբթի օրը: Այժմ 50-օրյա այդ շրջանը բաժանված է երեք ՇԱԲԱԹԱՊԱՋԲԵՐԻ՝ երկու շաբաթների ժամանա–

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅՈՒ Ս. ԵԿԵՂԵՇՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

կամիջոցներով միմյանցից առանձնացված: Շաբաթապահքերից առաջինն սկսվում է հիսնակի՝ Ս. Ծննդյան տոնը նախորդող 50-րդ օրվա մերձավոր երկուշաբթի օրը, երկրորդը Ս. Հակոբ Մծբնեցի Հայրապետի տոնը նախորդող – երրորդը Ս. Ծննդյան տոնը նախորդող շաբաթապահքերն են, որոնք տ–ում են մեկ շաբաթ: Ս. Ծննդյան տոնի շաբաթապահքը սկսվում է դեկտեմբերի 30-ին:

ՆԱՎԱԿԱՏԻՔԻ ՊԱՅՔԵՐԸ տաղավար տոների համար սահմանված պահքերն են. Աստվածհայտնության – Հարության տոների ութական, Պայծառակերպության, ս. Աստվածածնի վերափոխման – Խաչվերացի տոների հնգական օրերը:

ՄԵԾ ՊԱՅՔԸ հիշատակությունն է մեր Փրկչի՝ Հիսուս Զրիստոսի՝ անապատում քառասնօրյա ծոմապահության – տ–ում է Բուն բարեկենդանից մինչ– Ս. Չատիկ:

Հայաստանյայց Ս. Եկեղեցու օրացույցում տարվա մեջ պահքի օրեր են 158-ը, որոնցից 48-ը Մեծ պահքի օրերն են (Բուն բարեկենդանի կիրակիից մինչ– Ս. Չատիկ՝ ընդգրկելով նա– Ավագ շաբաթը), այնուհետ– տասնմեկ շաբաթապահքերը, մնացածը շաբաթվա չորեքշաբթի – ուրբաթ օրերի պահքերն են: Պահքի օրերին դադարեցվում են թե՛ տերունական – թե՛ սրբերի հիշատակությունները – կատարվում միայն ապաշխարության աղոթքներ:

Բուն բարեկենդան եւ Մեծ պահք

Հայ Եկեղեցու կանոնի համաձայն՝ պահքի բոլոր շաբաթների նախընթաց կիրակի օրը, միակ բացառությամբ

յամբ Ա. Ծննդյան պահքի, կոչվում է բարեկենդան: Մեծ պահքը՝ ապաշխարանքի, զրկանքի ու ինքնամաքման քառասնօրյա ժամանակահատվածն սկսող կիրակին կոչվում է Բուն բարեկենդան: «Բարեկենդան» նշանակում է «բարի կենդանություն, բարի կյանք», աշխարհիկ իմաստով՝ ուրախություն, տոնախմբություն, իսկ կրոնական իմաստով՝ երանական վիճակ: Սա հիշատակն է Ադամի՝ դրախտում երանելի ու երջանիկ այն կյանքի, որը նա վայելում էր Աստծու անմիջական ներկայությամբ: Ինչպես ս. Գրիգոր Տաթ-ացին է գրում՝ «Մարդը պատվի մեջ էր, քանզի ստեղծվեց որպես բոլոր տեսանելի արարածների թագավոր ու իշխան, – նրա համար ստեղծվեցին երկինքն ու երկիրը, բույսերն ու կենդանիները, ինչպես Սուրբ Գիրքն է ասում. «Ամեն ինչ նրան հնազանդ ստեղծեցիր – դրեցիր նրա ոտքերի տակ» (Սաղմ., ԽԸ(48), 3)»: Քանզի բոլոր արարածները մարդու ծառաներն ու սպասավորներն են... Իսկ մարդը ոչ ոքի ծառան չէ, այլ ազատ է – ինքնակալ»¹⁷: Բուն բարեկենդանը հիշեցնում է մարդուն իր երջանիկ վիճակը, իսկ Մեծ պահքը՝ խորհել տալիս, թե ինչպե՞ս է կորցրել այն – մատնանշում դրան վերադառնալու միջոցն ու ճանապարհը: «Այս պատճառով, երբ պահքով հեռու ենք մնում ավելորդ կերակուրներից ու ըմպելիքներից – տքնությամբ ու աղոթքով չարչարում ենք մեր մարմինը, ազատվում ենք խառնվածքի չարունակությունից, որը դեպի մեղքն է ձգում: Եվ սրբվելով մեղքերից՝ մեր մեջ վերստին պայծառանում է Աստծու պատկերը, որն ու-

¹⁷ Ա. Գրիգոր Տաթ-ացի, Քարոզ Բուն բարեկենդանի, Գանձասար, Եր-ան, 1995:

նեինք ի սկզբանե՝ նախքան մեղանչելը դրախտում»¹⁸: Այսպիսով, բարեկենդանը, լինելով հակադրությունը պահքի, այնուամենայնիվ նրա նպատակն է:

Եկեղեցու Հայրերը բարեկենդանը համեմատում են դրախտի փափկության, իսկ նրա տնկիներն ու բողբոջները՝ Եկեղեցու մանուկների հետ: Կենաց ծառը Քրիստոսի օրինակն է Եկեղեցում, իսկ պտղաբեր ծառերն ու բուրումնավետ ծաղիկները՝ առաքյալների, մարգարեների, ավետարանիչների ու սուրբ վարդապետների, ովքեր Քրիստոսի անուշ բուրմունքն են. «Քրիստոսի անուշ բուրմունքն ենք Աստծու առջ-», ինչպես Պողոս առաքյալն է ասում (Բ Կորնթ., Բ, 15):

Բուն բարեկենդանը ժամանակին տոնվել է մեծահանդես տոնախմբություններով, խրախճանքներով, այդ օրը կազմակերպվել են խաղեր ու դիմակահանդեսներ, որոնք ար-մտյան որոշ երկրներում գոյություն ունեն մինչ այժմ (ինչպես, օրինակ, Բրազիլիայի - Հռոմի ամեն տարի կազմակերպվող հռչակավոր դիմակահանդեսները): Նույնիսկ վանքերում այդ օրը թույլ են տրվել որոշ ազատություններ, որը կոչվել է «աբեղայթող» կամ «աբեղայաթող»:

Բուն բարեկենդանի երեկոյան սկսվում է պահքի քառասնօրյա շրջանը, որը պահքերից ամենաերկարատևն է, ինչի պատճառով էլ կոչվում է Մեծ: Ինչպես արդեն նշվեց, այն սկսվում է Բուն բարեկենդանի կիրակիով - շարունակվում մինչ- ս. Չատիկ: «Առաքելական կանոնների» 8-րդ հոդվածով՝ «Առաքյալները տնօրինեցին, որ 40 օր պահք նշանակվի՝ հրաժարվելու համար ամեն չարությունից, մեղքից - կերակրից... Քանզի

¹⁸ Ա. Գրիգոր Տաթ-ացի, Քարոզ Բուն բարեկենդանի, Գանձասար, Եր-ան, 1995:

Նույն հիքը՝ Տերը մեր Զրիստոս, տերը տոների – տարեկան հիշատակությունների, 40 օր – 40 գիշեր պահք պահեց»¹⁹: Այսպիսով՝ իբր– պահեցողության քառասուրյա շրջան, Մեծ պահքի համար հիմք է մեր Փրկչի՝ անապատում 40-օրյա ծոմապահությունը – ապաշխարությունը: Եվ որովհետև մարդկային սովորական բնությունը անկարող է տոկալ 40 օրվա ծոմապահությանը, ուստի Եկեղեցին տնօրինել է կատարել 40-օրյա պահեցողություն՝ օրական միայն մեկ անգամ ուտելով – կենդանական ծագում ունեցող կերակրատեսակներից հրաժարվելով: Զրիստոսը պահեց ոչ նրա համար, որ ուներ դրա կարիքը, քանի որ անմեղ էր, այլ հաստատելու համար, որ հին ու նոր օրենքները, մարգարեներն ու Զրիստոսը միմյանց հակառակ չեն, այլ լրացնում են միմյանց: Եթե Մովսեսն ու Եղիան պահեցին Աստծու հոսքը Նրա հրեշտակի տված կերակրի զորությամբ, ապա Զրիստոսը պահեց իր զորությամբ: Պահքով Նա ցույց տվեց իր Աստվածությունը, իսկ քաղցելով՝ մարդկությունը:

Մեծ պահքի տ–ողությունը 48 օր է՝ ներառյալ Նա– Ավագ շաբաթվա 8 օրերը, որոնք պահում ենք ի հիշատակ Տիրոջ չարչարանքների:

Մեծ պահքի նպատակը հավատացյալների նախապատրաստությունն է ս. Հաղորդությանը արժանապես մոտենալուն – Հարության տոնը առավել մեծ ուրախությամբ տոնելուն: Այն հոգ–որ նախապատրաստության, ինքնամաքրման ժամանակաշրջան է: Ինչպես Ներսես Շնորհալին է ասում. «Ժուժկալությունը բո-

¹⁹ Կանոնագիրք հայոց, հտ. Ա, Սահմանք – կանոնք զոր եղին աշակերտքն Զրիստոսի Եկեղեցւոյ Սրբոյ յետ վերանալոյ Տեառն, Ը, Եր–ան, 1964, էջ 32-33:

լոր առաքիլությունների ամրությունն ու հիմքն է, քանզի նա, ով իր ներսում ժուժկալ է չարի նկատմամբ, բոլոր տեսակի բարիքներն իր մեջ է կրում... Եվ այս է ժուժկալության սահմանումը. ժուժկալ լինել ամեն բանի մեջ, որոնցից աստվածային օրենքները հրամայում են հրաժարվել» (Թուղթ ընդհանրական):

Բուն բարեկենդանի շաբաթ օրը, երեկոյան ժամերգության ընթացքում փակվում են բոլոր եկեղեցիների խորանների վարագույրները, որը շարունակվում է ողջ Մեծ պահքի ընթացքում՝ մինչև՝ ս. Հարության ճրագալույցի պատարագը: Վարագույրը բացվում է միայն կար-որ տոների առիթով, երբ մատուցվում է ս. Պատարագ՝ Ծաղկազարդին, Ավագ հինգշաբթի՝ ոտնվայի արարողությանը, ինչպես նաև՝ ս. Գրիգոր Լուսավորչի մուտքը վիրապ, Ավետում ս. Աստվածածնի, Տյառնընդամաջ տոներին, եթե դրանք համընկնում են Մեծ պահքի օրերին: Մեծ պահքի ընթացքում կատարվում են ապաշխարության շարականներ, որոնք վերագրվում են ս. Մեսրոպ Մաշտոցին - որոնցում նկարագրվում է ապաշխարողի ու զղջացողի վիճակը - Ամենակալ Աստծուց հայցվում քաղցրությամբ ու ներողամտությամբ դատել:

Մեծ պահքի կիրակիներ

Մեծ պահքի կիրակիներից յուրաքանչյուրն ունի իր խորհուրդը՝ բոլորը միասին ներկայացնելով դրախտից Գողգոթա տանող ճանապարհը, այսինքն՝ մարդկության փրկագործության ուղին: Հայ Եկեղեցու յուրահատկություններից են Մեծ պահքի կիրակիներին տրված հատուկ անունները, երբ մյուս եկեղեցիները

դրանք զատորոշում են թվական անուններով՝ առաջին, երկրորդ, երրորդ կիրակիներ – այլն:

ԱՐՏԱՔՍՄԱՆ ԿԻՐԱԿԻՆ ՄԵԾ պահքի երկրորդ կիրակին է, որն իր անունն ու խորհուրդը ստացել է մարդու՝ դրախտից արտաքսվելու հինկտակարանյան պատմությունից: Ադամն ու Եվան, զանցառելով Աստծու պատվիրանը՝ չուտել բարու – չարի գիտության ծանր պտուղը, վստահելով ու հավատալով օձի հորդորներին՝ կերան այն, որի պատճառով արտաքսվեցին դրախտից – կորցրեցին Աստծու ներկայությամբ իրենց երջանիկ ու երանական կյանքը դրախտում: Ադամն ու Եվան, այսինքն՝ ողջ մարդկությունը, կերան արգելված պտուղը՝ այսինքն՝ չհնազանդվեցին Աստծու պատվիրաններին, մեղք գործեցին, հետ-ելով օձի՝ չարի խորհուրդներին՝ հեռացան իրենց երջանկության աղբյուրից՝ Աստծուց: Աստված անիծեց առաջին տղամարդուն ու կնոջը՝ նրանց համար նախապես բնական սովորությունները վերածելով պատժի. կնոջ որդեժնության հրաշալի եր-ույթը՝ ցավագին երկունքի, իսկ աշխատելու հաճելի զբաղմունքը՝ տառապանքի: Մեղքի՝ աշխարհ գալով խախտվեց Աստծու – մարդու միջ- ներդաշնակ հարաբերությունը, ինչպես նա- ներդաշնակությունը բնության ու մարդու միջ- գազաններն ու մարդիկ դարձան թշնամիներ: Պատիժն իր լրումին հասավ մարդու՝ դրախտից արտաքսումով (Ծննդ., Գ):

Ադամի ու Եվայի պատմությունը հավերժ կրկնվում է յուրաքանչյուր մարդու ծնունդի հետ: Այն յուրաքանչյուրիս պատմությունն է, որովհետ- բոլորս էլ անցնում ենք փորձության ժամերի միջով, հրապուրվում «արգելված պտղով»՝ այն հրամցնելով նա- ուրիշներին: Եվ սթափության ժամին տեսնում ենք մեզ ամե-

դուրսընդ «մերկացած» – «դրախտից արտաքսված»՝ կյանքի դժվարություններին ու տառապանքներին հանձնված: Ներսես Շնորհալու շուրթերով ողջ մարդկությունն է ողբում. «Գող եղէ մեղաց, գտող կորստեան, գուր ինձ փորեցի» (Հայոց ժամագիրք, Գիշերային ժամ, «Աշխարհ ամենայն»):

Մեծ պահքի երրորդ – հաջորդ կիրակիներն իրենց անուն ու խորհուրդը ստացել են օրվա ավետարանական ընթերցվածի գլխավոր առակներից:

ԱՆԱՌԱԿԻ ԿԻՐԱԿԻ Է կոչվում Մեծ պահքի երրորդ կիրակին՝ մատնանշելով Հիսուսի պատմած Անառակ որդու առակը (Ղուկ., ԺԵ(15), 11-32): Առակը խտացնում է Քրիստոսի Ավետարանի հիմնական գաղափարը՝ Աստված հոգատար Հայր է մարդու համար, անսահման սիրող ու ներողամիտ: Անառակի կիրակիի խորհուրդը մարդու՝ անկումից վերելքը, կորստից փրկությունը, ընկած վիճակից վերականգնումն է, ինչը նա – Մեծ պահքի նպատակն է:

Հոր տանը երջանիկ ապրող երիտասարդը կորցնում է «դրախտային» կյանքը՝ չգնահատելով իր ունեցած հարստությունը – հոր սերն ու հոգատարությունը: Վատնելով իր ունեցվածքը, երիտասարդությունը, անմեղությունն ու ընտանեկան երջանկությունը, ոտնատակ տալով հոր սերը՝ ընկնում է հետին թշվառության մեջ – ճաշակում կյանքի ամենադառը պտուղները: Սակայն վերադարձի ծանապարհը միշտ բաց է ցանկացողի համար: Եվ ինչպես անառակ որդին զղջաց ու ներողություն հայցեց հորից – նորից ընդունվեց նրա հարկի տակ, նորից արժանացավ նախկին պատիվներին, – երջանիկ հայրը ուրախության խնջույք կազմակերպեց նրա վերադարձի առիթով, այնպես էլ ընկած ու մեղան-

չած մարդը ապաշխարությամբ ու զղջումով կարող է վերագտնել ճանապարհը դեպի կորցրած դրախտ – վստահ լինել, որ Աստված, իբր– Հայր, երկնքում ուրախությամբ ու սիրով սպասում է Իր որդուն:

Առակը պատմությունն է երկու՝ ավագ – կրտսեր եղբայրների: Ավագ որդին խորհրդանշում է հրեա ժողովրդին, որը մշտապես ծառայում էր Աստծուն – Նրա պատվիրանները որպես օրենք ընդունում: Սակայն նա քարացել էր օրինապահության ու ծիսապաշտության մեջ՝ սիրուց, ներողամտությունից ու հանդուրժողականությունից հեռացած: Օրենքն ու բարոյական չափանիշները նրա համար սահմանափակվել էին «ակն ընդ ական»-ի (Ելք, ԻԱ(21), 24), գողություն ու շնություն չանելու, ինչպես նա– իր կրոնակցին սիրելու – թշնամուն ատելու շրջանակներում: Հրեական այս միջավայրում ծնվեց Հիսուսը, այստեղ քարոզեց – այստեղ էլ մերժվեց ու խաչ հանվեց: Կրտսեր որդին խորհրդանշել է հեթանոս ժողովուրդների, որոնք Աստծուց հեռանալով՝ դուրս էին մնացել Նրա տնից – օրենքից, սակայն նրանց մեջ քարոզվեց Ավետարանը – հաստատվեց Քրիստոսի Եկեղեցին: Երկուսին էլ՝ հրեաներին – հեթանոսներին, քարոզվեց Ավետարանը, սակայն առավելապես հեթանոս ժողովուրդներն ունկն դրեցին նրա կոչին, զղջացին, ապաշխարեցին – վերադարձան իրենց Հոր տուն: Իսկ Աստծու տանը մշտապես ապրող հրեա ժողովուրդը հրաժարվեց հեթանոսների հետ Աստծու տունը մտնել – դուրս մնաց Քրիստոսի Եկեղեցուց. «Բայց ասում եմ ձեզ, որ ար–ելքից ու ար–մուտքից շատերը պիտի գան ու երկնքի արքայության մեջ սեղան պիտի նստեն Աբրահամի, Իսահակի ու Հակոբի հետ, իսկ արքայության որդիները պիտի ելնեն արտաքին խավարը. այնտեղ

պիտի լինի լաց – ատամների կրճտում» (Մատթ., Ը, 11-12):

Երկու եղբայրները ներկայացնում են նա– մարդկության երկու հիմնական բարոյական տեսակները. առաջինը մաքրակրոն է, սակայն աններող, անսեր, օրինապահ, սակայն՝ փարիսեցի, ցանկանում է պահել արդեն հաստատված կարգերը, որովհետ– դա շահավետ է իրեն: Երկրորդը սանձարձակ է, սրբապիղծ ու մեղքերի մեջ թաղված, սակայն սպառված չէ սիրելու կարողությունից – ընդունակ զղջալու, ապաշխարելու ու նորը, ավելի կատարյալը կառուցելու:

ԱՆԻՐԱՎ ՏՆՏԵՍԻ ԿԻՐԱԿԻ Է կոչվում Մեծ պահքի չորրորդ կիրակին (Ղուկ. Ժ2(16) 1-8): Այս առակով Հիսուսը պատմում է զուտ աշխարհիկ, անիրավ – բարոյական սկզբունքներից զուրկ մի տնտեսի մասին, ով ջանք չէր խնայում իր երկրային ու ֆիզիկական կյանքը ապահովելու համար: Երբ նրան ամբաստանում են տիրոջ առաջ, որ վատնում է վերջինիս ունեցվածքը, տերը կանչում է նրան – հաշվետվություն պահանջում: Տնտեսն անհանգստանում է, որ կարող է բացահայտվել իր անազնվությունը, – կանչում է տիրոջ պարտապաններին ու նրանց հետ միասին փոխում մուրհակները: Իմանալով այս մասին՝ տերը գովում է նրան: Մերժելի արարքը չէ, սակայն, որ առակի խորհրդով գովաբանվում է: Այդ օրինակով Քրիստոսը գովում է նպատակին հասնելու մարդու աննահանջ ջանքն ու հնարամտությունը: Յուրաքանչյուր մարդ այս աշխարհում Աստծու կողմից նշանակված տնտես է, ով պետք է իմաստնաբար տնօրինի իր բաժին տնտեսությունը՝ կյանքը, խելքը, շնորհները, ինչպես նա– նյութական հարստությունն ու ունեցվածքը: «Այս աշխարհի որդիներն ավելի հնարա–

միտ են իրենց շրջանակում իրենց գործերը – հետապնդածը հաջողեցնելու համար, քան լույսի որդիները իրենց սերնդի մեջ: Անիրավ մամոնայից (դրամ) ձեզ համար բարեկամներ արեք», -պատվիրում է Հիսուսը առակում (Ղուկ., ԺԶ(16), 8-9): Աշխարհի որդիները նրանք են, ովքեր ապրում են զուտ այս աշխարհի համար, դրա չափանիշներով – պահանջներին համապատասխան: Նրանց խորթ են բարոյական օրենքները, իսկ մյուս օրենքներն օգտակար են այնքանով, որքանով ծառայում են իրենց շահին ու հաճույքին: Չեն հավատում Աստծու գոյությանը –, բնականաբար, չեն ձգտում հավիտենական կյանքի: Սրանց բնորոշ ներկայացուցիչը առակի տևտեսն է: Հակառակ այս մարդկանց, լույսի որդիների համար երկրային կյանքը կար-որ է այնքանով, որքանով ապահովում – արդյունավորում է հավիտենական կյանքը, – նրանց բարոյական չափանիշները խարսխված են Ավետարանի պատվիրաններին: Առակում աշխարհի որդիների օրինակով Հիսուսը ցանկանում է թելադրել լույսի որդիներին, որ եթե առաջինները այդքան քաջեռանդ են իրենց ձգտումներում – նպատակների մեջ, օգտագործում են ցանկացած հնարավորություն ու միջոց, խելք ու կարողություն՝ իրենց երկրավոր ու ժամանակավոր կյանքը ապահովելու, ինչո՞ւ նույն քաջեռանդությունն ու նախանձախնդրությունը չպիտի դրս-որեն լույսի որդիները անհամեմատ արժեքավոր ու հավիտենական կյանքի համար:

Տևտեսի կիրակիից հետո Մեծ Պահքի 24-րդ օրը կոչվում է ՄԻՋԻՆԸ: Այն հիշեցնում է, որ պահքը հասել է իր կեսին: Միջինքի կապակցությամբ չկան եկեղեցական հատուկ արարողություններ:

ԴԱՏԱՎՈՐԻ ԿԻՐԱԿԻ Է կոչվում Մեծ պահքի հինգերորդ կիրակին (Ղուկ., ԺԸ(18), 1-8): Անհրավ դատավորի ու այրի կնոջ մասին առակը պատմում է, թե ինչպես Աստծուց չվախեցող – մարդկանցից չամաչող դատավորը՝ հոգնած այրի կնոջ անդադրում դիմումներից, նրա հարցը արդարությամբ վճռում է: Դատավորի կիրակին անձանձրույթ ու հարատ–աղոթքի խորհուրդն է ամփոփում, այն աղոթքի, որի կար–որությունը մեր Տերն Ինքն է Իր խոսքով ու կյանքով հաստատել, երբ հաճախ ամբողջ գիշերն աղոթքով էր անցկացնում, իսկ երբեմն էլ «խույս էր տալիս դեպի ամայի տեղեր – աղոթքի էր կանգնում» (Ղուկ., Ե, 16): Եթե անհրավ դատավորը այրի կնոջ անդադրում դիմումին ունկն դրեց, որքան լսելի է, ուրեմն, մարդու դիմումը՝ աղոթքը, Տիրոջը: Աղոթքը հոգ–որ կյանքի ողնուծուծն է, հոգին: Քրիստոսն ուսուցանում է, որ չպետք է աղոթել մարդկանց ցուցադրելու, եր–ալու համար, այլ Անհրավ դատավորի առակի այրի կնոջ նման՝ հարատ–, ջերմեռանդ, մաքուր սրտով ու անկեղծ հավատով, որի առաջ տեղի տվեց անգամ անհրավությունը:

ԳԱԼՍՅԱՆ ԿԻՐԱԿԻ Է կոչվում Մեծ պահքի վեցերորդ կիրակին, որը նվիրված է Քրիստոսի երկրորդ Գալստյանը: Այդպես կոչելով՝ Եկեղեցին նախ հիշեցնում է Փրկչի առաջին Գալուստը՝ մարդեղությունը, որով հնարավոր դարձավ մարդու նորոգությունն, ու բացվեց նրա առջ–փրկության դուռը: Հիսուսի առաջին Գալուստը կատարվեց իբր– խոստացված Մեսիայի հայտնություն (այսինքն՝ Ս. Ծնունդը): Գալստյան կիրակիի ավետարանական հատվածները (Ղուկ., ԻԱ(21), 5-38, Մատթ., ԻԲ(22), 34-ԻԳ(23), 39) սկսվում են Հիսուսի մեսիական հանգամանքները հաստատելով – ավարտ–

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅՈՒՆ Ա. ԵԿԵՂԵՇՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

վում Նրա երկրորդ Գալստյան ակնարկով. «Ձեզ ասում եմ, որ այսուհետ- ինձ այլ-ս չեք տեսնի, մինչ- որ ասեք՝ օրհնյալ է Նա, Ով գալիս է Տիրոջ անունով»: Զրիստոսի երկրորդ Գալստյան խորհուրդը կրող կիրակին հիշեցնում է, որ Նրա Գալստյամբ սկսվելու է նոր դարաշրջան, բացվելու է վարագույրը «նոր երկնքի ու նոր երկրի» (Բ Պետրոս, Գ, 13, Հայտն., ԻԱ(21), 1), ուր կվերանան Մեծ Պահքը, ինչպես նա- դրա անհրաժեշտությունը ծնող պատճառները, որտեղ կտիրեն ուրախությունն ու ցնծությունը - կրնակվի արդարությունը (հմմտ. Բ Պետրոս, Գ, 13), - որի բնակիչները «հաղթողները» (հմմտ. Հայտն., ԻԱ(21), 7) կլինեն:

Հիսուսի մուտքը Երուսաղեմ
կամ՝ Ծաղկագարդ
Երեխաների օրհնության օր

Մեծ պահքի վերջին կիրակին կոչվում է Ծաղկագարդի կիրակի: Այն հիշատակությունն է Հիսուսի՝ իբր-Մեսիա, Երուսաղեմ հանդիսավոր մուտքի (Մատթ., ԻԱ(21), 1-11, Մարկոս, ԺԱ(11), 1-11, Ղուկ., ԺԹ(19), 28-40, Հովհ., ԺԲ(12), 12-19):

Ծաղկագարդի նախորդ երեկոյան նշվում է Ղազարոսի հարության (Հովհ., ԺԱ(11), 1-44) հիշատակը՝ որպես օրինակ - ակնարկություն համընդհանուր հարության - փրկագործության: Այն պետք է իրականանա ապագայում, սակայն միաժամանակ արդեն իսկ իրականություն է Ղազարոսի հարությամբ, - Զրիստոսն ինքն է Հարությունն ու Կյանքը (Հովհ., ԺԱ(11), 25): Ի Զրիստոս մկրտությամբ, քրիստոնեական հավատով մարդն ընդունում է Նրան - հոգ-որ նոր ծնունդ ապ-

րում, նորոգվում ու հարություն առնում: Նշելով Ղազարոսի հարության հիշատակը՝ Եկեղեցին փառաբանում է Հիսուսին որպես մահը հաղթողի – հավիտենական կյանք պարգ-ողի:

Իր աշակերտների հետ Հիսուսն ուղ-որվում է դեպի Երուսաղեմ: Մոտենալով Երուսաղեմին մերձակա՝ Ձիթենյաց լեռան մոտ գտնվող Բեթփագե գյուղին՝ Հիսուսը Պետրոս – Հովհաննես առաքյալներին պատվիրում է գնալ այնտեղ – բերել փողոցում կապված մի ավանակ՝ իր քուռակի հետ: Հիսուսը նրանց պատվիրում է նաև, որ եթե հարցնեն, թե ինչու են տանում, պատասխանեն, որ Տիրոջը պետք են: Առաքյալներն այդպես էլ անում են. գտնում – բերում են ավանակին ու նրա քուռակին, նրանց վրա զգեստներ փռում, – Հիսուսը նստած ավանակի վրա՝ մտնում է Երուսաղեմ: Բազմաթիվ մարդիկ հանում են իրենց զգեստները – փռում նրա ճանապարհին, իսկ մյուսները Տիրոջը դիմավորում ու ողջունում են ձիթենու կամ արմավենու կանաչ ուտերով – «Ովսա՛ննա Բարձրյալին, օրհնյա՛լ լինի նա, որ գալիս է Տիրոջ անունով» բացականչություններով՝ ճանաչելով նրան որպես Թագավոր՝ հաղթական պսակը գլխին:

Երուսաղեմի մոտ Հիսուսին ժողովուրդը դիմավորում է որպես Մեսիայի՝ Փրկչի, համաձայն մարգարեության՝ «...Նրան են սպասում ժողովուրդները: Իր ավանակը կկապի որթից, իսկ որթի ոստից՝ Էջի քուռակը: Իր պատմուճանը կլվա գինով – Իր հագուստը՝ խաղողի արյամբ» (Ծննդ., ԽԹ(49), 10-11): Հիսուսի՝ ավանակի վրա նստելը խորհրդանշում է մարդկության՝ Հիսուսի լուծը կրելն ու նրա սիրո պատվիրաններով ապրելը – Երուսաղեմ՝ Աստծո թագավոր-

րություն մտնելը, դեպի որտեղ ճանապարհը խոնարհությամբ է: Չգեստներն ավանակի վրա փռելը խորհրդանշում է մկրտությամբ մաքրվելը, երբ մերկանում ենք մեր հին՝ մեղքի հանդերձից ու նորը հագնում: Իսկ Տիրոջ ճանապարհին հագուստները փռելը Նրա ճանապարհը պատրաստելը – մեր անձերը Նրան նվիրելն է խորհրդանշում:

Ինչպես նշվեց, Ծաղկազարդի խորհրդով Եկեղեցին հիշատակում է Հիսուսի հաղթական մուտքը Երուսաղեմ, որը նա– Նրա խորհրդանշական մուտքն է Վերին Երուսաղեմ: Եթե երկրային Երուսաղեմ մտնելով՝ պետք է խաչի վրա մատնվեր տառապագին մահվան, ապա երկնային Երուսաղեմում պետք է հավիտյան թագավորի: Այս իմաստով Քրիստոսի մուտքը Երուսաղեմ կոչվում է նա– Գալուստ, ինչի պատճառով Ծաղկազարդի երեկոյան կատարվում է դռնբացեքի խորհրդանշական արարողությունը: Ծեսի ընդհանուր իմաստն է, որ Քրիստոսը, վերին Երուսաղեմ մտնելով՝ մեզ –ս արժանացնի փրկության դռնից ներս մտնելու. «Բա՛ց մեզ, Տե՛ր, բա՛ց մեզ Տե՛ր, բա՛ց մեզ Տե՛ր, զդուռն ողորմութեան, որ ողբալով կարդամք առ Քեզ» աղաչանքն անպատասխան չի մնում: Աստծու ողորմության դուռը բաց է –՝ արդարների, –՝ մեղավորների առաջ, ովքեր կարող են արդարանալ մեղքերի խոստովանությամբ, ապաշխարությամբ ու զղջումով: Նախկինում դռնբացեքի արարողության ժամանակ եկեղեցու դռները փակվում էին, – արարողությունը շարունակվում էր գավթում: Սակայն այժմ փակվում է միայն խորանի վարագույրը, – արարողությունը կատարվում է եկեղեցու ատյանում:

Արմավենու կամ ձիթենու կանաչ ոստերով Տիրոջը Երուսաղեմի մոտ դիմավորելու հիշատակությունն է Ծաղկազարդի տոնին Եկեղեցիներում ծառերի կանաչ ճյուղեր օրհնելը – տուն տանելը: Հայաստանում ընդունված է օրհնել ուռենու ոստերը, որոնք անպտուղ են – խորհրդանշում են հեթանոսներին, որոնք անպտուղ էին – պտղաբերեցին միայն Քրիստոսին ընծայվելուց հետո: Ոստերի փափկությունը Քրիստոսին հետ-ողների խոնարհության նշանակն է, իսկ ոստերի սևամեջ լինելը՝ նրանց՝ հոգով աղքատությունն է, որն ունեցողներին երանի է տալիս Տերը (Մատթ., Ե, 3):

Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Գարեգին Բ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի տնօրինությամբ Ծաղկազարդի տոնը հայտարարվել է նա- որպես Երեխաների օրհնության օր:

Ավագ շաբաթ

Քրիստոսի՝ Երուսաղեմ մուտքի հաջորդ շաբաթը կոչվում է Ավագ: Այն հիշատակությունն է Նրա կյանքի վերջին յոթ օրերի իրադարձությունների – նախապատրաստությունը՝ Քրիստոսի Հարության տոնի: Շաբաթը կոչվում է Ավագ, որովհետ- ամենամեծն ու նշանակալին է ներկայացվող դեպքերի թե՛ կար-որությամբ – թե՛ խորհրդով: Ինչպես ողջ շաբաթը, այնպես – յոթ օրերից յուրաքանչյուրը հորջորջվում է «Ավագ» անունով: Ավագ շաբաթվա իրադարձությունները ներկայացնում են Հիսուսի՝ հանուն մարդկության սիրո ու փրկության կատարած Ինքնագոհողությունը՝ չարչարանքները, խաչին գամվելը, մահը – թաղվելը: Այդ օրերին Եկեղեցին Նորից վերապրում է մարդկության անցած ողջ ուղին՝ դրախտային երանավետ կյանքից, անհնազանդության

հետ-անք անկումից ու շնորհագուրկ, տառապագին կյանքից մինչ- Զրիստոսի պարզ-ած Փրկության հուսառատ պահը: Հովհան Ոսկեբերանի խոսքերով՝ «Այդ շաբաթ... տրորվեց ու ոտնահարվեց մահը, ջնջվեց մեղքը, փշրվեցին երդումն ու դրախտի փականը, կոտրվեց երկնքի անմատչելիությունը, մարդիկ մերձեցան հրեշտակներին, հեռացվեց բաժանության պատնեշը, զավթվեցին անջրպետող սահմանները, Աստված աշխարհում հաշտեցրեց երկնայինն ու երկրայինը»:

Ավագ երկուշաբթի, Ավագ երեքշաբթի - Ավագ չորեքշաբթի օրերին եկեղեցում հինկտակարանյան ընթերցումներն ու հիշատակությունները նվիրված են Աստծու արարչագործությանը, մարդու ստեղծմանը, Աստծու ներկայությամբ դրախտում նրա երանությանը, պատվիրանագանցությանն ու դրախտից արտաքսմանը, մեղավոր մարդկության պատուհասմանը ջրհեղեղի միջոցով, նոր մարդկության սկզբնավորմանը Նոյի ընտանիքից, Աբրահամի ջանքերին՝ Աստծու ցատումից փրկելու Սողոմի ու Գոմորի ամբարիշտ բնակիչներին, Ղովտի ընտանիքի փրկությանը, - այս ամենը՝ հիշեցնելու համար Աստվածորդու մարդանալու, աշխարհ գալու անհրաժեշտությունը, մարդկության փրկությունը Զրիստոսով: Նորկտակարանյան ընթերցումները հիշեցնում են Հիսուսի կյանքի վերջին օրերի իրադարձությունները:

Ավագ երկուշաբթին հիշատակությունն է Հիսուսի՝ անպտուղ թգենուն անիծելու (Մարկ., ԺԱ(11), 12-14, 20-25, Մատթ., ԻԱ(21), 18-19) - Երուսաղեմի տաճարը լումայափոխներից ու աղավնավաճառներից մաքրագործման (Մարկ., ԺԱ(11), 15-19, Մատթ., ԻԱ(21), 12-17, Ղուկ., ԺԹ(19), 45-48, Հովհ., Բ, 13-22):

Անպտուղ թզենու չորացման դրվագը օրինակն ու խորհրդանիշն է հավատի ու դրա հրաշագործ գորուծյան. «...Եթե հավատ ունենաք – չերկմտեք, ոչ միայն կանեք այդ թզենուն պատահածը, այլ թեկուզ – այդ լեռանն ասեք՝ ելի՛ր ու ծովը ընկի՛ր, այն կկատարվի: Եվ ամեն ինչ, որ ուզեք աղոթքի մեջ հավատով, կստանաք», - ուսուցանում է Հիսուսը (Մատթ., ԻԱ(21), 20-22): Թզենին խորհրդանշում է թերահավատ ու երկմիտ, նա՝ հավատացող, սակայն հավատի գործեր չկատարող մարդուն: Այն պատկերն է մոլորված ու անհավատ մարդկության, ով հեռու է գղջումից ու ապաշխարությունից – այդ պատճառով դատապարտված է կորստյան:

Հիսուսը դուրս հանեց տաճարում առ-տուր կատարող բոլոր լումայափոխներին ու աղավնավաճառներին՝ շրջելով ու կործանելով նրանց սեղանները, – մաքրեց Աստծու տունը. «Գրված է՝ իմ տունը աղոթքի տուն պիտի կոչվի, իսկ դուք ավազակների որջ եք արել այդ» (Մատթ., ԻԱ(21), 12-13: Աստծու տաճարը երկինք է երկրի վրա – միայն աղոթքի ու պաշտամունքի տուն: Տաճարի մաքրագործումը նա- ակնարկ է աստվածային Դատաստանի:

Ավագ երեքշաբթին եկեղեցական Տոնացույցով նվիրված է Տասը կույսերի առակին (Մատթ., ԻԵ(25), 1-13): Առակով Հիսուսն այլաբանորեն պատասխանում է Իրեն տրված՝ Երկնքի արքայության մասին հարցերին – հայտնում այնտեղ մտնելու պայմանները. հարատ- աղոթք – հավատի արգասավոր գործեր: Տասը կույսերը քրիստոնյաներն են, ովքեր հարատ-ում են հոգ-որ արթնության մեջ – միշտ պատրաստ են Փեսայի՝ Փրկչի Գալստյանը: Հակառակ դեպքում նրանք կհայտնվեն երկնքի արքայության փակ դռների հետ-ում – կլսեն

Աստծու մերժումը. «Ճշմարիտ եմ ասում ձեզ, որ ձեզ չեմ ճանաչում» (Մատթ., ԻԵ(25), 12):

Հայ Եկեղեցու Ավագ երեքշաբթիի ծիսական արարողությունների շարքից է տասը կույսերին խորհրդանշող տասը մանուկների՝ վառվող մոմերով եկեղեցում, Ավետարանի ընթերցմամբ ս. խորանի առջև կանգնելու սովորույթը:

Ավագ չորեքշաբթին հիշատակությունն է Բեթանիայում կնոջ ձեռքով Հիսուսի գլուխը – ոտքերը նարդոսի թանկարժեք յուղով օծման (Մատթ., ԻԶ(26), 6-13, Մարկ., ԺԴ(14), 3-9, Հովհ., ԺԲ(12), 1-11): խորհրդանշական այս օծումը մատնանշում է Հիսուսի՝ Տեր – Թագավոր ամենայնի լինելը, ինչպես նա – նախագուշակում Նրա չարչարանքներն ու մահը. «...Իմ մարմնի վրա այդ յուղը թափելով՝ նա իմ թաղվելը կանխանշեց»:

Ավագ հինգշաբթի առավոտյան Եկեղեցին նշում է ՎԵՐՋԻՆ կամ ԽՈՐՀՐԴԱՎՈՐ ընթրիքի հիշատակությունը, որի ժամանակ հաստատվեց Հաղորդության խորհուրդը (Մատթ., ԻԶ(26), 17-25, Մարկ., ԺԴ(14), 12-26, Ղուկ., ԻԲ(22), 7-14, 21-23, Հովհ., ԺԳ(13), 21-30): Վերջին ընթրիքի ժամանակ Հիսուսը, աշակերտներին բաժանելով հացն ու գինին, դրանք խորհրդաբանորեն ներկայացրեց որպես Իր Մարմինը – Արյունը, այսինքն՝ Նրա կամավոր զոհաբերությունը խաչի վրա: Այսպիսով՝ զատկական գառան զոհաբերման փոխարեն Աստծու Գառը պատարագվեց հանուն մարդկության փրկության, արտաքին ծեսը վերածվեց հոգ–որ զոհաբերության: Որպես Իր Մարմնի – Արյան խորհրդանիշեր՝ Տերն ընտրեց հացն ու գինին, որովհետև, ինչպես ս. Գրիգոր Տաթ–ացին է ասում, հացը ցորենի բազում հատիկներից է ժողովվում, – գինին խաղողի բազմաթիվ

պտուղներից է հավաքվում: Եվ սա մատնանշում է Քրիստոսի Մարմինը, որը բազում մասերից է ժողովվել – բոլորվել, նա-՝ սուրբ Եկեղեցին, որը Քրիստոսի խորհրդանշական մարմինն է, բազմաթիվ հավատացյալներից է համախմբվել: Այսպես Հիսուսը հաստատեց Հաղորդության խորհուրդը: Հետագայում Եկեղեցու Հայրերի կողմից այն միացվեց ս. Պատարագին:

Հինգշաբթի օրվա ավետարանական ընթերցումներն ամբողջովին նվիրված են Քրիստոսի Հարությանը: Այս օրը մատուցվում է պատարագ, կատարվում խոստովանություն – ցանկացողներին տրվում է հաղորդություն, սակայն՝ պահքը չլուծելու պայմանով:

ՈՏԼԿԱ: Երուսաղեմում, Վերնատանը աշակերտների հետ զատկական սեղան նստելուց առաջ Հիսուսը հերթով լվանում է աշակերտների ոտքերը: Աստված լվանում է Իր արարածների ոտքերը՝ ցույց տալով Իր կատարյալ սերը նրանց հանդեպ – խոնարհության ու հեզության օրինակ դառնալով՝ հորդորում նրանց նույն կերպ վարվել միմյանց հանդեպ:

Ավագ հինգշաբթի օրվա երկրորդ կեսին Եկեղեցիներում կատարվում է ոտնվայի արարողությունը: Բացվում է ս. խորանի վարագույրը, նախ օրհնվում են յուղը – ջուրը, այնուհետ– բեմի վրա բարձրաստիճան հոգ-որականը (կաթողիկոսը կամ եպիսկոպոսը – կամ քահանան) լվանում են 12 Եկեղեցական սպասավորների, իսկ թեմերում՝ երեխաների ոտքերը – յուղով օծում՝ խորհրդանշելով Հիսուսի ոտքերը կնոջ կողմից յուղով օծվելը: Արարողությունից հետո օրհնված յուղը բաժանվում է հավատացյալներին: Ոտնվայի արարողության հաստատումը վերագրվում է Եփրեմ Խուրի Ասորուն (306ՎՆ373 թթ.): Արարողությունը Հայ Եկեղեցու

ծիսակարգ է անցել 11-րդ դարում՝ Գրիգոր Վկայասեր կաթողիկոսի (1066-1105 թթ.) կողմից:

Ավագ հինգշաբթի երեկոն կիզակետն է հավատի ու անհավատության, հավատարմության ու դավաճանության հավերժական պայքարի: Այդ գիշեր Տերը հայտնում է նա- Յուդայի՝ Իրեն մատնելու մասին. «Յիմա ինչ որ անելու ես, իսկույն արա» (Յովհ., ԺԳ(13), 27):

ԽԱՎԱՐՄԱՆ: Քանի որ, եկեղեցական օրացույցի համաձայն, հաջորդ օրն սկսվում է նախորդ օրվա ժամերգության ավարտից հետո, ապա Ավագ ուրբաթի արարողություններն սկսվում են հինգշաբթի օրվա ուշ երեկոյան: Զրիստոսի մատնությանը, չարչարանքներին ու խաչելությանը նվիրված Ավագ ուրբաթի արարողությունները կոչվում են Խավարման կարգ: Ավետարանական ընթերցումները հիշատակում են Յուդայի մատնությունը, Յիսուսի՝ Չեթսեմանիի այգում աղոթքը, ձերբակալությունը, քահանայապետերի կողմից հարցաքննվելը, չարչարանքներն ու խաչելությունը, Պետրոսի երեք անգամ ուրանալն ու զղջալը: Խավարման արարողության ժամանակ եկեղեցու խորանի վրա վառվում է 12 մոմ՝ խորհրդանշելով Յիսուսի աշակերտներին: Դրանց մեջտեղում վառվում է մյուսներից ավելի մեծ մոմ, որը Յիսուսին է խորհրդանշում: Յուդային խորհրդանշում է ծայրում վառվող ս- մոմը: Ավետարանական յուրաքանչյուր հատվածի ընթերցումից հետո հանգցնում են յուրաքանչյուր կողմից մեկական մոմ: Միայն Յիսուսին խորհրդանշող մոմն է շարունակվում վառվել՝ ի նշան ձերբակալության ժամանակ աշակերտների փախուստի - Յիսուսի՝ միայնակ մնալու:

Ավագ ուրբաթը Յիսուսի չարչարանքների ու խաչելության (Մատթ., ԻԷ(27), 32-44, Մարկ., ԺԵ(15), 21-32,

Ղուկ., ԻԳ(23), 26-43, Հովհ., ԺԸ(18), 17-27) հիշատակության խորհուրդն է:

Խորհրդավոր ընթրիքից հետո, Գեթսեմանիի պարտեզում, Հուդայի առաջնորդությամբ հռոմեացի զինվորները ձերբակալում են Հիսուսին: Ենթարկվելով գանահարության, չարչարանքների ու ծաղրանքի՝ Նա դատապարտվում է մահվան – գամվում խաչին: Հիսուսի խաչելությամբ ու մահով իրականանում – լրման են հասնում հինկտակարանյան բոլոր մարգարեությունները Մեսիայի գալստյան – փրկագործական առաքելության վերաբերյալ: Հիսուսի մահվան պահին ար–ն ու լուսինը խավարում են, Երուսաղեմի տաճարի վարագույրը պատռվում է, երկիրը շարժվում է, ժայռերը ձեղքվում են, – բացվում են գերեզմանները՝ ազդարարելով հին աշխարհի ու դժոխքի մոտալուտ կործանումը:

Բուն Ավագ ուրբաթ օրը նշվում է Հիսուսի՝ խաչից իջեցման – թաղման հիշատակը: Այդ օրը պատարագ չի մատուցվում, որովհետ– ուրբաթ օրը Հիսուսն Ինքը պատարագվեց՝ որպես կենդանի զոհ: Առավոտյան ժամերգության ընթացքում կարդացվում են Հիսուսի՝ Պիղատոսի մոտ տարվելու, Գողգոթայի վրա խաչվելու, մահվան, ար–ի խավարման ավետարանական հատվածները: Երեկոյան կատարվում է թաղման կարգ: Եկեղեցում պատրաստվում է Հիսուսի խորհրդանշական գերեզմանը, որի առաջ ծնրադիր երգվում է «Սուրբ Աստվածը», որը վերագրվում է Հովսեփ Արիմաթացուն, ով առաջինն այն երգեց Հիսուսին խաչից իջեցնելու ժամանակ:

Մեռած Հիսուսին խաչից իջեցնում – պատանքի մեջ փաթաթելով՝ դնում են վիմափոր գերեզմանի մեջ ու գերեզմանի մուտքը փակում վեմ քարով. «Օրը ուրբաթ էր, ու լուսանում էր շաբաթը» (Ղուկ., ԻԴ(24), 54):

Ի հիշատակ այս դեպքերի՝ Ավագ ուրբաթ օրվա երեկոյան պատրաստվում է Հիսուսի խորհրդանշական ծաղկահյուս գերեզմանը, որը շարականների երգեցողությամբ, թափորով ու խնկարկությամբ տեղադրվում է եկեղեցում:

Ավագ շաբաթ օրը նվիրված է Հիսուսի թաղմանը – գերեզմանի կնքմանը (Մատթ., ԻԷ(27), 57-66, Մարկ., ԺԵ(15), 42-47, Ղուկ., ԻԳ(13), 50-56, Հովհ., ԺԹ(19), 38-42): Քանի որ շաբաթ օրը հրեական օրենքով հանգստյան օր էր, աշակերտները հեռանում են՝ հաջորդ օրը վերադառնալու – Հիսուսի մարմինը օծելու մտադրությամբ: Նախորդ օրերի լարվածությունը Ավագ շաբաթվա եկեղեցական արարողություններում արդեն չի զգացվում: Այս օրն իրոք հանգստի ու խաղաղության մթնոլորտով է հատկանշվում. զգացվում է Հիսուսի Հարության մոտ լինելը:

Շաբաթ երեկոյան, ինչպես Ս. Ծննդյան տոնի նախորդ երեկոյան, եկեղեցիներում մատուցվում է ճրագալույցի ս. Պատարագ, որի ավարտին վերջանում է նաև Մեծ պահքը: Պատարագից հետո կատարվում է նաև Ս. Հարության նախատոնակը: Տրվում է նաև Հիսուսի Հարության ավետիսը:

Տերունական տոներ
Քրիստոսի տնօրինական տոներ

Սուրբ Ծնունդ եւ Աստվածհայտնություն

Սուրբ Ծննդյան ու Աստվածհայտնության տոները մեր Տեր ու Փրկիչ Հիսուս Քրիստոսի՝ աշխարհ գալու – մարդկությանը Հայտնվելու տոնն է: Աստված ծնունդով հայտնվեց –՝ երկնայիններին՝ հրեշտակներին, –՝ երկրայիններին՝ հովիվներին ու մոզերին, – արարածները տեսան իրենց Արարչին:

Մարդկությունը երկարատեւ ժամանակաշրջան նախապատրաստվում էր իր պատմության համար առանցքային իրադարձությանը՝ Քրիստոսի Ծնունդին: Հոգ–որ ու կրոնական այդ նախապատրաստությունը կատարվեց նախ Հին Կտակարանի միջոցով: Աստված հատուկ միջամտությամբ, որին «Հայտնություն» ենք ասում, մարդկանց հանձնեց աստվածճանաչողության ու հավատի հիմունքներն ու սկզբունքները, կրոնական կյանքի օրենքները՝ ցույց տալով, որ Տիեզերքի անսահմանություններից դուրս գոյություն ունի միակ ճշմարիտ Աստված, Ով Արարիչն է երկնքի ու երկրի, Ով Իր նմանությամբ ու պատկերով է ստեղծել մարդուն: Սակայն եկավ մի ժամանակ, երբ մարդկությունը այնքան էր զանցառել աստվածադիր օրենքները – բարոյական անկման այնպիսի անմխիթար վիճակում էր, որ չուներ ոչ ուժ – ոչ միջոց այդ կործանարար դրությունից դուրս գալու: Մարդը Աստծու օգնության կարիքն էր զգում մեղքի մահացու աքցանից դուրս գալու, Աստծու պատկերն իր մեջ նորոգելու համար:

Եվ Աստված Ինքը մարդկանց ընդառաջ եկավ՝ «Եկեք դեպի Ինձ» հրավերով՝ բերելով հաշտություն ու խաղաղություն, որին ունկնդիր՝ մարդը կարող է գտնել փրկության, երկնքի արքայության ու անմահության ուղին: Այսպիսով, անհնազանդությամբ Աստծուց հեռացած մարդը Աստծու ողորմությամբ շարունակեց մնալ Նրա խնամքի ներքո:

Հին Կտարանում բազմաթիվ են մարգարեությունները Մեսիայի՝ Փրկչի գալստյան մասին: Հին Ուխտի մարգարեները Քրիստոսի Ծննդից մի քանի հարյուրամյակ առաջ հստակորեն նախագուշակել են Նրա Ծննդյան ժամանակը – տեղը. «Ահա կույսը պիտի հղիանա – որդի ծնի, – Նրա անունը պիտի լինի Էմմանուել» (Եսայի, Է, 14), «Եվ դու, Բեթղեհե՛մ, ...քեզնից պիտի ելնի Ինձ համար Իսրայելի մի Իշխան, – Նրա ծագումը աշխարհի սկզբի օրերից է» (Միք., Ե, 2), «Յեսսեի արմատից գավազան պիտի ընձյուղվի, ծաղիկ պիտի բուսնի այդ արմատից, Նրա վրա պիտի իջնի Աստծու Հոգին» (Եսայի, ԺԱ(11), 1-2): Այս – բազմաթիվ այլ նախագուշակություններ խոսում են Փրկչի Հայտնության մասին, – դրանցից որոշ ընթերցվածներ կարդացվում են Ա. Ծննդյան ճրագալույցի պատարագի ընթացքում:

Հրեա ժողովուրդը դարեր շարունակ սպասում էր Մեսիային, Ով պետք է ազատեր նրան օտարների իշխանությունից, փրկություն բերեր բոլոր դժվարություններից ու հալածանքներից: Սակայն Մեսիան՝ Քրիստոսը, եկավ ոչ միայն հրեաների, այլ ողջ մարդկության փրկության համար: Նախախնամական այդ մեծ ու զարմանալի տնօրինության մասին մարգարեական խոսքով վկայված է նա– Հին Կտակարանում. «Ես, Տեր

Աստվածս, ...իբր- ուխտ տվեցի Քեզ ժողովրդին - իբր- լույս՝ հեթանոսներին, որպեսզի կույրերի աչքերը բա- նաս - խավարի մեջ նստած կալանավորներին հանես բանտից ու գնդանից» (Եսայի, ԽԲ(42), 6-7): Իսկ Ավե- տարանում (Նոր Կտակարան) առաքյալն ասում է: «Իսկ երբ ժամանակը իր լրումին հասավ, Աստված դրկեց Իր Որդուն, որը ծնվեց կնոջից ու մտավ օրենքի տակ՝ փրկելու համար նրանց, որ օրենքի տակ էին, որպեսզի մենք որդեգրություն ընդունենք» (Գաղատ., Դ, 4-5):

*
* *
*

Աստված Գաբրիել հրեշտակապետին ուղարկում է Գալիլիայի Նազարեթ քաղաքը՝ Մարիամ անունով կույսի մոտ, ով նշանված էր Յովսեփի հետ՝ Դավթի սերնդից: Հրեշտակը Մարիամին ավետում է. «Ուրա- խացիր, ով շնորհընկալ, Տերը քեզ հետ է... ահա դու կհղիանաս - կծնես մի որդի ու նրա անունը Հիսուս կդնես: Նա մեծ կլինի - Բարձրյալի Որդի կկոչվի... Նա հավիտյան կթագավորի Հակոբի տան վրա, ու նրա թա- գավորությունը վախճան չի ունենա» (Ղուկ., Ա, 26-33): Հրեշտակը երազում նա- Յովսեփին է հայտնում Հիսու- սի մոտալուտ Ծննդյան մասին (Մատթ., Ա, 18-25):

Հիսուսը ծնվեց Հրեաստանի Բեթղեհեմ քաղա- քում, Հերովդես թագավորի օրոք: Այդ օրերին Օգոստոս կայսեր հրամանով Հռոմեական ողջ կայսրությունում մարդահամար էր անցկացվում: Հրեաստանը կայսրու- յան կազմում էր, - հաշվառվելու համար Յովսեփն ու Մարիամը Գալիլիայի Նազարեթ քաղաքից գնում են Բեթղեհեմ: Սակայն մարդահամարի պատճառով քա- ղաքի հյուրատներում տեղ չգտնելով՝ ստիպված են լի-

նում գիշերել քաղաքի մոտակա քարայրում, որն անձր-ային ու ցուրտ եղանակներին հովիվների համար որպես նախրատուն էր ծառայում²⁰: Այստեղ էլ՝ Բերդեհեմի քարայրում, ծնվում է Հիսուս Զրիստոսը՝ Փրկիչն աշխարհի:

Աստվածորդին աշխարհ եկավ ամենախոնարհ պայմաններում՝ ենթակա ժողովրդի հասարակ զավակների, աղքատ հյուսնի ընտանիքում, պարզ մսուրի մեջ՝ գլխիվայր շրջելով մեծության, փառքի ու իշխանության մասին մինչ այդ տիրող պատկերացումները, ցույց տալով ու սովորեցնելով, որ մեծությունը՝ հարստության – իշխանությունը՝ տիրելու մեջ չէ, այլ ծառայելու: Եվ ըստ այդմ Աստծու Որդուն առաջինը ողջունելու պատիվն ու բերկրանքը վիճակված էր խոնարհ ու հասարակ մարդկանց՝ հովիվներին, ովքեր մոտակայքում իրենց հոտերի գիշերային պահպանությունն էին կատարում (Ղուկ., Բ, 8-11): Առաջինը հովիվներին է հայտնվում, որովհետև որպես Նոր Ադամ՝ գալիս է փնտրելու – գտնելու հին՝ կորած Ադամին, ինչպես Կորած ոչխարի առակում (Ղուկ., ԺԵ(15), 4) քաջ հովիվը 99 ոչխարները թողնում է անապատում՝ (երկնքում, որը չարից մաքուր անապատ է) – գնում փնտրելու մոլորված մեկ ոչխարին (մարդկային ցեղը): Բանավոր հոտի քաջ Հովիվը նախ հայտնվում է անբան ոչխարների հոտի հովիվներին, որովհե-

²⁰ Սեմը՝ Նոյի որդին, իր հետ տապան վերցնելով Ադամի ու Եվայի ոսկորները, ջրհեղեղից հետո մարգարեաբար այս քարայրում է թաղում Եվայի ոսկորները, իսկ Ադամինը՝ Գողգոթայում: Ըստ այսմ էլ ս. Աստվածածնով կենդանանում է Եվան, – օրհնության է փոխվում նախամոր վրա ընկած Աստծու անեծքը, իսկ Խաչով կենդանանում է Ադամը – ազատվում դժոխքից (Ս. Գրիգոր Տաթ-ացի, Զարոզ Զրիստոսի Ծննդյան մասին, Գանձասար, Եր-ան, 1995):

տ- նախկինում մարգարեներին հովիվներից ընտրեց՝ Մովսեսին, Դավթին - այլև, - այժմ էլ նախ հովիվներին հայտնվեց, որպեսզի ցույց տա, որ Նույն Աստվածն է, Ով այժմ մարմնով ծնվեց ս. Կույսից: Նա-՝ հովիվները, հեռու ապրելով մարդկանցից, աննենգ ու աննախանձ էին, հետ-աբար, առաջինը նրանց է հայտնվում, որպեսզի ցույց տա, որ ովքեր մաքուր են հոգով՝ նրանք կտեսնեն Աստծուն: Բացի այդ, հովիվները անօթ-ան էին, ինչը խորհրդանշում է աշխարհիկ կյանքը թողնելը, նա-՝ զգոն էին, անքուն պահպանում էին իրենց հոտը, ինչը խորհրդանշում է, որ ով չարչարի իր մարմինը, կգորանա հոգով - կտեսնի Աստծուն: Եվ որովհետ- հովիվները պարզամիտ ու տգետ էին, ցույց է տալիս, որ ով կամենում է իմաստուն լինել Քրիստոսով, այս աշխարհի հիմարը թող լինի, քանզի «Աստծու հիմարն ավելի իմաստուն է, քան մարդկային իմաստությունը, - Աստծու տկարն ավելի զորեղ է, քան մարդկային զորությունը» (Ա Կորնթ., Ա, 25): Այսինքն՝ նրանք, ովքեր «...սրտով աննախանձ լինեն - վարքով՝ առաքինի...», կարժանանան Աստվածորդու տեսությանը²¹: Հովիվները նա- առաջինը նվերներ մատուցեցին Աստվածորդուն. գառ, իբր- խորհրդանիշ քահանայության, ինչպես նա- ապագայում Քրիստոսի անմեղ զոհաբերության, այնուհետ-՝ կաթ, իբր- նորածին Մանկան, - փառաբանեցին Նրան իբր- Աստծու:

Քրիստոսը ծնվեց, - մարդկանց եր-աց լույսն ու փառքը Աստծու. «Այդ լույսն էր ճշմարիտ լույսը, որ լուսավորում է ամեն մարդու, որ գալու է աշխարհ» (Հովհ., Ա, 9): Ի սեր մարդկության Նա, Ով «Աստծու կերպա-

²¹ Ս. Գրիգոր Տաթ-ացի, Քարոզ Քրիստոսի Ծննդյան մասին, Գանձասար, Եր-ան, 1995:

րանքով էր, Աստծուն հավասար լինելը հափշտակություն չհամարեց, այլ իր Անձը ունայնացրեց՝ ծառայի կերպարանք առնելով, մարդկանց նման լինելով – մարդու կերպարանքով խոնարհեցրեց ինքն իրեն՝ հնազանդ լինելով մինչ– մահ – այն էլ մահվան՝ խաչի վրա» (Փիլիպ., Բ, 6-8): Նա մարդացավ, որպեսզի Աստծու ու մարդու միջ– հաշտություն հաստատի, լուսավորի մարդկանց միտքը, ամոքի մեղքից վիրավոր հոգին, հեռացնի նրանցից հուսահատությունը – փրկության ճանապարհը ցույց տա: Աստծու որդին մարդու որդի եղավ, որպեսզի մեզ Աստծու որդի դարձնի, փրկի մարդկանց սատանայի ծառայությունից: Նա ծնվեց մարմնով, որպեսզի մենք ծնվենք Հոգով, որովհետ– ս. ավագանի մկրտությամբ վերստին ծնվելով՝ շնորհով Աստծու որդի ու Քրիստոսին ժառանգակից ենք դառնում: «Եվ մեր Քրիստոս Աստծու Ծննդյան ու Հայտնության այս տոնը սկիզբն ու հիմքն է բոլոր բարիքների ու փառավոր շնորհների: Եվ ոչ միայն այս, այլ– Աստվածորդու բոլոր տնօրինական տոների ու բոլոր մյուս տոների ու հոգ–որ ուրախությունների սկիզբը, հիմքն ու գլուխն է»²²:

Հիսուսի Ծննդյան ժամանակ Ար–ելքից եկող երեք մոզերը Նրան երկրպագեցին. «Ո՞ւր է հրեաների արքան, որ ծնվեց, որովհետ– Նրա աստղը տեսանք Ար–ելքում – եկանք Նրան երկրպագելու» (Մատթ., Բ, 1-3): Հիսուսի Ծննդյան մասին նրանց հայտնել էր Աստված: Բեթղեհեմյան լուսավոր աստղի առաջնորդությամբ, որը լույսով ու փայլով փառավոր էր, սքանչելի – զարմանալի, մոզերը գտնում են քարայրը, որտեղ – տեսնում

²² Ս. Գրիգոր Տաթ–ացի, Քարոզ Քրիստոսի Ծննդյան մասին, Գանձասար, Եր–ան, 1995:

են Մանկանը՝ խանձարուրի մեջ փաթաթված ու մտուրում պառկած, տեսնում են ճշմարիտ Աստծուն – երկրպագելով Նրան՝ հանձնում իրենց նվերները. ոսկի, որը Մանկան՝ Թագավոր լինելու խորհուրդն էր ամփոփում, կնդրուկը՝ Աստվածության – զմուռը՝ ապագայում Նրա փրկչարար ու քավչարար մահվան:

Այսպիսով՝ Փրկչի առաջ խոնարհվում են մարդկային իմաստությունը՝ հանձինս մոգերի – անմեղությունն ու պարզությունը՝ հանձինս հովիվների: Այսինքն՝ չկա մի վիճակ, կոչում կամ կարգ, որն արգելք լինի Աստծուն ճանաչելու – դեպի Նա ընթանալու:

Ծննդյան ութերորդ օրը, համաձայն Հին Ուխտի օրենքի (Ծննդ., ԺԷ(17), 12, Դ-տ., ԺԲ(12), 3), Հովսեփն ու Մարիամը, որպես բարեպաշտ հրեաներ, Մանկանը տանում են տաճար, թլփատում – անունը դնում Հիսուս: Մանկանն այս անունով կոչել նրանց պատվիրել էր հրեշտակը (Մատթ., Ա, 21): Հիսուս անունը հրեական Հետու կամ Հովսե անունների հունականացված տարբերակն է – նշանակում է «Փրկիչ», որովհետև Նա պետք է մարդկանց փրկեր մեղքերից – երկնային թագավորության ճանապարհը ցույց տար: Հիսուսի համար օգտագործվող Զրիստոս անունն էլ հրեական Մեսիայի հունական տարբերակն է. երկուսն էլ նշանակում են «Օծյալ», այսինքն՝ աստվածային իշխանությամբ լիազորված, օժտված անձ: Ըստ այսմ Հիսուս Զրիստոս նշանակում է «Օծյալ Փրկիչ»: Եսային Նրան անվանում է Նա – Էմմանուել, որը նշանակում է «Աստված մեզ հետ է» (Եսայի, Է, 14, Մատթ., Ա, 23-24):

Հերովդես թագավորը, մոգերից լսելով հրաշալի Մանկան Ծննդյան մասին, բնականաբար, տառացիորեն է հասկանում «հրեաների թագավոր» բառերը –

վախենալով իր գահի համար՝ հրամայում է ողջ երկրում սպանել մինչ- երկու տարեկան բոլոր մանուկներին: Աստված երագում Հովսեփին զգուշացնում է - պատվիրում հեռանալ Եգիպտոս (Մատթ., Բ, 13-14): Այնտեղից Հովսեփը Ա. Կույս Մարիամի ու մանուկ Հիսուսի հետ վերադառնում է Նազարեթ միայն Հերովդեսի մահից հետո:

Հայ Առաքելական Ա. Եկեղեցին Կաթողիկե Ա. Էջմիածնի տոնի հաջորդ երկուշաբթի մարտիրոսների մեկ այլ խմբի հետ միասին տոնում է Բեթղեհեմյան մանուկների հիշատակը, ովքեր առաջին անմեղ նահատակները եղան - իրենց արյունը թափեցին Քրիստոսի համար:

Երբ լրանում է Հիսուսի 30 տարին, Նա Նազարեթից գալիս է Հորդանան, որտեղ այդ օրերին ժողովրդի հոծ բազմություն էր հավաքվել, որպեսզի Հովհաննեսը նրանց մկրտի ու մեղքերից մաքրի: Շատերը կարծում էին, որ Հովհաննեսն է Մեսիան, ում նրանք այդքան երկար սպասում էին, սակայն Հովհաննեսն իր մասին ասում էր. «Ես ձեզ մկրտում եմ ջրով, բայց գալիս է ինձնից ավելի գորավորը, որի կոշիկները հանելու արժանի չեմ ես, Նա ձեզ կմկրտի Սուրբ Հոգով - հրով» (Դուկ., Գ, 16): Երբ նա տեսնում է մկրտվելու համար իրեն մոտեցող Հիսուսին, ընդդիմանում է, որովհետ- իրեն անարժան է համարում Նրան մկրտելու. «Ինձ պետք է, որ Զեզկից մկրտվեմ, Դու ի՞նձ մոտ ես գալիս»: Հիսուսն ասում է. «Թույլ տուր հիմա, որովհետ- այսպես վայել է, որ մենք կատարենք Աստծու ամեն արդարություն» (Մատթ., Գ): Այդտեղ հավաքված հոծ բազմության աչքի առաջ Հիսուսը մկրտվում է, իսկ երբ դուրս է գալիս Հորդանանի ջրերից, երկինքը բացվում է - աղավնակերպ Սուրբ Հոգին իջնում է Նրա վրա, մի-նույն ժամանակ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅԹ Ա. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

լսվում է Բարձրյալի ձայնը. «Դա է Իմ սիրելի Որդին, որն ունի Իմ ամբողջ բարեհաճությունը» (Մատթ., Գ, 17): Այսպիսով՝ Մկրտության ժամանակ Հիսուսը մարդկանց հայտնում է Իր Աստվածային Ինքնությունը, Հայր Աստված վկայում է Նրան որպես Իր սիրելի Որդի – Սուրբ Հոգին իջնում է Աստծու Որդու վրա: Ինչպես Հիսուսի Ա. Ծնունդով, այնպես էլ մկրտությամբ մարդկանց հայտնվեց Աստված՝ Սուրբ Երրորդությունը՝ Հայրը, Որդին – Սուրբ Հոգին:

Իր մկրտությամբ Հիսուսը նա– օրինակ տվեց մկրտվելու – սրբազործեց ու օրհնեց այն ջուրը, որով պետք է մկրտվեին մարդիկ:

*
* *
*

Քրիստոնեության սկզբնական շրջանում Քրիստոսի Ծննդյան տոնը հայտնի էր միայն «Աստվածայտնություն» անունով: Երկրորդ դարի կեսերից այն կատարվում էր հունվարի 6-ին:

Աստվածհայտնության տոնը նախապես հավաքական բնույթ ուներ – ընդգրկում էր տնօրինական մի շարք հիշատակություններ՝ ավետումը, Ծնունդը, թլփատությունը – անվանակոչությունը, քառասուն օրական Մանկան՝ տաճարին ընծայումը, մկրտությունը Հորդանանում, անապատում փորձությունը, Հովհաննես Մկրտչի կողմից վկայվելը, Կանայի հարսանիքը – այլն: Տոնախմբությունների այս բույլը հանդիսավորաբար կատարվում էր հունվարի 5-13-ն ընկած ժամանակամիջոցում՝ «Աստվածհայտնության տոն» ընդհանուր անունով, որի բուն օրը հունվարի 6-ն էր:

ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՅԻ Ս. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

Մինչ- 5-րդ դար քրիստոնեական բուրգ Եկեղեցիները միասնաբար Հիսուսի Ծննդյան տոնը նշում էին հունվարի 6-ին: Սակայն 451 թ. Քաղկեդոնի ժողովից հետո Հռոմեական Եկեղեցին սկսեց Հիսուս Քրիստոսի Ծննդյան տոնը կատարել դեկտեմբերի 25-ին՝ մոռացնել տալու համար այդ օրերին (ձմեռային ար-ադարձին) նշվող ար-ի աստծուն նվիրված հեթանոսական տոնը՝ այն փոխարինելով ճշմարիտ Արեգակի, իմանալի Լուսիսի՝ Քրիստոսի Հայտնության տոնով: Հունվարի 6-ին սկսեցին առանձին տոնել մկրտությունը: Այս սովորույթը հետզհետե անցավ նա- ար-ելյան որոշ Եկեղեցիների, հատկապես ընդունվեց Երուսաղեմում՝ կապված նույն օրը Ծնունդը՝ Բեթղեհեմում, իսկ Մկրտությունը՝ Հորդանանում կատարելու դժվարության հետ: Աստվածհայտնության տոնի մյուս բաղադրիչները -ս ժամանակի հետ տեղափոխվեցին այլ օրեր. Ավետումը՝ ապրիլի 7-ին (մյուս Եկեղեցիներում՝ մարտի 25-ին), ընծայումը տաճարին՝ Ծննդից 40 օր հետո՝ փետրվարի 14-ին (մյուս Եկեղեցիներում՝ փետրվարի 2-ին), թլփատությունը - անվանակոչությունը՝ Ս. Ծննդյան 8-րդ օրը՝ հունվարի 13-ին (մյուս Եկեղեցիներում՝ հունվարի 1-ին) - այլն:

Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցին հավատարիմ մնաց Հիսուսի Ծնունդը - Մկրտությունը հունվարի 6-ին տոնելու առաքելադիր կարգին²³:

ՃՐԱԳԱԼՈՒՅՑ: Հայաստանյայց Ս. Եկեղեցում Ս. Ծննդյան - Ս. Հարության տոների նախորդ օրերը կոչվում են ճրագալույց: «Ճրագալույց» նշանակում է

²³ Կանոնագիրք հայոց, Սահմանք - կանոնք զոր եղին աշակերտքն Քրիստոսի Եկեղեցւոյ սրբոյ յետ վերանալոյ Տեառն, ԼԴ, 1964, հ. Ա, էջ 32:

ճրագ, մոմ վառել (լուցանել՝ վառել): Այդ օրը հավատացյալները եկեղեցու կանթեղներից մոմ կամ ճրագ են վառում – տանում իրենց տները լուսավորելու: Դա խորհրդանիշն է Բեթղեհեմի պայծառ աստղի, որը առավել էր, քան արեգակը, քանզի ցերեկով էլ էր եր–ում – որը մոգերին առաջնորդեց դեպի ճշմարիտ Լույսը՝ դեպի Մանուկ Հիսուսը:

Հայ եկեղեցում տարվա մեջ միայն երկու տոների՝ Ա. Ծննդյան – Ա. Հարության (Ա. Չատկի) նախորդ երեկոներին է մատուցվում ճրագալույցի Պատարագ: Այդ օրը երեկոյան ժամերգությունից հետո եկեղեցում կատարվում են սուրբգրային ընթերցվածներ, որից հետո սկսվում է ս. Պատարագի արարողությունը: Դրա ավարտից հետո կատարվում է հաջորդ օրվա տոնի նախատոնակը: Ծրագալույցի երեկոն կոչվում է նախթում, որը հավանաբար առաջացել է «խթել» (կաթնեղեն, յուղ, պանիր գործածել) բայից: Ծրագալույցին թուլյատրելի է օգտագործել ձկնեղեն – կթեղեն (ծու):

Ըստ ս. Գրիգոր Տաթ–ացու՝ ս. Պատարագ է մատուցվում երկու անգամ՝ երեկոյան – առավոտյան, որովհետ– Բրիստոսի Ծնունդը կեսգիշերին եղավ, իսկ Մկրտությունը՝ կեսօրին, ըստ այսմ ճրագալույցի Պատարագը Ծննդյան խորհրդով է, իսկ առավոտյանը՝ Մկրտության: Նա–՝ որովհետ– Բրիստոսը երկու Ծնունդ ունի: Առաջինը Հորից է՝ հավիտյաններից առաջ, ժամանակից դուրս, իրեշտակներից ու մարդկանցից ծածկված – անհմանալի, ինչը երեկոյան Պատարագի խորհուրդն է: Բրիստոսի երկրորդ Ծնունդը մորից է՝

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿԻ Ա. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

ժամանակի մեջ, մարդկանց – հրեշտակներին հայտնի, ինչը առավոտյան Պատարագի խորհուրդն է²⁴։

Հունվարի 6-ի առավոտյան հայոց եկեղեցիներում մատուցվող ս. Պատարագից անմիջապես հետո կատարվում է ջրօրհների արարողություն, որը խորհրդանշում է Հորդանան գետում Հիսուսի մկրտությունը Հովհաննես Մկրտչի կողմից։ Աղոթքներով ու շարականների երգեցողությամբ ջուրն օրհնվում է ս. Ավետարանով, Տիրոջ ս. Խաչով – սրբազործվում ս. մյուռնով։ Ի հիշատակ Տիրոջ՝ ջուրը մտնելու, ս. Խաչն իջեցվում է ջուրը, որով Աստուծուց հայցում ենք, որ ինչպես այն ժամանակ Ա. Հոգին իջավ Տիրոջ վրա, նույնպես – իջնի՝ օրհնելով ու սրբելով ջուրը – այն ընդունակ դարձնելով մեղքերից մաքրելու ու հիվանդներին բժշկելու²⁵։ Արա-

²⁴ Ա. Գրիգոր Տաթ-ացի, Քարոզ Քրիստոսի Ծննդյան մասին, Գանձասար, Եր-ան, 1995:

²⁵ Հայ պատմիչներից Արիստակես Լաստիվերցին իր «Պատմության» մեջ նկարագրում է հայոց պատմության մեջ ամենանշանավոր ջրօրհների արարողությունը, որը կատարել է Պետրոս Ա Գետադարձ կաթողիկոսը (1019-1058 թթ.):

Համաձայն Լաստիվերցու՝ Բյուզանդիայի Վասիլ 2-րդ Բուլղարասպան կայսրը 1023 թ. հունվարի 6-ին՝ Հայ Եկեղեցու Աստվածհայտնության – Հույն Եկեղեցու՝ Մկրտության տոնի օրը, հրավիրում է Պետրոս Գետադարձ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին հայոց եկեղեցական կարգով ջրօրհների արարողություն կատարելու Տրապիզոն գետակի վրա, որը սկիզբ է առնում Խաղտյաց լեռներից – Տրապիզոն քաղաքի մոտ թափվում Ս- ծովը։ Միաժամանակ ջրօրհների արարողություն պետք է կատարեին նա- հույն հոգ-որականներն՝ իրենց Եկեղեցու կարգով։ Կայսրը հայոց կաթողիկոսին – հայ հոգ-որականներին կանգնեցնում է գետակի ընթացքի վերին մասում՝ մտայնությամբ, որ հայոց ս. մյուռնով օրհնված ջուրը ներք- թափվելով, մի-նույն է, նորից կօրհնվի հույն հոգ-որականների կողմից։ Սակայն երբ հայոց կաթողիկոսը ս. մյուռնը լցնում է գետը, «հանկարծակի

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿԵԱՅ Ս. ԵԿԵՂԵՇՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

րողությունից հետո հավատացյալները օրհնված ջուրը սրվակներով տանում են տուն:

Ինչպես արդեն նշվել է, հինգ Տաղավար տոների, այդ թվում նա-՝ Ս. Ծննդյան տոնի հաջորդ օրը՝ երկու-շաբթի, ննջեցյալների հիշատակի օր է: Զրիստոսի Հարությանը իրական դարձավ մահացածների հարության հույսը: Մեռելոցի օրը ննջեցյալների համար կատարվող աղոթքը, հոգեհանգստի Պատարագն ու գերեզմանների օրհնությունը հարգանքի արտահայտություն լինելով նրանց հիշատակին, առավել ամփոփում են նրանց՝ վերստին նորոգման՝ հարության խորհուրդը:

Տևօրհներ

Սուրբ Ծննդյան տոնակատարությունների մաս է նա- տևօրհների արարողությունը: Ս. Գրիգոր Տաթ-ացու վկայությամբ՝ այն հիմնադրվել է հարուցյալ Փրկչի կողմից, երբ Նա Հարությունից հետո մտնում է Վերնատուն - օրհնում իր աշակերտներին (Մարկ., Ժ2(16), 14-18, Ղուկ., ԻԴ(24), 36-49, Հովհ., Ի(20), 19-23): Տևօրհների

ճառագայթող լույսի ցնցուղներ դուրս ելան ջրից. այդ տեսան առհասարակ բոլորն էլ ու փառաբանեցին Աստծուն, - մեր հավատի զորությունը բարձրացավ» (Արիստակես Լաստիվերցի, Պատմություն, Եր-ան, 1971, էջ 10): Նույնը կրկնում է նա-Վարդան Ար-ելցին՝ նույն կերպ ներկայացնելով ջրի մեջ լույսի հզոր փայլատակումներն ու հավաքվածների հիացումը: Կիրակոս Գանձակեցի, Սամուել Անեցի, Սմբատ Կոռիկոսեցի սպարապետ պատմիչները, պատմելով ջրօրհների այս արարողության մասին, ս. մյուռոնը ջուրը լցվելու պահին լույսի պայծառ ցուրթերի բռնկումների հետ նշում են նա- գետի՝ մի պահ կանգ առնելը - ընթացքին հակառակ գնալը, ինչի հետ-անքով - հայոց կաթո-ղիկոսին տրվում է Գետադարձ անունը:

արարողությունը գալիս է դեռ-ս առաքելական ժամանակներից, երբ առաքյալները Տիրոջ Համբարձումից հետո, Նրա օրինակով, շրջում էին տները՝ բոլորին տանելով Քրիստոսի Ծննդյան ու Հարության ավետիսը: Նույն կերպ - առաքյալների հետ-որդները՝ քահանաները, տարվա մեջ երկու անգամ՝ Ա. Ծննդյան ու թօրյակին (հունվարի 6-13) - Ա. Հարությունից մինչ- Հոգեգալուստ, այցելում են իրենց վիճակված համայնքների հավատացյալների տները - օրհնում նրանց բնակարաններն ու ընտանիքի անդամներին: Քահանայի այցելության իմաստը սովորական օրհնությունից առավել Քրիստոսի Ծննդյան ավետիսը որպես լույս ընտանիքներում սփռելն է:

Հայ Եկեղեցին սահմանել է տնօրինելի արարողության երեք կարգ՝ Ա. Ծննդյան. Ա. Հարության - նորակառույց տան կամ հաստատության օրհնություն:

Ա. Ծննդյան տնօրինելի ժամանակ քահանան, տուն մտնելով, տալիս է Փրկչի Ծննդյան ավետիսը, երգում Մովսես Խորենացու՝ Ա. Ծննդյանը նվիրված «Խորհուրդ մեծ - սքանչելի» շարականը - ընթերցում Ղուկասի Ավետարանից Քրիստոսի Ծննդյան հատվածը (Ղուկ., Բ, 8-20): Տերը, Նա, Ում երկինքն ու երկիրը չեն կարող պարփակել, աշխարհ եկավ - մտավ Բեթղեհեմի այրն ու Իր Ծնունդով սրբեց - օրհնեց այն: Եվ ինչպես հովիվները գնացին այն այրը, ուր ծնվել էր Քրիստոսը, այնպես էլ եկեղեցու հովիվները՝ քահանաները, գնում են հավատացյալների տները - Աստծու օրհնությունը տանում նրանց: Քահանան օրհնում է տան ջուրը (մկրտության խորհրդանիշը), հացը - աղը (խաղաղության, առատության, բարեպաշտության խորհրդանիշերը), ինչպես Քրիստոսը, աշխարհ գալով, օրհնեց ջուրը,

երկիրը – նրա պտուղները: Քահանան օրհնված ջուրը խաչած- ցողում է տան պատերին – խնկարկում տունը: Այնուհետ- օրհնում է տան անդամներին՝ Աստուծուց նրանց համար պահպանություն հայցելով: Որպես օրհնության համար տեսանելի – մնայուն նշանակ, քահանան սեղանին թողնում է տնօրինական պատկերով նշխար, որը պահվում է այլուրի կամ ձավարեղենի մեջ՝ որպես տվյալ տան ունեցվածքի առատության, բերրիության – հաջողության նշան:

Ս. Հարության տնօրինելի ժամանակ կատարվում է օրհնության նույն կարգը, սակայն երգվում է *Ներսես Լամբրոնացու «Այսօր յարեալ ի մեռելոց»* գատկական շարականը – ընթերցվում *Մատթեոսի Ավետարանից հարուցյալ Քրիստոսի – Նրա աշակերտների՝ Գալիլիայում հանդիպման հատվածը (Մատթ., ԻԸ(28), 16-20):*

Նորակառույց տան օրհնության ժամանակ երգվում է Ս. Սահակ Պարթ-ի՝ հոգեգալստյան «Այսօր երկնայինքն ուրախացան» շարականը – ընթերցվում *Ղուկասի Ավետարանից Հիսուսի՝ Չակքեոս մաքսապետի տուն այցելելու հատվածը (Ղուկ., ԺԹ(19), 1-10):*

Գրիգոր Տաթ-ացու բնորոշմամբ՝ տնօրինելի արարողությունը *Ինքը՝ Հիսուս Քրիստոսն է հաստատել, երբ Չատկի երեկոյան փակ դռների միջով մտավ Վերնատուն – օրհնեց Իր աշակերտներին (տես՝ Հովհ., Ի(20), 19-20): Այսպիսով, տնօրինելի արարողությամբ հավատացյալների տները Ս. Ծննդյան խորհրդով վերածվում են Բեթղեհեմյան այրի, Ս. Հարության խորհրդով՝ Վերնատան – նորակառույց տան օրհնությամբ՝ փրկության արժանացած մաքսավոր Չակքեոսի տան, որովհետ- Տերն այցելեց այնտեղ: Տնօրինելի արարո-*

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅՈՒ Ս. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

ղությամբ Հայաստանյայց Ս. Եկեղեցին նա- արժ-ո-րում է ընտանիքի նվիրականությունն ու կար-որութ-յունը: Հիրավի, «Եթե Տերը տունը չէիս, իզուր են չար-չարվում այն շինողները, եթե Տերը քաղաքը չպահպա-նի, իզուր են հսկում պահապանները նրա» (Սաղմ., ԺԻԶ(126), 1): «Բարձրյալին քեզ ապավեն դարձրիր: Չարիքը չի հասնի քեզ, – տանջանքները չեն մոտենա քո տան հարկին» (Սաղմ., Դ, 9-10):

Նոր տարի կամ՝ Կաղանկ

Քրիստոնյա ողջ աշխարհը Տարեմուտը կամ Նոր տարին տոնում է հունվարի 1-ին:

Նախկինում տարբեր ժողովուրդներ տարեմուտը տոնում էին տարբեր ամիսների: Հայերը տարեմուտը տոնում էին նավասարդի 1-ին, որը հին հայկական տո-մարի առաջին ամիսն էր: Ըստ ավանդության, Հայկ նա-հապետը Ք. ա. 2492 թ. նավասարդի 1-ին (ենթադրա-բար՝ օգոստոսի 11-ը) սպանում է բռնակալ Բելին – ա-զատություն պարզ-ում իր ժողովրդին: Այդ օրվանից հայերը Նոր տարին սկսել են տոնել նավասարդի 1-ին:

Հր. Աճառյանի «Հայերեն արմատական բառա-րանի» համաձայն՝ «նավասարդ» բառը ծագում է իրա-նական navasard-ից, որը կազմված է nava՝ նոր – sard՝ տարի բառերից²⁶:

²⁶ Հրաչյա Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, Գ հատոր, Եր-ան, 1977, էջ 434-435: Հր. Աճառյանը նույն տեղում բերում է նա- ս. Գր. Տաթ-ացու «Գիրք քարոզութեան, որ կոչի Ձմեռան հատորի» Ա գլխում «նավասարդ» բառին տված «նոր, այսինքն սկիզբն տարւոյ» բացատրությունը, ինչպես նա- «նաւարկություն» իմաստը՝ հիշատակ նրա, երբ «Աստծու Հոգին շրջում էր շրեթի վրա» (Ծննդ., Ա, 2): «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի» գրքում (Վենետիկ, 1836 թ.) «նավասարդ» բառը

Հրեաների համար տարեմուտն սկսվում էր նիսան (ապրիլ) ամսվա 1-ին, որովհետև նրանք այդ ամսին ազատվեցին եգիպտական գերությունից – առաջնորդվեցին Ավետյաց երկիր:

Քրիստոսի՝ աշխարհ գալուց հետո քրիստոնյաների համար առաջին ամիս դարձավ հունվարը, որովհետև այս ամսին ծնվեց Փրկիչն աշխարհի, – ըստ այդմ էլ հունվարի 1-ը Նոր տարվա առաջին օրն է: Այդ օրը եկեղեցիներում մատուցվում է Ս. Պատարագ, իսկ մարդիկ միմյանց շնորհավորելով՝ գոհություն են հայտնում Աստծուն – հայցում, որ Նա պարգ-ի խաղաղ տարի: Նոր տարվա առաջին օրը կոչվում է նաև Ամանոր կամ Կաղանդ: «Ամանորը» բուն հայկական բառ է – նշանակում է «նոր տարի» (ամ՝ տարի), իսկ «կաղանդ» նշանակում է ամսագլուխ կամ ամսվա առաջին օր: Կաղանդից ունենք նաև «կաղանդչեք» բառը, որը կաղանդի առիթով տրված նվերն է: Կաղանդչեքի՝ միմյանց նվերներ մատուցելու սովորությունը գալիս է դրախտի պարտեզի հասկացությունից. այստեղ Ադամը Նոր դարաշրջանի սկզբին ամեն ինչ նվեր ստացավ՝ կյանք, բանականություն, ընտանիք, արարչաստեղծ աշխարհի իշխանը լինելու շնորհ:

Ամանորի տոների կապակցությամբ ժողովուրդը զարդարում է տոնածառ, որը խորհրդանշում է դրախտի Կենաց ծառը, իսկ տոնածառի գլխին ամրացվող աստղը՝ Բեթղեհեմյան աստղը: Եվ ինչպես մոգերը

բացատրվում է որպես «նաւաստ աւարտ», այսինքն՝ նավարկությունն ավարտվեց՝ ի հիշատակ ջրհեղեղի ավարտի (Ծննդ., Ը, 13), երբ ջրերը նվազեցին, – Նոյը բացեց տապանը: Այդ օրը դարձավ Նոր տարվա սկիզբը, որի հիշատակը պահպանվեց հայոց մեջ նաև հետագայում:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿԱԾ Ս. ԵԿԵՂԵՇՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

երկրպագեցին ու իրենց ընծաները մատուցեցին Մանուկ Հիսուսին, անպես էլ մարդիկ իրենց ընծաներն են բերում Կենաց ծառին՝ զարդարելով այն: Ամանորի գիշերը երեխաներին նվերներ բերող Ձմեռ պապի նախատիպը Չմյուռնիայի մետրոպոլիտ ս. Նիկողայոս Աքանջելագործ Հայրապետն է, ով հայտնի է եղել իր բարեգործություններով ու հրաշագործություններով. նրա աղոթքներով բխել են ցամաքած աղբյուրներ, բժշկվել բազմաթիվ մարդիկ, բազմացել է հացը: Ս. Նիկողայոսը ծնվել է 280 թ., Փոքր Ասիայի Լիկիա նահանգում: Նա 325 թ. հրավիրված Նիկիայի տիեզերական ժողովի 318 հայրապետներից է, ում հիշատակը մեր Եկեղեցին տոնում է Ս. Խաչի տոնի տասներորդ կիրակիին հաջորդող շաբաթ օրը: Ս. Նիկողայոսի, եվրոպացիների անվանումով՝ Սանտա Կլաուսի մահից հետո էլ մարդիկ շարունակել են դիմել նրա բարեխոսությանը – օգնություն ստացել: Նա համարվում է նա– երեխաների հովանավոր:

18-րդ դարում Սիմեոն Ա Եր–անցի կաթողիկոսի տոնացույցով հունվարի 1-ը հայերի համար ընդունվեց որպես Նոր տարվա սկիզբ:

Տյառնընդառաջ կամ՝ քառասուն օրական Հիսուսի գալուստը տաճար
Նորասակների օրհնության օր

Տյառնընդառաջի տոնը Հայ Առաքելական – Ար–ելյան Եկեղեցիները համարում են տերունական տոն, որովհետ– այն հիշատակությունն է քառասուն օրական Հիսուսի՝ տաճար բերվելու:

Քրիստոսի Ճնունդից քառասուն օր հետո, համաձայն առաջնածինների - մայրերի մաքրագործման մասին հրեական օրենքի, Հովսեփն ու Մարիամը Նրան տանում են Երուսաղեմի տաճար՝ Աստծուն ներկայացնելու (Ղուկ., Բ, 22): Ըստ մովսիսական օրենքի՝ ծննդաբերությունից հետո կանայք որոշ ժամանակ համարվում էին անմաքուր: Եթե նորածինը տղա էր, ապա մաքրության համար սահմանված էր 40, իսկ եթե աղջիկ՝ 80 օր: Այս օրերը լրանալուց հետո նորածնի ծնողները գնում էին տաճար՝ իրենց հետ տանելով մեկ տարեկան գառ ողջակեզի - մի զույգ աղավնի կամ տատրակ՝ մեղքերի քավության համար: Աղքատ ընտանիքները, ինչպիսին Հիսուսի ընտանիքն էր, կարող էին ընծայաբերել երկու տատրակ կամ աղավնու երկու ձագ՝ մեկը ողջակեզի - մյուսը՝ մեղքերի քավության համար (Ղ-տ., ԺԲ(12):

Մարիամի - Հիսուսի համար տաճար գալը զուտ օրենքի գործադրություն էր: Նրանք ենթակա չէին օրենքին: Ա. Աստվածածնի պարագայում այս օրենքն անիմաստ էր, քանի որ նրանից ծնվածը՝ Հիսուսը, հղացվել էր Սուրբ Հոգու զորությամբ: Ա. Աստվածածինը չուներ սրբագործվելու խորհրդի կատարման անհրաժեշտություն, ինչպես սովորական կանայք: Հիսուսը, որ Աստծու Միածին Որդին է, Հոր անդրանիկ ծնունդը ժամանակից դուրս՝ հավիտյանս հավիտենից, - Մարիամի անդրանիկ ծնունդը ժամանակի մեջ, տաճար էր գնում իր իսկ սահմանած օրենքը կատարելու (ինչպես - թլփատության դեպքում էր)՝ դրանով հաստատելով իր ճշմարիտ մարդեղությունը - օրինակ տալով հնազանդության ու խոնարհության, հաստատելով օրինավորության անհրաժեշտությունը - մերժելով օրինազանցությունը:

Սրբազան ավանդության համաձայն՝ երբ Հիսուսն ու Մարիամը մոտենում են տաճարին, ար-եյան դուռը, որն Աստծու հրամանով փակ էր, մեծ դղրդյունով բացվում է: Համաձայն Եզեկիելի մարգարեության՝ «այդ դուռը փակ է մնալու ու չի բացվելու, նրանով ոչ ոք չի անցնելու, որպեսզի Իսրայելի Տեր Աստվածը մտնի այդտեղով... Նա մտնելու է դռան կամարի տակի ճանապարհով – նույն տեղով էլ դուրս է գալու» (Եզեկիել, ԽԴ(44), 1-3): Երուսաղեմի բնակիչները ջահերով ու ճրագներով շտապում են տեսնելու տաճար Եկողին՝ միմյանց ձայն տալով. «Տերն անցավ այս դռնով»: Տեղ հասնելով՝ նրանք տեսնում են մանուկ Հիսուսին՝ ծնողների հետ:

Վերջիններս մտնում են տաճար, որտեղ նրանց ընդառաջ է գալիս Սիմեոն ծերունին: Ավետարանը հայտնում է, որ նա «արդար ու աստվածավախ էր» (Դուկ., Բ, 25): Իսկ համաձայն ավանդության՝ նա եղել է այն 72 թարգմանիչ դպիրներից մեկը, ովքեր Եզիպտոսի Պտղոմեոս II (Բ. ա. 285-247 թթ.) թագավորի նախածեռնությամբ Ալեքսանդրիայում երթայերենից հունարեն են թարգմանում Հին Կտակարանի գրքերը: Ըստ թարգմանիչների թվի՝ անգերազանցելի այս թարգմանությունը կոչվում է «Յոթանասնից»:

Թարգմանական աշխատանքների ժամանակ Սիմեոնը Եսայու գրքում հանդիպում է «Ահա կույսը պիտի հղանա ու որդի ծնի» (Եսայի, Է, 14) նախադասությանը – տարակուսելով, որ դա սխալմունք է, ու ոչ ոք դրան չի հավատա, ջնջում է այն: Սակայն դրա շուրջ երկար մտորելուց – նիրհելուց հետո արթնանում – տեսնում է իր ջնջած տողերը նորից ոսկե տառերով նույն տեղում գրված: Սիմեոնը փառաբանում է Աստծուն – երանի

տալիս նրանց, ովքեր պիտի տեսնեին Կուսածին Մանկանը – գրկեին Նրան: Աստծուն տեսնելու այդ անմար փափագի համար Աստծու Սուրբ Հոգին նրան խոստանում է, որ նա մահ չի տեսի, մինչ– Տիրոջ Օծյալին տեսնելը: Իր հավատի շնորհիվ Սիմեոնը, առաքյալների նման, արժանանում է այն երանությանը, որի մասին Տերն է ասում. «Երանի՛ է ձեր աչքերին, որ տեսնում եմ, ու ձեր ականջներին, որ լսում եմ: Ըշմարիտ եմ ասում ձեզ, որ շատ մարգարեներ ու արդարներ ցանկացան տեսնել, ինչ որ դուք տեսնում եք, բայց չտեսան» (Մատթ., ԺԳ(13), 16-17): տաճարում տեսնելով Հիսուսին՝ Սիմեոն ծերունին օրհնում է Աստծուն – խնդրում Նրանից. «Այժմ, ո՛վ Տեր, խաղաղությամբ արձակիր Քո ծառային՝ ըստ Քո խոսքի, որովհետ– աչքերս տեսան փրկությունը Քո, որ պատրաստեցիր բոլոր ժողովուրդների առաջ, լույս, որ կլինի հայտնություն հեթանոսների համար – փառք՝ Իսրայելի Քո ժողովրդի համար»: Եվ դիմելով Աստվածամորը՝ շարունակում է. «Ահա՛ սա Նա է, որ պատճառ է դառնալու Իսրայելի մեջ շատերի անկման ու բարձրացման – նշան՝ հակառակության: Իսկ քո հոգու միջով էլ սուր պիտի անցնի, որպեսզի բազում սրտերի խորհուրդներ հայտնի դառնան» (Ղուկ., Բ, 29-35): Այդ ժամանակ Սիմեոնը խոր ծերության մեջ էր²⁷: Այդ պատճառով նա, հոգևած այս աշխարհից, Տիրոջից խնդրում է արձակել իրեն, որովհետ– այն, ինչի համար նա այդքան երկար տարիներ ապրել էր, իրականացել էր՝ նրա աչքերը տեսել էին Փրկությունը աշխարհի: Այստեղ ակնարկ կա նա– գալիք դեպքերի, որոնք պետք է կատարվեին խաչի վրա: Սիմեոնի մար-

²⁷ Ըստ Եկեղեցու Հայրերի հաշվարկների՝ նա ապրել է 344 տարի:

գարեացումով հայտնի է դառնում Հիսուսի՝ խոստացված Փրկիչ, աշխարհի Լույս լինելը ոչ միայն հրեաների, այլ՝ բոլոր հեթանոս ժողովուրդների համար, որոնք իրենց հավատի շնորհիվ Աբրահամի գավակներ կոչվեցին - միավորվելով Քրիստոսով՝ մեկ հոտ դարձան մեկ Հովվի շուրջ: Ինչպես Հովհաննես Ավետարանիչն է ասում. «Այն լույսն է, ճշմարիտ Լույսը, որ լուսավորում է ամեն մարդու, որ գալու է աշխարհ» (Հովհ., Ա, 9): Իր օրհնությամբ Սիմեոնն ավելացնում է, որ շատերը պետք է արժանանան աստվածային շնորհներին - ընդունեն Աստծու մարդանալը, Ով ազատեց մեզ մեղքերի, օրենքների ու հողեղեն կյանքի կապանքներից՝ տանելով դեպի արդարություն - պարզ-ելով հավիտենական կյանք:

Ղուկասի Ավետարանում հիշատակվում է նաև Աննա մարգարեուհին՝ 84-ամյա մի բարեպաշտ այրի, ով ողջ ժամանակն անցկացնում էր տաճարում՝ պաիքով ու աղոթքով (Ղուկ., Բ, 37): Տեսնելով մանուկ Հիսուսին՝ նա -ս օրհնում է Աստծուն - ներկաների հետ խոսում Նրա մասին: Այսպիսով, ըստ Եկեղեցու Հայրերի, Սիմեոնը - Աննան խորհրդանշում են Փրկչին ընդառաջ դուրս եկած Հին Ուխտի ողջ մարդկությանը: Սիմեոնը նա- օրհնակն է օրենքի հնության, իսկ Աննան՝ մարգարեության լրումի, - նրանց՝ Տիրոջն ընդառաջ ելնելու իրողությամբ ավարտին մոտեցող Հին Ուխտը խորհրդանշականորեն կապվում է Նոր Ուխտին:

Հայոց Եկեղեցին Սիմեոն ծերունուն նվիրված հատուկ տոն չունի, այլ նրա հիշատակը նշվում է Տյառնընդառաջի տոնին, իսկ Աննայի անունը հիշվում է յուզաբեր կանանց հետ:

*

* * *

Քառասուն օրական մանուկներին տաճարին ընծայելու հիսկտակարանյան սովորույթը պահպանվեց նա- քրիստոնյաների մոտ՝ նոր իմաստ առնելով: Մկրտության սուրբ ավագանից ծնվող յուրաքանչյուր քրիստոնյա Մկրտության խորհրդի շնորհիվ ծնվում է որպես անդրանիկ ծնունդ՝ դառնալով որդի Աստծու: Մեր Եկեղեցու կարգի համաձայն՝ քառասուն օրական մանուկներին քրիստոնյա ծնողները տանում են եկեղեցի: Երեխայի մայրը ծնկում է եկեղեցու դռան առաջ՝ մեղքերը քահանային խոստովանելու - թողություն ստանալու: Այնուհետ- քահանան Աստծուց խնդրում է մաքրել կնոջ մարմնի ու հոգու ախտերը, որից հետո վերջինս արժանի է դառնում Հաղորդություն ստանալու՝ Տիրոջ Մարմնին ու Արյանը հաղորդվելու: Ապա ծնողները երեխայի հետ մտնում են եկեղեցի, սուրբ խորանի առաջ, քահանան օրհնում է մանկանը՝ Տիրոջից պահպանություն հայցելով նրան:

«Տյառնընդառաջ» նշանակում է «Տիրոջն ընդառաջ գնալ» կամ «Տիրոջն ընդառաջ դուրս գալ»: Ժողովրդի մեջ օգտագործելի են նա- տոնի «Տերնդեզ» կամ «Տրնդեզ» անվանումները, որոնք «Տերն ընդ ձեզ» արտահայտության փոփոխված ձ-երն են: Տյառնընդառաջի խորհուրդը Տիրոջն ընդառաջ գնալու հրավերն է, Տիրոջ, Ով խոնարհվեց - դեպի մեզ եկավ մեր փրկության համար: Այդպես էլ մենք պետք է գնանք Նրա հետ հանդիպման:

Տյառնընդառաջի տոնը Հայ Եկեղեցու անշարժ տոներից է - նշվում է Քրիստոսի Ծննդից 40 օր հետո՝ փետրվարի 14-ին: Տոնի ծիսական արարողություններն սկսվում են փետրվարի 13-ի երեկոյան ժամերգութամբ,

այնուհետ – կատարվում է նախատոնակ, որի ժամանակ երգվում է «Լոյս գուարթ» շարականը: Նախատոնակի արարողությունը, սկսվում է եկեղեցում ջահեր, մոմեր կամ ճրագներ վառելով, որպես օրինակ Քրիստոսի՝ երեկոյան ժամին տաճար գալու: Հավատացյալները տոնին մասնակցում են ձեռքներին օրհնված մոմեր պահած, որոնք արարողության ավարտին վառում են եկեղեցու կանթեղներից – տանում տները: Այս ամենը կարծես լույսի տոնախմբություն է հիշեցնում՝ խորհրդանշելով Սիմեոնի՝ Հիսուսին տված «Լույս» անունը: Օրվա ավետարանական ընթերցվածք նվիրված է քառասուն օրական Հիսուսի՝ տաճար գալուն: Կատարվում է նա – անդաստանի արարողություն, խորհրդանշելով ձմռան ավարտը – գարնան սկիզբը: Առավոտյան ժամերգության ժամանակ եկեղեցու չորս կողմերում՝ հյուսիս, հարավ, ար-ելք, ար-մուտք, կարդացվում են չորս Ավետարանները:

ԽԱՐՈՒՅԿ ՎԱՌԵԼԸ – նրա շուրջ պտտվելը կամ վրայից թռչելը Տյառնընդամաքի տոնի ժողովրդական սովորույթներից է: Սա, իհարկե, հնագույն ժամանակներից մեզ հասած սովորություն է: Հնում տարբեր ժողովուրդների հեթանոսական կրոններում մեծ տեղ էր հատկացվում կրակի պաշտամունքին, որին վերագրում էին մաքրող, սրբազործող գորություն, ինչով – պայմանավորված էր դրան պաշտամունք մատուցելը, վրայից թռչելը կամ շուրջը պտտվելը: Տյառնընդամաքի խարույկներն առավելապես առնչվում էին նորապսակների – տան հաջողության հետ: Տոնի նախորդ օրը երեկոյան եկեղեցու բակում խարույկ էին վառում, որից վառած կրակով խարույկ էին վառում նա – տների բակերում կամ տանիքներին: Դրանց վրայից նախ թռչում էին նո-

րապասակները, ապա նա- նրանց հարազատները, հար-անները - այլն: Համարվում էր, որ կրակի վրայից թռչելը հեռու է պահում հիվանդություններից, անհաջողություններից - ամեն վատ բաներից:

Սակայն Տյառնընդառաջի տոնի խարույկն այլ իմաստ ու խորհուրդ ունի: Նախ, ինչպես ս. Գրիգոր Տաթ-ացին է բացատրում, Տյառնընդառաջի տոնին ջահեր վառելը խորհրդանշում է Երուսաղեմի բնակիչների՝ քառասուն օրական Հիսուսին ջահերով ու ճրագներով ընդառաջ դուրս գալը, որի օրինակով - քրիստոնյաներս ենք տոնի օրը ջահեր ու մոմեր վառում - Տիրոջ գալստյան նախատոնակը կատարում: Միմյանց օրհնած մոմեր բաժանելու սովորությունը խորհրդանշում է իմաստուն կույսերի յուղը (Մատթ., ԻԵ(25), 1-13): Իսկ խարույկ վառելու, վրայից թռչելու կամ շուրջը պտտվելու սովորությունը խորհրդանշում է, որ եթե հեթանոսները կրակը որպես աստված էին պաշտում, ապա քրիստոնյաներս կրակը, որպես Աստծու ստեղծագործություն, Աստծուն ենք մատուցում, Ով եկավ «երկրի վրա կրակ գցելու» (Դուկ., ԺԲ(12), 49)՝ ի Զրիստոս մկրտվողներին մյուսներից բաժանելու: Եթե հեթանոսներն Աստծու պատիվը կրակին էին տալիս, ապա քրիստոնյաներս կրակը, որպես Զրիստոսի ծառա, բերում ենք Նրան ծառայեցնելու: Կրակի վրայից թռչելով ոտնակոխ ենք անում այն՝ ցույց տալով, որ այն աստված չէ, այլ Նա է Աստված, Ով քառասուն օրական եկավ տաճար - երկրորդ անգամ է գալու աշխարհ, - այդ ժամանակ կրակը Նրա առջ-ից է գնալու:

Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Գարեգին Բ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի հրահանգով Տյառնընդառաջի օրը՝ փետրվարի 14-ը, հռչակվել է նա- Նորապասակների օրհնության օր:

Սուրբ Հարություն կամ՝ Չատիկ

Քրիստոնեական տոների շարքում կար-որ - առանցքային են համարվում Ս. Ծննդյան - Ս. Հարության տոները, որոնք մեզ են ավանդել դեռ-ս առաքելական ժամանակներից: Քրիստոսի հրաշափառ Հարությունը մարդկության պատմության ամենակար-որ ու առանցքային հրադարձությունն է:

Այդ գաղափարի շուրջ է, որ համախմբվեցին առաջին քրիստոնյաները, - Ս. Ծննդյան ու Ս. Հարության տոները հրավամբ համարվեցին քրիստոնեական ամենագլխավոր տոները: Դրանք տոնվել են դեռ-ս առաքելական ժամանակներից: Հետագայում տերունական տոները նշվեցին անջատ-անջատ, հաստատավեցին նա- այլ տոներ:

Քրիստոսի Հարությունը մանրամասն նկարագրված է չորս Ավետարաններում (Մատթ., ԻԸ(28), 1-20, Մարկ., ԺԶ(16), 1-18, Ղուկ., ԻԴ(24), 1-49, Հովհ., Ի(20), 1-29):

Ուրբաթ երեկոյան, երբ Քրիստոսի Մարմինը դրվեց գերեզման, խավարն արդեն համատարած տիրապետող էր դարձել: Խավար էր -՛ նյութական աշխարհում, -՛ առավել -ս մարդկանց հոգիներում: Քրիստոսի տրտում - հուսաբեկ աշակերտներն ու հետ-որդները շփոթված ու իրարամերժ զգացումներով ցրվել էին:

Սակայն դրա հակապատկերն է կիրակի առավոտը, երբ յուզաբեր կանայք գնում են Քրիստոսի գերեզման՝ Նրա մարմինը օծելու - խնկարկելու: Նրանք գտնում են վեմը մի կողմ գլորված - գերեզմանը՝ դա-

տարկ: Նրանց դիմավորում են երկու լուսազգեստ հրեշտակներ, ովքեր – ավետում են Քրիստոսի հուսաբեր Յարությունը:

Յարության կիրակին առանձնանում է լույսի շքահանդեսով. Քրիստոսի երկրային կյանքը սկսվում է լույսով – լույսով ավարտվում: Ինչպես վեմը գլորվեց մի կողմ, – գերեզմանի խավարը փարատվեց լույսի հրավառությամբ, այնպես էլ Քրիստոսի Յարությամբ քանդվեցին առաջին մարդկանց մեղքով հավիտենական կյանքի ճանապարհը պատնեշող բոլոր արգելքները, – փրկության հույսով իմաստավորվեց ու լուսավորվեց մարդու կյանքը: Ինչպես Եսայի մարգարեն է ասում. «Այն ժողովուրդը, որն ընթանում էր խավարի միջով, տեսավ մեծ լույս. ձեզ համար էլ, որ բնակվում եք աշխարհում – մահվան ստվերների մեջ, լույս պիտի ծագի» (Եսայի, Թ, 2): Քրիստոսի Յարությունը կյանքի հաղթանակն է մահվան դեմ, ճշմարտության հաստատումը – ստի ու կեղծիքի մերժումը, մեղքից ազատվելու – այն մերժելու մարդու հնարավորությունը հավատով, սրբության ու հոգ-որ մաքրագործումի միակ ուղիով:

Գրիգոր Տաթ-ացին իր «Քարոզ սուրբ Չատիկի մասին» ճառում բերում է բոլոր փաստարկները, թե ինչո՞ւ նահապետները, մարգարեները, սրբերը – մյուս արդարները չկարողացան մարդկությանն ազատել մեղքից ու մահից, – միայն Քրիստոսը՝ Աստվածորդին էր գորու:

Սրբերի մահը մեզ չէր կարող ազատել, որովհետ – նրանք իրենք էլ մեր բնության մի մասն էին, – մեկի փրկությունը ամբողջապես չէր կարող տարածվել առաջինների ու վերջինների վրա: Եվ մարդկության Փրկիչ կարող էր լինել միայն Աստված, Ով բոլորի

սկիզբն է: Նա-՝ մահկանացուն ու ապականելին չի կարող կյանք ու անապականություն տալ, այլ՝ անմահը – բնությամբ անապականը, ինչպես նա-՝ Ով ստեղծեց անգոյությունից, կապեց մահով – Ով ունի մշտնջենավոր կենդանություն, Նա էլ պետք է նորոգեր մեղքից, արձակեր մահվան կապանքներից – հավիտենական կյանք պարգ-եր: Ինչպես Քրիստոսը հանուն մարդկության փրկության չարչարվեց, մեռավ – Հարություն առավ, այնպես էլ մարդն է պարտավոր Նրա հետ մեռնել – Նրա հետ հարություն առնել, ինչի պատճառով – այժմ մեռնում ու չարչարանակից ենք դառնում Քրիստոսին, իսկ հետագայում հարություն կառնենք ու Նրա փառքին հաղորդակից կլինենք: Ինչպես հանցանքին հետ-ում է պատիժը՝ մեղքին՝ մահը, ինչպես ծնունդով հաղորդակից ենք լինում սկզբնական մեղքին, իսկ որպես պատիժ մեռնում, այնպես էլ Քրիստոսն էր անապական Ծնունդով ազատեց մեղքից, իսկ էր մահով՝ մահվանից: Քրիստոսը նախ մեռավ, հետո Հարություն առավ, մարդն էլ մեռնում է՝ հետագայում հարությամբ կենդանանալու համար: «Եվ եթե մեռելների հարություն չկա, ապա – Քրիստոս հարություն չի առել: Եվ եթե Քրիստոս հարություն չի առել, իզուր է մեր քարոզությունը, իզուր է – ձեր հավատը» (Ա Կորնթ., ԺԵ(15), 13-14):

«Հարություն» բառը ճշգրիտ բնորոշումն է կատարված իրադարձության: «Հարության» հետ զուգահեռ օգտագործվում է նա- «զատիկ» բառը:

Չատիկը հին հրեաների մոտ եգիպտական գերությունից ազատագրվելու տոնն է, իսկ քրիստոնյաների մոտ՝ Քրիստոսի Հարության: «Չատիկ» բառին տար-

բեր ժամանակներում տրվել են բազմաթիվ մեկնաբանություններ:

Հրաչյա Աճառյանի «Հայերեն արմատական բառարանի» համաձայն՝ պարսկերեն՝ *zadan*, սանսկրիտով՝ *han* ձ-երը ծագում են հնդեվրոպական նախալեզվի *gha, ghan*՝ զարնել, վիրավորել արմատից, ըստ այսմ՝ «զատիկ» բառը բուն նշանակում է «զենումն, զոհ»: Նույն տեղում Հր. Աճառյանը գրում է. «Ճառընտիրն ունի. «Չատիկն ըստ երբայեցուցն (պասեք) անցարան. իսկ հայոց լեզուիս՝ ազատութիւն ի չարչարանաց»: Այսպես – Տաթ-ացին Ձմ. ԾԽԲ. «Չատիկն ազատութիւն թարգմանի»: ՆՀԲ («Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի»)՝ «զատումն կամ ազատութիւն...»²⁸:

«Չատիկ» բառին տրված զատվելու, բաժանվելու մեկնաբանության մեջ նկատի է առնված հրեաների՝ եգիպտական գերությունից բաժանումը, իսկ Քրիստոսի Հարությանը՝ մեղքից ու մահից զատվելը – վերջնական իմաստով՝ դեպի Աստված վերադարձը: Այդպես – «զատիկ» բառի կապը «ազատ» բառի հետ հրեաների՝ եգիպտական գերությունից ազատագրումն է, իսկ Քրիստոսի Հարությանը՝ ազատագրումը հեթանոս աշխարհի մեղքի կապանքներից:

«Չատիկ» բառը օգտագործվում է նա – Հին Կտակարանում գործածվող երբայերեն «պասեք» բառին համարժեք: Հին հրեաների մոտ պասեքը կամ զատիկը եգիպտոսի գերությունից ազատագրվելու հիշատակության տոնն է (Ելք, ԼԲ(12): Պասեքի – Չատիկի պատմական կապն այն է, որ Քրիստոսի խաչելությունը կատարվեց հրեաների պասեքի օրը, իսկ Հարությունը՝

²⁸ Հր. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, Բ հատոր, Եր-ան, 1973, էջ 82:

դրա երրորդ օրը: Բացի պատմական այս զուգորդություններից, պատերի ու Չատիկի մեջ կան նա- իմաստա- յին առնչություններ: Ինչպես պատերը հիշատակու- յունն էր հրեաների՝ չարչարանալի կյանքից ազատագ- րության, նույն կերպ - Քրիստոսի չարչարանքներից, մահից ու Հարությունից հետո ողջ մարդկությունը ա- զատագրվեց մեղսալի կյանքի տառապանքներից - հա- դորդակից դարձավ հավերժական կյանքին: Հրեաների ազատագրումը կատարվեց գառան արյունը դռան փեղկերին ու վերնասեմին - պատուհանների փեղկե- րին քսելով, որտեղ, ըստ Գրիգոր Տաթ-ացու («Քարոզ սուրբ Չատիկի մասին»), տունը Աստծու արքայությունն է, դռան փեղկերը՝ մեղքը - պատիժը, իսկ վերնասեմը՝ արդար դատաստանը: Քրիստոսի՝ Աստծու Գառան ար- յամբ մարդկանցից վերցվեցին մեղքն ու պատիժը, իսկ արդար դատաստանը փոխարինվեց Աստծու ողորմու- յամբ: Առանց թթխմորի հացը խորհրդանշում է սերը, իսկ դառը խոտերը՝ աշխարհի դառը փարթամության հանդեպ արհամարհանքը:

Հին - Նոր Կտակարանները մեկ ամբողջություն են. Նոր Կտակարանը լրացնում է Հին: Հին Կտակա- րանի մեսիական մարգարեություններն ու առանցքա- յին դեպքերը իրենց խորհրդաբանական լուծումը ստա- ցան Նոր կտակարանում մարդու փրկագործության՝ Աստվածորդու առաքելությամբ: Հետ-աբար, հրեական գատիկը նախատիպն ու նախօրինակն է Քրիստոսի ինքնակամ զոհաբերության, ինչի մասին վկայում է նա- Պողոս առաքյալը. «Եվ այս բոլորը իբր- օրինակ պատահեց նրանց հետ, բայց որպես խրատ գրվեց մեզ համար, մեզ, որոնց համար հասել է հավիտյանների վախճանը» (Ա Կորնթ., Ժ, 11):

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅՈՒ Ս. ԵԿԵՂԵՇՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

ԿԱՐՄԻՐ ՆԵՐԿՎԱԾ ՁՎԵՐ նվիրելը միմյանց՝ Ս. Չատկի տոնի սովորություններից է: Համաձայն ավանդության՝ Մարիամ Մագթաղենացին, հռոմում ներկայանալով Տիբերիոս կայսերը (14-37 թթ.) – վկայելով իր քրիստոնեական հավատը, վերջինիս կարմիր ներկած ձու է նվիրում՝ ասելով. «Քրիստոս հարյավ ի մեռելոց»: Ձուն խորհրդանշում է նոր կյանքի սկզբնավորումը, իսկ կարմիր գույնը՝ Քրիստոսի կենդանարար արյունը:

Քրիստոսի խաչելությունը համընկավ գարնանային գիշերահավասարի, իսկ Հարությունը՝ հրեական գատկի լուսնի լրման հետ: Քրիստոնեության սկզբնական շրջանում Քրիստոսի Հարությունը տոնում էին հրեաների պատեքի տոնի օրը:

325 թ. Նիկիայի տիեզերական առաջին ժողովի սահմանած կարգի համաձայն՝ Քրիստոսի Հարության տոնը նշվում է գարնանային գիշերահավասարի լուսնի լրմանը հաջորդող կիրակի օրը, այսինքն՝ կարող է նշվել մարտի 22-ից ապրիլի 25-ն ընկած 35-օրյա ժամանակահատվածում:

Համբարձման տոն

Համբարձման տոնը հարություն առած Հիսուսի՝ մարմնով երկինք բարձրանալու – հոր աջ կողմում նստելու հիշատակն է: «Համբարձում» նշանակում է բարձրացում:

Նոր Կտակարանի վկայությամբ (Մարկ., Ժ2(16), 19-20, Ղուկ., Ի7(24), 50-53, Գործք, Ա, 9-11)՝ Հիսուսն իր Հարությունից հետո 40 օր մարդկայն կերպարանքով բազմիցս հայտնվում է Իրեն հետ-ողներին՝ Մարիամ Մագթաղենացուն, յուղաբեր կանանց, Պետրոսին, Էմ-

մավուսի ճամփորդներին, Վերնատանը՝ առաքյալներին, Գալիլիայի Տիբերիական ծովակի եզերքին՝ վերահաստատելով նրանց իրենց առաքելական կոչման – հավատի մեջ: Այս հանդիպումների ժամանակ Նա քաջալերում, մխիթարում – հուսադրում է նրանց, խոսում երկնքի արքայության, առաքյալների կոչման մասին: Հորդորում է առաքյալներին՝ չտրտմել, չերկնջել, այլ համբերությամբ, հույսով ու արիությամբ դիմակայել Ավետարանի քարոզության ընթացքում նրանց գալիք փորձություններին: Զրիստոսը՝ Աստծու Որդին, չուներ ուտելու կամ խմելու կարիք, սակայն երբ հայտնվում է առաքյալներին – ուտում ու խմում նրանց հետ՝ Իրեն տեսնողների հոգիներից վերջնականապես վանում է կասկածն ու երկյուղը՝ հաստատելով Իր իրական հարությունը այն նույն մարմնով, որով խաչվել էր – գերեզման դրվել, ինչպես նա – հուսադրելով բոլոր մարդկանց՝ գալիք հարության ու հավերժական կյանքի իրողությամբ: Վերջին անգամ Տերը հայտնվում է Ձիթենյաց լեռան վրա, որտեղ օրհնում է բոլորին «... – մինչ Նա օրհնում էր, բաժանվեց նրանցից – դեպի երկինք էր վերանում»: Աշակերտների հայացքներից Նրան ծածկում է լուսեղեն ամպը, – նույն պահին լուսազգեստ հրեշտակները, եր-ալով երկնքում, ազդարարում են. «Ո՛վ գալիլիացիներ, ինչո՞ւ եք կանգնած նայում երկնքին, այն Հիսուսը, որ ձեր միջից երկինք վերացավ, պիտի գա նույն ձ-ով, ինչպես տեսաք Նրա՝ երկինք գնալը»: Եվ Հայր Աստված, ընդունելով Իր սիրելի Որդուն, «նստեցրեց Իր աջ կողմում, երկնքի մեջ» (Եփես., Ա, 20):

Զրիստոսի Համբարձումը բոլոր տոների – տնօրինական խորհուրդների ամբողջացումն է՝ սկսած Տիրոջ Ա. Ծնունդից, մինչ- խաչելություն, մահ – Հրաշա-

փառ Ս. Հարություն: Առնելով մեր բնությունը, Զրիստոսն իր գալուստով մաքրեց ու օրհնեց անեծքով դատապարտված արարածներին, շրջելով երկրի վրա, մկրտվելով ջրում – թաղվելով գերեզմանում՝ մաքրեց հողն ու ջուրը, իսկ հարությունից հետո՝ օղն ու կրակը: Մեր բնությունը միավորեց Աստծու Խոսքին – իր՝ երկինք Համբարձումով մարդկային անպատիվ բնությունը բարձրացրեց վեր՝ արժանացնելով անզուգական պատվի ու փառքի – ցույց տալով դեպի երկինք մարդուն խոստացված ճանապարհը. «Եթե ես գնամ, ձեզ համար տեղ կպատրաստեմ, դարձյալ կգամ – ձեզ կվերցնեմ Ինձ մոտ, որպեսզի ուր ես եմ, այնտեղ նադուք լինեք» (Հովհ., ԺԴ(14), 3): Զրիստոսի Համբարձումը Նրա երկրային առաքելության ավարտն է, սակայն Նրա ամոքիչ ու հուսատու ներկայությունը զգալի է ամեն պահ. «Եվ ահա ես ձեզ հետ եմ բոլոր օրերում, մինչև՝ աշխարհի վախճանը» (Մատթ., ԻԸ(28), 20): Եվ եթե մյուս տոները հիշատակություններն են Զրիստոսի մարդկային կյանքի դեպքերի, ապա Համբարձման տոնը հայտնապես Նրա Աստվածությունն է մատնանշում ու շեշտում: Համբարձումից հետո Հիսուսն այլ-ս դադարում է պատմական անձ լինելուց – դառնում է մշտակա ներկայություն. ո՛չ խորհրդանշական, այլ իրական, զգալի ներկայություն յուրաքանչյուր քրիստոնյայի կյանքում՝ վերջինիս բերելով իր գորավոր պաշտպանությունն ու հովանավորությունը: «Մի՛ վախեցիր, հոտ փոքրիկ, որովհետև՝ ձեր Հայրը հաճել է տալ ձեզ արքայությունը» (Մատթ., ԺԲ(12), 32): Հավատի կորստից պետք է վախենալ միայն, քանզի մարդը կարող է կորցնել Տիրոջ հովանավորությունը, հոգու փրկությունն ու հավիտենական կյանքը:

Քրիստոսը համբարձվեց, որպեսզի Սուրբ Հոգին առաքի մեզ. «Եթե ես չգնամ, Միսիթարիչը ձեզ մոտ չի գա. իսկ եթե գնամ, Նրան կուղարկեմ ձեզ մոտ» (Հովհ., Ժ2(16), 7), իսկ երբ «...Սուրբ Հոգին իջնի ձեզ վրա, գորություն կստանաք – ինձ վկաներ կլինեք Երուսաղեմում, ամբողջ Հրեաստանում ու Սամարիայում – մինչ-երկրի ծայրերը» (Գործք, Ա, 7-8): Տերը մարմնով բաժանվեց մեզանից, սակայն մշտապես մեզ հետ է Հոգու միջոցով, ուստի Տիրոջ Համբարձումը Հոգեգալուստի նախապատրաստումն էր նա-, որի արդյունքում առաքյալների քարոզությամբ ճշմարիտ Աստվածպաշտությունը ավետարանվեց ոչ միայն հրեաներին, այլ նա- բուր մյուս ժողովուրդներին:

Քրիստոսը «...երկինք վերացավ – նստեց Հոր աջ կողմը» (Մարկ., Ժ2(16), 19): Աստված Հոգի է – չի կարող աջ կամ ձախ կողմեր ունենալ, – Քրիստոսի՝ Հոր աջ կողմում նստելը պետք է տառացի ընկալել: Սրանով ցույց է տրվում Նրա աստվածային փառքը, այսինքն՝ Քրիստոսն աթոռակից է Հորը – Սուրբ Հոգուն, նա- փառքով հավասար է Հոր Աստվածությանը, թագավորում է, ինչպես Հայրը – ունի դատաստանի գորություն:

Հայաստանյայց Ս. Եկեղեցին Համբարձման տո- նը նշում է Ս. Հարության տոնից 40 օր հետո՝ հինգշաբ- թի:

ՋԱՆ ԳՅՈՒԼՈՒՄ: Համբարձման տոնի ժողովրդա- կան սովորություններից է վիճակ գցելը, որը ժողովրդի մեջ հայտնի է նա- «Ջան գյուլում» անունով: Այն գալիս է վիճակ գցելու առիթով երգվող ժողովրդական երգերի «Ջան գյուլում, ջան, ջան» տողից, որը պարբերաբար կրկնվում էր երգի յուրաքանչյուր տնից հետո: Այդ օրը երիտասարդ աղջիկները, ծաղկեփնջեր կազմելով ու

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅՈՒՄ Ա. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

«Ձան գյուղում» կամ՝ «Համբարձում յայլա» երգելով, ուրախ զբոսանքի են դուրս գալիս – վիճակ զգում՝ երջանիկ ապագայի ակնկալիքով: Այս սովորությունը հիշատակությունն է առաքյալների՝ Համբարձումից հետո Երուսաղեմ վերադառնալու – Վերնատանը վիճակ զգելու, որով տիրադավ Հուդա Իսկարիովտացու փոխարեն 12-րդ առաքյալ է ընտրվում Մատաթիան:

Հայ Առաքելական Ա. Եկեղեցին Զրիստոսի Համբարձման տոնի օրը հիշատակում է նա – 1441 թ. Հայոց Կաթողիկոսական Աթոռը Սսից տեղափոխելու – Ա. Էջմիածնում վերահաստատելու պատմական դեպքը (տե՛ս Կաթողիկե Ա. Էջմիածնի տոն):

Հոգեգալուստ

Հոգեգալստյան տոնը խորհրդանշում է Զրիստոսի Հարությունից հիսուն օր հետո, օրվա երրորդ ժամին (առավոտյան ժամը 9-ին) Սուրբ Հոգու էջքը Զրիստոսի առաքյալների վրա, երբ նրանք գտնվում էին Վերնատանը: Այս հրաշալի եղելությունը ներկայացնում է Նոր Կտակարանի «Գործք Առաքելոց» գիրքը. «Երբ Պենտեկոստեի օրերը լրացան, բոլորը միասիրտ միատեղ էին: Եվ հանկարծակի երկնքից հնչեց մի ձայն՝ սաստիկ հողմից եկած ձայնի նման. – լցրեց ամբողջ այն տունը, ուր նստած էին: Եվ նրանց եր-ացին բաժանված լեզուներ, նման բոցեղեն լեզուների, որոնք – նստեցին նրանցից յուրաքանչյուրի վրա: Եվ բոլորը լցվեցին Սուրբ Հոգով ու սկսեցին խոսել ուրիշ լեզուներով, ինչպես որ Սուրբ Հոգին նրանց խոսել էր տալիս» (Գործք, Բ, 1-4): Վերնատան առջ- հավաքված տարազգի բազմությունը զարմացած լսում է առաքյալների՝ տարբեր լեզուներով քա-

րոզը, որը պատճառ է դառնում շատերի դարձի. «Մենք՝ պարթևներ, մարեր, իլամացիներ – նրանք, որ բնակվում են Միջագետքում, Հրեաստանում – Գամիրքում, Պոնտոսում – Ասիայում, Փռյուզիայում – Պամփյուլիայում, Եգիպտոսում – Կյուրենիայի հար-ան Լիբեայի շրջաններում, – Հռոմից եկածներ՝ թե՛ հրեաներ – թե՛ հրեության դարձածներ, կրետացիներ ու արաբներ, լսում ենք, որ նրանք խոսում են մեր լեզուներով Աստծու մեծագործությունների մասին» (Գործք, Բ, 9-11): 3-րդ դարի աստվածաբան Տերտուլիանոսը – Եկեղեցու հայրերից ս. Օգոստինոսը (5-րդ դ.) նշված հատվածի «Հրեաստանում» բառի փոխարեն ընթերցել են «Հայաստանում»: Համաձայնելով, այս ուղղման հետ, Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյանը բացատրում է, որ քանի որ Գործք Առաքելոցում երկրները հիշվում են աշխարհագրական հերթականությամբ, ապա Միջագետքի, Գամիրքի – Պոնտոսի հաջորդական շարքում ավելի ճիշտ է ընդունել Հայաստանը, ինչպես նաև՝ հրեերենը հրեաների համար երբեք չէր կարող նկատվել օտար լեզու, հետ-աբար – առաքյալների՝ հրեերեն խոսելը չէր կարող զարմանք պատճառել Վերնատան մոտ հավաքված տարազգի բազմությանը: Ուստի, կարող ենք ընդունել, որ Հոգեգալստյան շնորհաբեր օրը, Երուսաղեմում, Վերնատան մոտ հավաքված բազմազգ հեթանոսների մեջ ներկա են եղել – առաքյալների շուրթերից մայրենի լեզուն լսել նաև՝ հայեր²⁹:

Սուրբ Հոգու սքանչելի Էջըը Քրիստոսի աշակերտների վրա կատարվում է հրեական Պենտեկոստի օրը, երբ աշակերտները Վերնատանը հավաքվել – ա-

²⁹ Մաղաքիա արքեպ. Օրմանյան, Ազգապատում, 1912, հ. Ա, էջ 22:

դոթում էին՝ սպասելով Տիրոջ խոստումի իրականացմանը. «Դուք այս օրերից ոչ շատ հետո պիտի մկրտվեք Սուրբ Հոգով» (Գործք, Ա, 5): Պետրոս առաքյալը Սուրբ Հոգու գործողությամբ քարոզում է հավաքված բազմությանը, – 3000 մարդ մկրտվում ու միանում է Զրիստոսի նորահաստատ Եկեղեցուն: Պենտեկոստեն հրեաների գլխավոր տոներից մեկն է: Տոնը նշվում էր տարվա առաջին բերքը հավաքելու – Աստծուն ընծայելու խորհրդով: Հետագայում այն նորովի իմաստավորվեց որպես օրենքի տվչության օր, որովհետև Պենտեկոստեի օրը Մովսեսը Սինա լեռան վրա ստացավ աստվածադիր օրենքների քարե տախտակները: «Պենտեկոստե» հունարեն նշանակում է «հիսուներորդ»: Զրիստոնեության սկզբնական ժամանակաշրջանում Հոգեգալուստը անվանվում էր նաև Պենտեկոստե, որովհետև Սուրբ Հոգու էջքը առաքյալների վրա կատարվեց Զրիստոսի Հարությունից հիսուն օր հետո – համընկավ Պենտեկոստեի օրվա հետ: Սակայն քրիստոնեությամբ Պենտեկոստեն իմաստավորվեց նոր բովանդակությամբ ու խորհրդով: Բերք քաղելու (Ելք, ԻԳ(23), 16), շաբաթների (Բ Օրենք, ԺԶ(26), 9), երախայրիքների (Թվեր, ԻԸ(28), 26) – օրենքների տվչության (Ելք, ԼԱ(31), 18) օրը Հոգեգալուստով բացահայտեց իր իսկական իմաստը՝ Զրիստոսով է փրկությունը, որ աշխարհ է եկել, – «Եթե մեկը ջրից ու Հոգուց չձնվի, չի կարող Աստծու արքայություն մտնել» (Հովհ., Գ, 5): «Ինձ է տրված ամեն իշխանություն երկնքում – երկրի վրա. ինչպես Հայրը Ինձ ուղարկեց, Ես էլ ձեզ եմ ուղարկում: Գնացե՛ք ուրեմն, աշակերտ դարձրե՛ք բոլոր ազգերին, նրանց մկրտեցե՛ք Հոր – Որդու – Սուրբ Հոգու անունով» (Մատթ., ԻԸ (28), 18-19): Առաքելության կոչելով իր աշակերտներին, Զրիս-

տոսը հաստատեց իր Եկեղեցին՝ իբր- իր ներկայությունն այս աշխարհում՝ շարունակելու համար փրկագործական իր առաքելությունը: Ա. Յոզու գալուստը համարվում է Քրիստոսի Եկեղեցու ծննդյան օրը, քանզի առաքյալները Ա. Յոզու շնորհներով ստացան այն 12 երկրների լեզուներով խոսելու կարողությունը, ուր, ըստ վիճակի, պետք է քարոզեին: Նրանք աշխարհի ծագերում ավետարանեցին նոր օրենքը, որի էությունը Աստծու Սերն է մարդկանց հանդեպ՝ Քրիստոսը, Ով պահանջում է մարդկանցից սեր ունենալ միմյանց հանդեպ, քանզի «Լրումն օրինացն սեր է» (Յոզ.Մ., ԺԳ(13), 10): Ա. Յոզու էջքով աշակերտների վրա – 3000 նորադարձների մկրտությամբ, այսինքն՝ Եկեղեցու առաջին պտուղներով, սկսվեց քրիստոնեական նորահաստատ Եկեղեցու փրկագործ առաքելությունը: Քրիստոսի 12 առաքյալներին Ա. Յոզին առաջնորդեց աշխարհի չորս ծայրերը, ինչպես հրեական 12 ցեղերին առաջնորդել էր դեպի Պաղեստին: Եվ փոխարեն Յին Կտակարանում Աստծու՝ վրանում կամ տաճարում բնակության, Ա. Յոզու գալստյամբ Աստված հաստատվեց մարդկանց սրտերում: Առաքյալների քարոզությամբ Ա. Յոզու կենսաբեր ու մշտանորոգ գործությունը տարածվեց երկրի բոլոր անկյուններում՝ հովիվներից ու ձկնորսներից մարգարեներ – քարոզիչներ հրաշագործելով, խուլերին լսելու – համրերին խոսելու կարողություն տալով, անմիտներին՝ իմաստուն – մանուկներին՝ զորավոր դարձնելով: Բաբելոնի աշտարակաշինությամբ (Ծննդ., ԺԿ(11), 1-9) սկիզբ առած բազմալեզու աստվածամերժ խառնաշփոթությունը Ա. Յոզու գալստյամբ միաձայնվեց ճշմարիտ աստվածպաշտությամբ, – Բաբելոնում բաժանված մարդկությունը միատեղվեց ու միակամվեց

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅՈՒ Ս. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

Վերնատանը՝ Բրիստոսի վարդապետությամբ, Նրա Ս. Խաչի ներքո:

Ս. Հոգու՝ առաքյալների վրա էջքից մինչև՝ Բրիստոսի Հարություն հիսուն օրերը կազմում են յոթ շաբաթ: Յոթ թիվը խորհրդանշում է, որ Ս. Հոգին է Եկեղեցու յոթ խորհուրդները (մկրտություն, դրոշմ, հաղորդություն, ապաշխարություն, վերջին օծում, քահանայության կարգ - պսակ) կատարողը՝ քահանաների միջոցով: Ինչպես - խորհրդանշում է աշխարհի արարչագործությունը յոթ Օրում, նա-՝ այս կյանքի տ-ողությունը՝ յոթ Օր, իսկ ութերորդը հանդերձյալ կյանքի անվախճան Օրն է: Յոթն են նա- մահացու մեղքերը, որոնց դեմ պայքարելու համար Ս. Հոգին տալիս է Իր յոթ շնորհները. հպարտության դեմ՝ Աստծու երկյուղը, նախանձի դեմ՝ աստվածաշտությունը, բարկության դեմ՝ գիտությունը, ծուլության դեմ՝ զորությունը, ազահության դեմ՝ խրատը, որկրամոլության դեմ՝ իմացությունը կամ հանճարը - պոռնկության դեմ՝ իմաստությունը³⁰:

Վաղ շրջանում Հայ Եկեղեցին Հոգեգալստյան տոնը կատարում էր մեկ օր տ-ողությամբ: 12-րդ դարում ս. Ներսես Շնորհալի կաթողիկոսը, տոնի ծիսակարգը հարստացնելով շարականներով - ընթերցվածներով, Հոգեգալստյան տոնակատարությունը հաստատեց յոթ օր:

Հայաստանյայց Ս. Եկեղեցին Հոգեգալստյան տոնը նշում է Ս. Հարության տոնից հիսուն կամ՝ Համբարձման տոնից տասը օր հետո, այսինքն՝ տոնն ունի

³⁰ Տես՝ ս. Գրիգոր Տաթ-ացի, Զարոգ Սուրբ Հոգու գալստյան մասին, Գանձասար, 1995:

35 օրվա շարժականություն՝ մայիսի 10-ից հունիսի 13³¹:

Հիսուս Զրիստոսի Պայծառակերպությունը
կամ՝ Վարդավառ

Հիսուս Զրիստոսի Պայծառակերպության կամ Այլակերպության տոնը Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցու հինգ տաղավար տոներից է: Այն հիշատակությունն է Հիսուսի՝ Թաբոր լեռան վրա իր երեք աշակերտներին Աստվածային փառքով եր-ման, որը նկարագրում են Ավետարանները (Մատթ., ԺԷ(17), 1-13, Մարկ., Թ, 2-12, Ղուկ., Թ, 28-36):

Իր քարոզչության երրորդ տարվա ամռանը Հիսուսը, աշակերտներից ընտրելով Պետրոսին, Հակոբին – վերջինիս եղբորը՝ Հովհաննեսին, նրանց հետ բարձրանում է Թաբոր լեռը³²՝ միայնության մեջ աղոթելու:

³¹ Հոգեգալուստը ոչ մի կապ չունի ներկայիս հոգեգալուստական կամ պենտեկոստեական աղանդավորական շարժման հետ, որի անդամները Սուրբ Գիրքը համարում են մեռած գիրք, իսկ իրենք, իբր- թե, ձգտում են ներքնապես լուսավորվել ու երկարատև «ինքնախոկումներից» հետո մտահափշտակության (էքստազի) մեջ տարբեր լեզուներով խոսել՝ իրենք էլ չիմանալով, թե ինչ, սակայն համարելով, որ դա Սուրբ Հոգու՝ իրենց վրա իջմամբ է կատարվում: Սա մոլորություն է, քանի որ նման գրգռված, խիստ հուզական վիճակներում նրանց մոտ նկատվում է անհասկանալի, անկապ ու անիմաստ հնչյունների արտաբերում: Այդպիսի «պայծառություն» ստացողը սկսում է «մարգարեանալ», որի խոսքերն ընդունվում են որպես նոր «հայտնություն» (տե՛ս Ս. Մայիլյան, Ժամանակակից աղանդները Հայաստանում, մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 2000):

³² Շնորհք պատրիարք Գալուստյանը ավելի հավանական համարում է այն տեսակետը, ըստ որի՝ դա ոչ թե Թաբոր, այլ

«...լեռ ելավ աղոթքի կանգնելու» (Ղուկ., Թ, 28): Հիսուսն իր երկրային ողջ կյանքն անցկացնում էր աղոթքով, առավել – ս կյանքի որոշիչ միջոցներին: Աղոթքը մեր Տիրոջ մշտական ուղեկիցն էր, ինչպես Մկրտությունից հետո կամ չարչարանքներից առաջ՝ Գեթսեմանիի պարտեզում: Այս անգամ աղոթքի պահին, այսինքն՝ երբ Նա Հոր հետ էր, հանկարծ «Նրա երեսի տեսքը այլակերպվեց» (Ղուկ., Թ, 29)՝ Հիսուսն իր աշակերտներին եր–աց իր աստվածային փառքով: Այստեղից – տոնի անունը՝ «Այլակերպություն» կամ «Պայծառակերպություն», որ նշանակում է «կերպարանափոխություն»: Զրիստոնյա բոլոր Եկեղեցիները տոնը Այլակերպություն անունով են նշում, – միայն Հայ Եկեղեցին է այն անվանում նա– Պայծառակերպություն՝ այլակերպության իմաստի մեջ հատկապես շեշտելով Տիրոջից ճանաչող աստվածային փառքն ու փայլը. «Նրա դեմքը փայլեց ինչպես արեգակը. – նրա զգեստները դարձան սպիտակ ինչպես լույսը» (Մատթ., ԺԷ(17), 2): Մշտապես Աստծուն տեսանելի ներկայացնելու յուրաքանչյուր փորձի ժամանակ օգտագործվում է «լույս» բառը: Աստծու կամ Զրիստոսի անտեսանելի ներկայությունը նույնպես լույսով է խորհրդանշվում. Ավետարաններում Զրիստոսն անվանվում է «Լույս հեթանոսների համար», «Լույս աշխարհի», «Լույս ճշմարիտ» – այլն: Հետ–աբար՝ Պայծառակերպության ընթացքում Հիսուսի՝ ամբողջովին լույսով ողողվելը – Նրանից լույսի ճանաչումը հավաստումն է Նրա աստվածային բնության: Եվ կարելի է ասել, որ Աստվածհայտնությունն իր տեսանե–

Հերմոն Լեռն է (Շնորհք արքեպիսկոպոս Գալուստյան, «Տաղավար տոներ», Երուսաղեմ, 1976):

լի կերպի մեջ իրականացավ լեռան վրա՝ Պայծառակերպության պահին:

Այդ պահին Հիսուսի կողքին հայտնվում են լույսով պարուրված Մովսեսն ու Եղիան – Նրա հետ խոսում վերահաս տառապանքների ու չարչարանքների մասին: Սքանչելի տեսարանից զմայլված Պետրոս առաքյալը բացականչում է. «Տե՛ր, լավ է, որ մենք այստեղ ենք. եթե կամենաս, երեք տաղավարներ շինենք. մեկը քեզ համար, մեկը՝ Մովսեսի, մեկն էլ՝ Եղիայի»: Մինչ նա խոսում էր, լուսավառ մի ամպ հովանի է դառնում նրանց, – ամպից եկող ձայնն ազդարարում է. «Դա՛ է Իմ սիրելի Որդին, որին հավանեցի, Դրա՛ն լսեցեք»: Սարսափած ու գետնամած առաքյալներին հանգստացնելով ու ոտքի կանգնեցնելով՝ Հիսուսը նրանց պատվիրում է առայժմ չհայտնել տեսածի ու լսածի մասին՝ մինչև Աստծու Որդու խաչելությունը – Հարությունը:

Քրիստոսի՝ Աստծու Որդի – սպասված Մեսիա լինելը մինչ այդ արդեն հայտարարվել էր Պետրոս առաքյալի կողմից, – առաքյալները հավատացել էին դրան: Պայծառակերպությունից մի քանի օր առաջ Հիսուսը նրանց հարցրել էր, թե մարդիկ ի՞նչ են մտածում Իր մասին, Ո՞վ է Նա: Առաքյալները պատասխանում են, թե ոմանք Նրան համարում են Հովհաննես Սկրտիչը, ոմանք էլ՝ Եղիան կամ հարություն առած որ–է մարգարե: Եվ միայն Պետրոս առաքյալը, Սուրբ Հոգով ներշնչված, խոստովանում է Նրան որպես Քրիստոս՝ Աստծու Որդի: Հիսուսը պատասխանում է Պետրոսին. «Երանի՛ է քեզ, Սիմո՛ն, Հովնանի որդի, որովհետև՝ մարմինը – արյունը չէ, որ հայտնեց քեզ, այլ Իմ Հայրը, որ երկնքում է: Եվ ես քեզ ասում եմ, որ դու վե՛մ ես, – այդ վե՛մի վրա պիտի

շինեմ իմ Եկեղեցին, ու դժոխքի դռները այն չպիտի հաղթահարեն» (տես՝ Մատթ., Ժ2(16), 13-19, Մարկ., Ը, 27-29, Ղուկ., Թ, 18-21): Այսպես կատարվեց Քրիստոսի Եկեղեցու հիմնարկեքը, – դրվեց առաջին քարը նրա հիմքի: Հիսուսին Աստծու Որդի ու Քրիստոս դավանությանը հավատացած առաքյալները դարձան առաջին անդամները Քրիստոսի Եկեղեցու, – նրանց վրա հիմնվեց քրիստոնեական Եկեղեցին: Այդ Եկեղեցու անդամներ կարող են դառնալ միայն նրանք, ովքեր հավատում են, որ Հիսուսը Քրիստոսն է՝ Աստծու Որդին ու Մեսիան, ո՛չ այն մեսիան, ով պետք է հրեաներին վերադարձներ իրենց կորցրած քաղաքական անկախությունն ու ազատությունը – հաստատեր Դավթի կործանված թագավորությունը: Հիսուսն ուսուցանում էր ճշմարիտ Մեսիայի առաքելությունը, Ով եկավ փրկելու մարդուն հենց իրենից՝ սեփական մեղքից, որը մահացու է – կործանարար, եկավ, որպեսզի այս կյանքում նորոգվեն մարդկային հոգիները – գտնեն փրկության ճանապարհը՝ բացված Փրկչի՝ Մեսիայի չարչարանքներով, անարգանքով, խաչելությամբ ու Հարությանմբ: Փրկչին հետ-ողները նրանք են, ովքեր ուժ կգտնեն ուրանալու իրենց անձը հանուն ուրիշների, ինչը նշանակում է եսը ենթարկել Աստծու Կամքին: Եվ նա, ով այսպես կուրանա իր եսը, կգտնի իր իսկական անձը:

Առաքյալներն, այսպիսով, հավատացել էին Հիսուսին՝ որպես Աստծու Որդու: Տերը տնօրինեց նաև, որ առաքյալներից ոմանք ականատեսը – վկաները դառնան իր աստվածային փառքի: Այդ նպատակով երեք առաքյալներին բարձրացրեց լեռը – պայծառակերպության միջոցով ցույց տվեց իր Աստվածությունը, որպեսզի փարատի աշակերտների երկյուղը, ովքեր, լսե-

լով Երուսաղեմում Նրա գալիք չարչարանքների ու մահվան մասին, երկմտել – վախեցել էին: Այդ պատճառով եր–աց Նրանց Իր Աստվածային Փառքով, որպեսզի հետո հիշեն, երբ հրեաների ձեռքով Ինքը մահվան մատնվի: Եթե մինչ այդ Պետրոսը դավանել էր Նրան որպես Աստծու Որդի, այժմ հայտնապես տեսան – լսեցին Հոր վկայությունը այդ մասին:

Քրիստոսն Ադամի բնությամբ մարմնանալով՝ պայծառակերպությամբ ցույց տվեց այն փառքը – մեզ վերստին հազցրեց այն նույն լուսեղեն զգեստը, որն ուներ Ադամը դրախտում, – որն Աստված վերցրել էր Նրանից վերջինիս մեղանշումից հետո: Հետ–աբար, ինչպես ասել էր, «...արդարները երկնքի արքայության մեջ կծագեն, ինչպես արեգակը» (Մատթ., ԺԳ(13), 43), պայծառակերպությամբ հայտնապես ցույց տվեց արդարների փառավոր կերպարանքը, որն Իր նմանությամբ է լինելու: Քրիստոսը պայծառակերպվեց նա–, որպեսզի աշակերտներին ցույց տա Իր միակամությունն ու փառակցությունը Հորը – Սուրբ Հոգուն, որպեսզի խաչի վրա Իրեն խաչված տեսնելով՝ առաքյալները չերկմտեն: Ինչպես նա–, տեսնեն, թե ինչ կերպարանքով է հայտնվելու Նրանց Հարությունից հետո – նույն կերպարանքով գալու է նա– Դատաստանի օրը: Տերն Իր աշակերտներին ցույց տվեց Իր արքայությունը՝ մինչ տառապանքները, զորությունը՝ մինչ մահը, փառքը՝ մինչ անարգանքը, պատիվը՝ մինչ անպատվությունը՝ հաստատելով չարչարանքների ու մահվան գնալու Իր կամավորությունը:

Լույսի – աստվածայինի համադրումից զմայլված առաքյալները հոգեպարար աննկարագրելի այդ զգացողությունը պահպանելու – Տիրոջ աստվածային ներկա-

յության վայելքը երկարաձգելու համար են առաջարկում տաղավարներ պատրաստել Նրա, Մովսեսի ու Եղիայի համար, միաժամանակ կարծես չցանկանալով իջնել լեռից, որին հաջորդելու էին Երուսաղեմում Տիրոջ չարչարանքներն ու խաչելությունը:

Հիսուսի Պայծառակերպության ժամանակ Մովսեսի՝ Նախանձահույզ օրենսդիրի ու Եղիայի՝ կենդանի երկինք տեղափոխված Նախանձախնդիր օրինապահի հայտնվելը խորհրդանշում է, որ Քրիստոսն է Օրենսդիրը – չի դժուր Աստծու Ուխտը: Նա է Տերը երկրի ու երկնքի, ողջերի ու մեռյալների, քանզի Մովսեսին մեռյալների միջից վեր հանեց, իսկ Եղիային՝ ողջերի³³:

Տիրոջ Պայծառակերպությունը, հաստատելով ճշմարտությունը, որ հակառակ սպասվող չարչարանքներին, անարգանքներին ու մահվանը, Հիսուսը Աստծու «սիրելի Որդին է», պատվիրում է. «Դրա՞ն լսեցեք»: Առաքյալներին ուղղված այս խոսքը պատգամ է մարդկային բոլոր սերունդներին՝ բոլոր ժամանակներում: Սա է Պայծառակերպության տոնի թելադրանքը – դրա խորհրդի բանալին. սիրել Տիրոջը, լսել Նրա պատվիրանները, հետ-ել դրանց, կյանքի վերածել Նրա պատգամները, որոնք մարդկանց երջանկության – ժողովուրդների խաղաղության գրավականն են: Աստծու Կամքով ընթանալու գորավոր ու անշեղ միջոցը մշտական աղոթքն է, գրույցը Տիրոջ հետ, որով լուսավորվում, այլակերպվում – պայծառակերպվում է մարդու հոգին՝ վերստանալով իր աստվածային պատկերը – մասնակից լինելով Տիրոջ սքանչելի Այլակերպությանը: Եվ եթե առաքյալները տե-

³³ Տես՝ ս. Գրիգոր Տաթ-ացի, Քարոզ Վարդավառի, Գանձասար, 1995, Եղիշե, ճառ Տիրոջ Պայծառակերպության մասին, Ս. Էջմիածին, 1997:

սան Նրա փառքը կիսաբաց աչքերով, մի կարծ ժամանակահատված ցնծալով – միայն Մովսեսի ու Եղիայի հետ, ապա աղոթքով ու պատվիրանապահությամբ կարող ենք հուսալ տեսնելու Տիրոջը՝ բյուրավոր հրեշտակներով շրջապատված, հարատ-բերկրանքի ու ցնծության մեջ, պայծառության մեջ – մշտապես խոսակից Տիրոջ հետ: Ինչպես Պողոս առաքյալն է ասում. «Եվ մենք բոլորս բաց երեսով տեսնելով Տիրոջ փառքը ինչպես հայելու մեջ, նույն պատկերով ենք նորոգվում փառքից փառք, որպես թե Տիրոջ Հոգով... Եվ Նա ծագեցրեց մեր սրտերում Աստծու փառքի գիտության լույսը, որը ճառագայթում է Հիսուս Քրիստոսի դեմքից» (Բ Կորնթ., Գ, 18, Դ, 6):

ՎԱՐԴԱՎԱՐ: Պայծառակերպության տոնի ժամանակ ժողովրդական սովորություններից է միմյանց վրա ջուր ցողելը – աղավնիներ բաց թողնելը: Ջուրը խորհրդանշել է մաքրություն, բերրիության միջոց – ըստ այդմ եղել է պաշտամունքի առարկա: Այն գործածվել է հմայության ու գուշակության ժամանակ, ինչպես նա-ծառայել է որպես դ-երին ու չար ոգիներին հեռացնելու միջոց:

Միմյանց վրա ջուր ցողելը, աղավնիներ բաց թողնելը խորհրդանշում է ջրհեղեղը, Նոյի ընտանիքի փրկությունը, Նոյի աղավնուն: Այն հնում կապվել է Աստղիկի պաշտամունքի հետ, որովհետ-հայերը համարել են, որ Աստղիկը Նոյի դուստրն է: Սովորություն է նա-ծաղիկներով զարդարվելը, ինչը Տիրոջ փառքի եր-ման առիթով մեծ ուրախության արտահայտությունն է: Տոնը հայտնի է նա-Վարդավառ ժողովրդական ա-նունով: Այն հավանաբար գալիս է միմյանց վրա վարդաջուր սրսկելու սովորությունից, որը հետագայում

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅՈՒ Ս. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

փոխվել է սովորական ջուր սրսկելու սովորությամբ: Ս. Գրիգոր Տաթ-ացին տոնի «Վարդավառ» անունը բացատրում է Տիրոջը վարդի հետ համեմատությամբ. ինչպես վարդը մինչ- բացվելը թաքնված է իր պատյանի մեջ - բացվելով՝ եր-ում է բուրբին, այնպես էլ Տերը մինչ- Այլակերպությունը իր մեջ կրում էր Աստվածության պայծառությունը - Պայծառակերպվելով՝ հայտնեց իր Աստվածությունը: Ս. Գրիգոր Տաթ-ացին վարդի չորս գուներանգները՝ կանաչ, կարմիր, սպիտակ, դեղին, համեմատում է՝ դեղինը՝ Զրիստոսի անմեղության, սպիտակը՝ Աստվածության, կարմիրը՝ խաչի վրա հեղված Նրա Արյան - կանաչը՝ Նրա հասակի գեղեցկության հետ³⁴:

Տիրոջ Պայծառակերպության տոնը Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցին նշում է Ս. Հարության տոնից 14 կամ՝ Հոգեգալուստից 7 շաբաթ հետո, կիրակի: Չնայած Հիսուսի Պայծառակերպությունը կատարվեց Նրա Հարությունից առաջ, սակայն տոնը նշվում է Հարության տոնից հետո, համաձայն Հիսուսի՝ առաքյալներին տված պատվիրանի՝ չհայտնել իր Այլակերպության մասին, մինչ- խաչելություն - Հարություն: Տոնը կարող է հանդիպել հունիսի 28-ից օգոստոսի 1-ն ընկած ժամանակահատվածում:

³⁴ Տես՝ ս. Գրիգոր Տաթ-ացի, Զարոգ Վարդավառի, Գանձասար, 1995:

Սուրբ Աստվածածնին նվիրված տոներ

Ս. Հովակիմի եւ ս. Աննայի, ս. Աստվածածնի՝ Աննայից ու
Հովակիմից հղացման, ս. Աստվածածնի ծննդյան,
ս. Աստվածածնի՝ տաճարին ընծայման տոներ

Նոր Կտակարանում ս. Աստվածածնի կյանքի մասին դրվագները ներկայացված են միայն Զրիստոսի կյանքի ու փրկչական գործունեության հետ կապված: Ս. Տիրամոր կենսագրության զգալի մասը ամբողջացնում են եկեղեցական հնագույն գրականության ավանդությունները: Համաձայն դրանց՝ ս. Աստվածածնի ծնողներն են Հովակիմը – Աննան: Հովակիմը սերում էր Դավթի ցեղից – մեծահարուստ ու բարեպաշտ մարդ էր: Աննան սերում էր քահանայական տոհմից – համեստ ու աստվածավախ կին էր: Երկուսն էլ հավատավոր ու առաքինի հոգիներ էին, սակայն զրկված էին զավակ ունենալու երջանկությունից: Չնայած առաջացած տարիքին, նրանք չէին հուսալքվում – անընդհատ աղոթում էին Աստծուն՝ Նրանից ողորմածություն հայցելով: Մի օր, երբ Հովակիմը ցանկանում էր տաճարում ընծա մատուցել Աստծուն, քահանաներից մեկը նրան պատվիրում է բոլորից հետո մատուցել իր ընծան՝ պատճառաբանելով նրա անզավակությունը: Վիրավորված ու տրտմած Հովակիմը թողնում է տաճարը – առանձնանում լեռներում՝ մտադրվելով տուն չվերադառնալ, չուտել ու չխմել մինչև– Աստված լսեր իր աղոթքները – նրանից վերցներ անզավակության անպատվությունը: Այդ մասին տեղեկանալով՝ Աննան –ս տրվում է աղոթքի ու ապաշխարության՝ որպես բարեպաշտ ու արդար հոգի՝ անզավակության պատճառ համարելով իր մեղքերը:

Եվ մի օր նա պարտեզում տեսնում է բնում իրենց ձագուկներին կերակրող ու խնամող թռչուններին – տրտմազին աղաչում Աստծուն՝ Նրա բարեգթությունը հայցելով: Տիրոջ հրեշտակը այցելում է նրան – հայտնում, որ շուտով զավակ կունենա, ում անունը ողջ աշխարհում պիտի տարածվի: Աննան ուխտ է անում, որ եթե զավակ ունենա, ապա նրան կնվիրի Աստծուն: Նույն ավետիսը հրեշտակը տալիս է նա– Հովակիմին, – նա ուրախ սրտով վերադառնալով տուն՝ բազմաթիվ նվիրատվություններ է կատարում տաճարին, քահանաներին ու աղքատներին: Ըստ ավանդության, Հովակիմը չի ապրում այնքան, որպեսզի տեսնի Հիսուսի Ծնունդը, սակայն Աննան արժանանում է Տիրոջը տեսելու երջանկությանը, որից հետո նա վախճանվում է խաղաղությամբ: Մինչ օրս էլ Երուսաղեմում ցույց են տալիս Աստվածամոր բարեպաշտ ծնողների տան տեղը, որտեղ հետագայում կառուցվել է Եկեղեցի:

Ս. Հովակիմի – Ս. Աննայի հիշատակը Հայ Եկեղեցին տոնում է յուղաբեր կանանց հետ՝ Սուրբ Աստվածածնի վերափոխման տոնի իննօրյակին հաջորդող Երեքշաբթի օրը:

Հրեշտակի՝ Հովակիմին ու Աննային հայտնվելուց ու ս. Մարիամի ծննդյան ավետումը տալուց շատ չանցած Աննան զգում է մայրանալու բերկրանքը: Ս. Աստվածածնի՝ Աննայից ու Հովակիմից հղացման տոնը Հայ Եկեղեցին նշում է դեկտեմբերի 9-ին:

Շուտով – ծնվում է Աստծու կողմից խոստացված հրաշագեղ մանուկը: Նրան կոչում են Մարիամ, որը մեկնաբանվում է տարբեր կերպ՝ Լուսավորյալ, Տիրուհի, Հույս: Սուրբ Կույսի ծննդյան տոնը Հայ Եկեղեցին նշում է սեպտեմբերի 8-ին:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅՈՒ Ս. ԵԿԵՂԵՇՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

Ս. Մարիամի ծնունդից առաջ Աննան արդեն ուխտել էր իր մանկանը նվիրել Աստծու ծառայությանը, միաժամանակ ուխտել էր նա-, որ մանուկը ոտքը պարզ գետնին չդնի մինչ- Աստծու տաճար տարվելը: Այդ նպատակով Հովակիմն իր տանը հատուկ սենյակ է պատրաստում, որտեղ - հասակ է առնում ս. Կույսը: Երեք տարեկանում նրան մեծամեծ նվերներով տանում են տաճար - հանձնում քահանայապետին, ով օրհնաբանում է Աստծուն՝ Նրա գթառատության - ծերացած Հովակիմին ու Աննային երեխա պարզ-ելու համար, ինչպես նա- օրհնում է մանկանը - պատվիրում նրա ծնողներին ամեն օր տաճար բերել նրան: Յոթ տարեկանում Ս. Մարիամն արդեն ամբողջությամբ հանձնվում է տաճարին, որտեղ մնում է -ս յոթ տարի՝ սնվելով ու հասակ առնելով առաքինությամբ - աղոթքներով:

Սուրբ Աստվածածնին տաճարին ընծայելու տոնը Հայ Եկեղեցում նշվում է նոյեմբերի 21-ին:

Ավետում սուրբ Աստվածածնի
Մայրության եւ գեղեցկության օր

Ղուկասի Ավետարանն սկսվում է Հովհաննես Մկրտչի - մեր Փրկչի՝ Հիսուս Քրիստոսի ծնունդների ավետումով: «Ավետում» նշանակում է «բարի լուր»: Եվ եթե Ղուկասի Ավետարանի ներածականը Հովհաննես Մկրտչի ծննդյան պատմությունն է, ապա նախերգանքը Հիսուսի ծննդյան ավետումն է (Ղուկ., Ա, 26-38): Աստծու մարդեղության՝ մարդկության համար մեծագույն իրադարձությունն սկսվում է Գալիլիայի քաղաքներից մեկում՝ Նազարեթում: Այստեղ ապրող սուրբ Կույս Մարիամին հայտնվում է Գաբրիել հրեշտակապետը - ող-

ջունում. «Ուրախացի՛ր, ո՛վ շնորհընկալ, Տերը քեզ հետ է»: Այս անսովոր ողջույնից խռովված ու շփոթված սուրբ Կույսին հրեշտակը սրտապնդում – հանդիսավոր ավետում է Աստծու Որդու՝ Մարիամից ծնվելու մասին. «Մի՛ վախեցիր, Մարիա՛մ, որովհետև – Աստծուց դու շնորհ գտար: Եվ ահա՛ դու կհղիանաս – կծնես մի Որդի ու Նրա անունը Հիսուս կդնես: Նա մեծ կլինի – Բարձր-յալի Որդի կկոչվի: Եվ Տեր Աստված Նրան կտա Նրա հոր՝ Դավթի աթոռը, – Նա հավիտյան կթագավորի Հա-կոբի տան վրա, – Նրա թագավորությունը վախճան չի ունենա»: Ըստ ավանդության, Գաբրիել հրեշտակապե-տը ս. Մարիամին հայտնվում է այն պահին, երբ նա կարդում էր Ս. Գրքի Եսայու մարգարեությունը կույսի հղիանալու – որդի ծնելու մասին (Եսայի, Է, 14):

Մարիամին անհնարին են թվում հրեշտակի խոս-քերը, քանի որ ինքը կույս էր: Սակայն հրեշտակը հանգստացնում է նրան. «Սուրբ Հոգին կգա քեզ վրա, – Բարձրյալի զորությունը հովանի կլինի քեզ, որովհետև – Նա, Ով ծնվելու է քեզանից, սուրբ է – Աստծու Որդի կկոչվի»: Եվ «...Աստծու համար անկարելի ոչինչ չկա»: «Ահավասիկ ես մնում եմ Տիրոջ աղախինը. թո՛ղ քո խոսքի համաձայն լինի ինձ». Սուրբ Կույսի՝ խոր հնա-զանդությամբ հրեշտակին տված այս պատասխանը մարդկության առաջ բացեց փրկության ճանապարհը: Աստվածային արարչագործության ժամանակ տիեզեր-քում հնչած «թող լինի» առաջին խոսքը երկրորդ ան-գամ հնչում է Աստվածամոր շուրթերից՝ որպես բարո-յական ու հոգ-որ նոր աշխարհի ստեղծագործության սկիզբ, այս անգամ արդեն՝ մարդու կողմից: Մարդ, ով իր ազատ կամքով ընտրել է դեպի Աստված վերադար-ձի ճանապարհը: Տիեզերքի համար բախտորոշ ու

վճռական պահին սուրբ Աստվածածինը, ով ներկայացուցիչն է ողջ մարդկության, սրբագրում է նախածնողների՝ Ադամի ու Եվայի սխալը՝ անտրտունը ու սիրով հնազանդվելով Աստծու կամքին: Սա է Աստվածամոր մեծության գաղտնիքը, - սրանում է նրա՝ ողջ մարդկության համար Աստծու առաջ բարեխոսելու զորությունը: Առաջին կնոջը՝ Եվային, Աստված պատժեց տառապանքներ կրելու, ցավերով երեխաներ ծնելու, իսկ սուրբ Կույսին՝ նոր Եվային, շնորհ - ուրախություն ուղարկեց: Առաջին կնոջով աշխարհ մտավ անեծքը, իսկ սուրբ Աստվածածնով՝ Շնորհը, Լույսը, Փրկությունն ու Կյանքը՝ Հիսուս Բրիստոսը:

Եկեղեցու Հայրերը ս. Աստվածածինն նմանեցրել են Եկեղեցու հետ. ինչպես նրանից ծնվեց Բրիստոսը, այնպես էլ Եկեղեցու ավագանից ծնվում են քրիստոնյաները, - ինչպես սուրբ Աստվածածինը աշխարհ բերեց Կենդանի Հացը, այնպես էլ Եկեղեցին է իր զավակներին Հաղորդության միջոցով կենդանի հաց մատուցում:

Նոր Կտակարանում ս. Աստվածամոր մասին քիչ է պատմվում, քանի որ Ավետարանի նպատակը որ-է մեկի կենսագրությունը ներկայացնելը չէ, այլ Բրիստոսի փրկագործության ու քարոզության բարի լուրը ավանդելը: Սակայն սուրբ Կույսի մասին ավետարանական բոլոր պատմություններում նա միշտ իր Որդու՝ Բրիստոսի կողքին է. -՝ Կանայի հարսանիքում, -՝ Երուսաղեմ ուխտի գնալիս, -՝ առավել -ս Գողգոթայում, երբ նույնիսկ աշակերտները լքեցին Բրիստոսին: Սուրբ Աստվածամոր հեզությունը, խոնարհությունն ու հնազանդությունը Աստծու կամքին բոլոր ժամանակներում մայրության օրինակն է ազգերի համար: Նրա մաքուր

կյանքը, առաքինի վարքը – աստվածահաճո ընթացքը օրինակ – պատգամ են մաքրակենցաղությամբ – բարոյական առողջ սկզբունքներով ապրելու: Ս. Աստվածածինը առաքինի, գթառատ, հավատավոր մոր մարմնացումն է, ով իր կյանքն ապրում է զավակի համար: Նրա մեջ ամբողջանում ու խտանում է բարոյականությունը: Այսպիսին է եղել – է մոր կերպարի ընկալումը հայ ժողովրդի կողմից, ինչի պատճառով – Ս. Կույսը մշտապես պատվվել ու մեծարվել է մեզանում:

Առանձին մարդկանց անհատական, հոգ-որ-բարոյական հատկանիշները կերպ ու ձ- են ստանում ընտանիքներում: Որքան առողջ – ամուր է ընտանիքը, միավորված սիրով ու համաձայնությամբ, կրողը՝ որոշակի սկզբունքների ու արժեքների, այնքան իրական են բարգավաճելու, զարգանալու – գոյատևելու հեռանկարներն այն ժողովրդի, որն այդպիսի ընտանիքների ամբողջությունն է: Հետ-աբար, մերօրյա կյանքի ընտանեկան սրբությունների, ավանդույթների արժեզրկումը, հայ կնոջ, հայ մոր կերպարի խամրումը վտանգում է մեր ժողովրդի ապագան: Եվ ս. Աստվածամոր սուրբ ու հավատավոր կյանքը մեզ համար անկրկնելի օրինակ է իսկական կնոջ, մոր – աստվածասեր հավատացյալի:

Հայ Առաքելական Ս. Եկեղեցին սուրբ Աստվածածնի ավետման տոնը նշում է ապրիլի 7-ին՝ որպես անշարժ տոն:

Վերջին տարիներին Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Պարեգին Բ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի բարձր տնօրինությամբ այդ օրը հայտարարվել է որպես Մայրության օրինության օր: Տոնը նշվում է նա- պետականորեն՝ որպես Մայրության – գեղեցկության օր: Այդ օրը Հայաստանյայց բոլոր եկեղեցիներում կատարվում է մայրության բերկ-

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅՈՒ Ս. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

րանքին սպասող կանանց օրհնության հատուկ կարգ, որպեսզի կանանցից ամենօրհնյալի՝ սուրբ Աստվածամոր բարեխոսությամբ Աստու օրհնությունը մտնի յուրաքանչյուր հայ ընտանիք, – Շնորհընկալ Կույսի միջոցով բոլորը շնորհ գտնեն:

Սուրբ Աստվածածնի վերափոխման տոնը Խաղողօրհնեք

Ս. Աստվածածնի վերափոխման տոնը Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցու հինգ տաղավար տոներից է: Այն հիշատակությունն է ս. Տիրամոր՝ առ Աստված ննջման:

Ս. Աստվածամայրը եզակի – բացառիկ դեմք է քրիստոնեական Եկեղեցու սրբերի շարքում, Եկեղեցու – քրիստոնյա ժողովուրդների սիրո ու հարգանքի արտահայտություններում նա երկրորդն է իր Աստվածային Որդուց հետո: Եկեղեցին նրա պատվին սահմանել է յոթ տոն, բացի այդ, առավոտյան ժամերգությունների ժամանակ նրան նվիրված բազմաթիվ շարականներ են երգվում, իսկ ս. Պատարագն սկսվում է նրա բարեխոսությանը դիմելով: «Ս. Կույսն ավելի վեր է, քան մարգարեները, նախահայրերը, մարտիրոսներն ու վարդապետները – վեր, քան իշխանություններն ու պետությունները, սերովբեներն ու քերովբեները – ավելի վեր է բարձրացել, քան երկնային բոլոր զորքերը: Չիջում է միայն Արարչին՝ Անեղ Բնությանը, գերազանց – աներ-ույթ Աստվածությանը»³⁵:

³⁵ Չաքարիա Չագեցի – Մովսես Թերթող, «Աստվածամոր վերափոխման – նրա պատկերի մասին», Ս. Էջմիածին, 1997:

Ըստ հայոց «Հայսմավուրքի»՝ ս. Կույսը 14 տարեկանում Երուսաղեմի տաճարից վերադառնում է տուն, 15 տարեկանում ծնում Հիսուսին, իսկ Նրա Համբարձման ժամանակ 48 տարեկան էր: Քրիստոսի Համբարձումից հետո ս. Տիրամայրը Հովհաննես առաքյալի խնամքի ու հոգածության տակ ապրում է 12 տարի, այսինքն՝ վերափոխվել է 60 տարեկանում:

Քրիստոսի Համբարձումից հետո ս. Աստվածամոր կյանքն անցնում էր ճգնության ու աղոթքի մեջ: Մահից առաջ Գաբրիել հրեշտակապետը, ով ավետել էր Քրիստոսի Ծնունդը, ս. Տիրամորը հայտնում է երեք օր հետո Նրա՝ երկինք փոխադրվելու մասին: Հրճվանքով լցված՝ ս. Աստվածամայրը բարձրանում է Ձիթենյաց լեռն աղոթելու, որտեղ հրեշտակը նորից է հայտնվում – կրկնում երկինք փոխադրվելու մասին լուրը: Ի հաստատումն, հրեշտակը ս. Կույսին է նվիրում բրաբրոն՝ պսակ, որը նման էր արմավենու ճյուղի: Վերադարձին ս. Աստվածամայրը հավաքում է ազգականներին ու քրիստոնյա կանանց – հայտնում հրեշտակից իմացածը: Այդ ժամանակ քարոզությունից վերադառնում է Նա– Հովհաննես առաքյալը: Ս. Մարիամը նրան խնդրում է ս. Պատարագ մատուցել, որպեսզի մահվանից առաջ հաղորդություն ստանա: Ծնւտով, Ս. Հոգուց առաջնորդված, հավաքվում են Նա– մյուս առաքյալները, ովքեր քարոզության էին մեկնել տարբեր վայրեր: Ս. հաղորդություն ստանալուց հետո ս. Տիրամայրը տեղափոխվում է իր տուն, որը Վերնատան մոտ էր, որտեղ մեկ անգամ –ս հավաքվածներին հայտնում է իր մոտալուտ մահվան մասին: Մինչ առաքյալներն արտասվում էին, Հովհաննես առաքյալը ս. Աստվածածնից խնդրում է Նրա պատկերը՝ որպես

մխիթարությունն բաժանումից հետո, – մի տախտակ մեկնում նրան: Ս. Աստվածածինը խաչակնքում է այն, հպում դեմքին, թրջում արցունքներով – Տիրոջից խնդրում, որ Նա դրա միջոցով մարդկանց բժշկություն պարզ–ի բոլոր հիվանդություններից ու ցավերից, հատկապես բորոտությունից: Տախտակի վրա դրոշմվում է ս. Տիրամոր կենդանագիր պատկերը: Նույն պահին լուսեղեն կամար է շրջագծվում ս. Կույսի վրա, – Նա ավանդում է հոգին: Առաքյալները տեսնում են նրա պայծառ հոգին, որը, համաձայն «Հայսմավորքի», լույսից անհամեմատ սպիտակ էր, – զարմացած հարցնում Տիրոջը. «Ո՞վ կարող է նմանվել Քո անարատ Մոր՝ արեգակի նման պայծառ հոգուն»: Տերը նրանց պատասխանում է, որ բոլոր մարդկանց հոգիներն էլ այդպիսին են ստեղծված, – միայն մեղքն է ս–ացնում ու աղտոտում այն:

Քրիստոնյա կանայք պատանքում են ս. Տիրամոր մարմինը, – առաքյալները նրա դագաղն ուներին՝ տանում են Գեթսեմանի: Ողջ ճանապարհին նրանց հովանի էր պսակած– ու լուսավոր ամպը, որն իջնելով ներքե՝ ամուր պարսպի նման շրջապատում ու պաշտպանում է առաքյալներին՝ ս. Մարիամին տրվող մեծարանքներից չարացած ու հրեա քահանայապետերի դրդումով թաղման թափորը ցրել կամեցող ամբոխից: Հետապնդողներից շատերը կուրանում են, մյուսները լսում են երգերի ու քայլերի ձայները, սակայն ոչինչ չեն տեսնում: Այս հրաշքներին հետ–ում է –ս մեկը. հրեա քահանաներից մեկը տապալելու մտադրությամբ ընկնում է դագաղի վրա, սակայն դագաղին դիպելիս նրա ձեռքերն արմունկներից կտրվում են – մնում դագաղին կպած: Սարսափած քահանան, խորապես զղջալով ու

ներում հայցելով, խնդրում է Պետրոսին՝ օգնել իրեն՝ միաժամանակ հիշեցնելով վերջինիս, որ ինքն օգնել է նրան՝ Տիրոջ չարչարանքների օրը աղախնի մատուցողունից ազատվելու: Պետրոսը հավատում է քահանայի անկեղծ զոչումին ու բժշկում նրա ձեռքերը, որից հետո քահանան միանում է քրիստոնյաներին ու մինչ- մահ նվիրվում Տիրոջը ծառայելուն:

Առաքյալները ս. Աստվածածնի մարմինն ամփոփում են Գեթսեմանիի քարայրներից մեկում: Նրանք երեք օր շարունակ այցելում են Սրբուհու գերեզման, որտեղ ողջ ընթացքում լսվում են հրեշտակների երգեցողության ձայները: Չորրորդ օրը դրանք այլ-ս չեն լսվում, որովհետ- այդ օրն առավոտյան Հիսուս Զրիստոսի գլխավորությամբ հրեշտակների բանակը, լուսեղեն ամպի տեսքով, իջնում է երկնքից -, առանց տապանը խախտելու, ս. Կույսի մարմինը բարձրացնում երկինք:

Այս դեպքերին չի մասնակցում Բարդուղիմեոս առաքյալը, ով այդ ժամանակ բացակայում էր Երուսաղեմից: Նա տեղ է հասնում միայն չորրորդ օրը - մյուս առաքյալներին խնդրում՝ բացել ս. Տիրամոր գերեզմանը, որպեսզի ինքն էլ կարողանա վերջին անգամ տեսնել նրան - մխիթարվել: Առաքյալները, անսալով նրա խնդրանքներին, բացում են գերեզմանը - զարմանքով տեսնում, որ ս. Կույսի մարմինն այնտեղ չէ: Այդ պահին երկնքից լսվող ձայնն ազդարարում է, որ ս. Աստվածածնի մարմինը երկինք է տեղափոխվել, - պատվիրում՝ նրա կենդանագիր պատկերը հանձնել Բարդուղիմեոս առաքյալին, որպեսզի նա մխիթարվի դրանով - իր հետ տանի այն երկիրը, ուր պետք է քարոզության մեկնել: Բարդուղիմեոս առաքյալը ս. Տիրամոր պատ-

կերն իր հետ բերում է Հայաստան – տեղադրում Ան-
ձ-ացյաց գավառի Դարբնաց քար կոչվող վայրում, որ-
տեղ եկեղեցի է կառուցվում ս. Աստվածածնի անունով,
որն էլ հետագայում դառնում է կուսանոց՝ կոչվելով
Հոգյաց վանք: Այս օրինակով հայոց բոլոր եկեղեցիների
խորաններում ս. Տիրամոր պատկերն է: Ս. Բարդուղի-
մեոս առաքյալի բերած ս. Տիրամոր պատկերի գտնվե-
լու վայրի մասին այժմ տեղեկություններ չկան: Ավան-
դությունը պահել է միայն զրույցներ այն մասին, որ
սուրբ պատկերը հյուսել են պատի մեջ՝ պաշտպանելու
համար գավթիջներից:

Ս. Աստվածամոր մարմինը գերեզմանում չգտնե-
լով՝ առաքյալները հասկանում են, որ Քրիստոսը կա-
տարել է նախօրոք իր մորը տված խոստումը՝ երկինք
փոխադրել նրան, – որ ս. Տիրամայրը մահացած չէր,
այլ ննջած, ինչի վկայությունը հրեշտակների երգեցո-
ղությունն էր նրա գերեզմանի վրա: Այս պատճառով էլ
նրա երկրավոր կյանքի վախճանը որակվում է «վերա-
փոխում» բառով՝ մատնանշելով նրա՝ երկինք վերա-
փոխվելը:

Ս. Կույսի անձը, որպես փրկագործության գերա-
զանց միջոց, անբաժան է Հիսուս Քրիստոսի տնօրի-
նություններից, – Եկեղեցին նախապես –եթ երկյուղած
մեծարանք ունեցավ նրա հիշատակի հանդեպ: Դարեր
շարունակ նկարիչները, երաժիշտներն ու բանաստեղծ-
ները մեծապես ներշնչվել են նրա կերպարով – ստեղծել
նրան նվիրված բազմաթիվ մեծարժեք գործեր: Իսկ
քրիստոնեական Եկեղեցին ս. Աստվածածնին նվիրել է
սքանչելի շարականներ, տաղեր, մեղեդիներ, նրա ա-
նունով կառուցվել են բազմաթիվ հրաշալի եկեղեցիներ,
ս. Տիրամորն են նվիրված մեր «Մեծացուցե» շարա-

կանները, որոնք վերագրվում են Մովսես Զերթողին, ինչպես նաև- Գրիգոր Նարեկացին նրան է նվիրել իր «Մատյան ողբերգության» գլուխգործոցի գլուխներից մեկը:

Ս. Գրիգոր Տաթ-ացին «Աստվածածնի վերափոխման քարոզում» գրում է, որ եթե առաջին կույս Եվան մարդկությանը զրկեց աստվածատուր 12 շնորհներից (Աստծուն տեսնելու, Նրա հետ զրուցելու շնորհները, լուսեղեն պատմուճանը, անչարչարելի կյանքը, անծերանալի հասակը, դրախտի՝ անաշխատ վայելումը, Աստծու անմահ տունկերի մշակությունն ու պահպանությունը, Արարչի սերն ու գուրթը, թագավորությունը բոլոր արարածների վրա, քահանայությունը – մարգարեությունը), ապա ս. Կույս Մարիամը, ինն ամիս Աստվածորդուն կրելով իր մեջ՝ մարդկությանը վերադարձրեց Աստծու հոսքը լսելու շնորհը, լուսեղեն պատմուճանի փոխարեն Քրիստոսով զգեստավորեց, Նրա հավատով մարդուն վերընծայեց կորցրած անմահությունը – վերադարձրեց Աստծու սերը մարդու հանդեպ. ս. Աստվածածինը իր Որդու անապական Շնունդով մարդուն վերադարձրեց աստվածային բոլոր պարզ-ները՝ նրան տալով ոչ միայն Ադամի փառքը, որը նա ուներ դրախտում, այլ- Աստծու խոստացած երկնքի արքայությունը: Եվ այժմ ս. Եկեղեցին – հավատացյալների հոգիներն առավել պատվական են, քան Ադամը դրախտում, որովհետ- եթե Ադամը բոլոր արարածների նման արարվեց, ապա ս. Եկեղեցին Քրիստոսի մարդեղությանը, չարչարանքներով, մահվամբ ու հարությանը սրբվեց: Ադամը խոստումով ուներ երկնքի արքայությունը, իսկ արյամբ մկրտվածները նրան խոստացված հանգիստը իրենց վաստակով ձեռք բերեցին: Ադամը

ստեղծվեց Աստծու պատկերով ու նմանությամբ, իսկ ս. ավագանով մկրտվածները շնորհով եղան Աստծու որդիներ ու Քրիստոսի ժառանգակիցներ: Ա. Աստվածածնի շնորհիվ է նա-, որ ս. Եկեղեցին – նրա անդամներն առավել պատիվ ունեն, քան հրեշտակները երկնքում, որովհետ– Եկեղեցին Քրիստոսի հարսն է ու Նրա անդամը, իսկ հրեշտակները Քրիստոսի ծառաներն են, Եկեղեցու անդամները հաղորդվում են Քրիստոսի չարչարանքներին – փառքին, իսկ հրեշտակները՝ ոչ, նա-՝ ս. Եկեղեցին առաքիլությամբ ու ճգնությամբ ավելացնում է իր գոյակցական վարձքը, մինչդեռ հրեշտակները չեն կարող, որովհետ– անփոփոխ են իրենց ունեցած պատվի մեջ: Այսպես ս. Եկեղեցին առավել բարձրացավ երկրում, քան հրեշտակները՝ երկնքում, – այս բոլոր պարգ–ների ու բարիքների պատճառը ս. Աստվածածինն է, ով սուրբ – անապական ծնունդով ծնեց Աստծու Միածին Որդուն:

«Փակված պարտեզ – կնքված աղբյուր» (Երգ, Դ, 12) էր ս. Տիրամայրը, քանի որ իր կյանքի ընթացքում հոգով, մարմնով, մտքով ու զգայությամբ ամրացված էր – կնքված՝ չարի հանդեպ փակ մնալով: Այս խոսքն առավելաբար վերաբերում է ս. Աստվածածնի վերափոխմանը, «երբ բարիքներով լի պարտեզը – հորդառատ շնորհների աղբյուրը փակվեց ու կնքվեց գերեզմանում»: «...Տիրամայրն իրեն Աստվածածին խոստովանողների հոգում է, սրտում – շուրթերին: Ուստի, ամեն տարի Նույն օրը ցնծությամբ – հսկումով, պահքով – աղոթքով, օրհնությամբ – հոգ–որ երգերով տոնում ենք վերափոխումը: Ինչպես այն օրը առաքյալների դասն էր հրեշտակներով հանդերձ համահավաքված, այսօր էլ մենք ենք ուղեկցում Տիրամոր վերափոխմանը՝ Աստծու

առատ պարզ-ներից մեր մեջ ընդունելով նրա ներողամտությունը, քավությունը – մեղքերի թողությունը, ինչպես նա- երկնավոր Հոր որդեգրության պատիվը, եղբայրակցությունը Միածին Որդու հետ – տաճարակցությունը Սուրբ Հոգուն...»³⁶:

Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցին Ս. Աստվածածնի վերափոխման տոնը նշում է օգոստոսի 15-ին մերձակա կիրակի օրը: Այս տոնը հաստատվել է հավանաբար 948-12-րդ դարերում – սկզբնապես տ-ել է երեք օր: Սակայն Ներսես Շնորհալի կաթողիկոսի տնօրինությամբ Հայ Եկեղեցին տոնը նշում է ինն օր տ-ողությամբ:

ԽԱՂՈՂՕՐՀՆԵՔ: Ս. Աստվածածնի վերափոխման տոնի օրը, ս. Պատարագից հետո, կատարվում է խաղողօրհներթի արարողություն: Նախ՝ երգվում է «Փառք Սուրբ Խաչի» շարականը, կարդացվում են հատվածներ Ս. Գրքից, այնուհետ- հաջորդում է ս. Ներսես Շնորհալու աղոթքը՝ գրված խաղողի օրհնության համար: Աղոթքում հիշատակվում է, թե ինչպես Աստված ստեղծեց բուսականությունն ու պտուղները, Ադամին ու Եվային պարզ-եց դրախտի դյուրին ու ճոխ կյանքը, սակայն նրանք օրհնազանց գտնվեցին – արտաքսվեցին դրախտից, – միայն Միածնի գալուստով մարդիկ ազատվեցին մեղքի ու մահվան տիրապետությունից:

Այնուհետ- խնդրվում է Աստծու օրհնությունը նվիրաբերվող խաղողի ողկույզների ու ճաշակողների համար, որպեսզի վերջիններս առողջ լինեն մտքով ու հոգով – արժանի՝ մեղքերի թողության: Աստծու օրհ-

³⁶ Ս. Գրիգոր Տաթ-ացի, Քարոզ Աստվածածնի վերափոխման, Գանձասար, Եր-ան, 1995:

նությունն է հայցվում նա- պտուղը բերողների համար, որպեսզի նրանք արժանի դառնան երկնքի վարձատրությանը: Տիրոջից խնդրում ենք նա-, որ Նա օրհնի բոլոր այգիներն ու որթատունկերը, որպեսզի նրանք բազմաբեղուն պտղաբերություն ունենան, հողը բերրի ու պարարտ լինի, ինչպես նա- անփորձանք պահվեն այգեստանները բոլոր պատահարներից ու աղետներից:

Խաղողօրհների արարողությունը նախապես կատարվում էր այգիներում, հետագայում տեղափոխվեց եկեղեցիներ:

Թեպետ Խաղողօրհները խորհրդի առումով չի առնչվում ս. Աստվածածնի վերափոխման դեպքի հիշատակման հետ, սակայն անպայման աղերս ունի մարդկության կյանքում ս. Աստվածածնի դերի մասին քրիստոնեական ըմբռնումի հետ: Աստվածածնի Օրհնյալ Պտուղով՝ Քրիստոսով, փրկությունը աշխարհ մտավ, - սստվածային այդ փրկարար զորությամբ տրվող օրհնությունն ենք հայցում բերքին, բերք ու բարիք ստեղծողին ու ճաշակողին: Խաղողօրհներին սփռվող օրհնության բարեխոսը ս. Աստվածածինն է, ով հնազանդորեն «այո» ասաց, որպեսզի փրկությունը աշխարհ մտնի: Այս պատճառով Խաղողօրհնության արարողությունը դրվել է սուրբ Աստվածածնին նվիրված ամենամեծ՝ Վերափոխման տաղավար տոնի հետ:

Պտուղների օրհնման այս արարողությունը կատարվում է նա- Ուղղափառ մյուս եկեղեցիներում, որտեղ օրհնվում են խնձորը, մեղրը - այլն:

Անշուշտ, քրիստոնեությունից առաջ էլ հին ժողովուրդները, իրենց հավատալիքների համաձայն, տարվա բերքի համար երկնային օրհնություն էին խնդրում: Հին Կտակարանում էլ հաստատված օրենք էր առաջին

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿԱՅ Ս. ԵԿԵՂԵՇՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

բերքը, պտուղները, երախայրիքը տաճարին նվիրելը (Բ Օրենք, Ի2(26), 1-10): Որպես ընծա համարվում էին սուռը, թուզը, գարին, ցորենը, խաղողը, ձիթապտուղը, մեղրը:

Բերքի օրհնության սովորությունը քրիստոնեական շրջանում ստացավ նոր իմաստ, որը կապվում է Աստծու փրկագործ շնորհի հետ, պտուղներից ընտրվեց խաղողը, քանի որ Հիսուսն Իր մասին ասում էր՝ «Ես եմ ճշմարիտ որթատունկը» (Հովհ., ԺԵ(15), 1), ինչպես նաև վերջին ընթրիքի ժամանակ Նա խաղողի հյութից ստացված գինին օրհնեց – տվեց աշակերտներին՝ որպես Իր կենարար Արյան խորհրդանիշ: Ըճմարիտ Որթատունկին հաստատված մնալու հայց է հաղողօրհնեքը՝ սուրբ Աստվածածնի բարեխոսությամբ:

Խաղողը որպես երախայրիք օրհնելու տնօրինությունը հաստատվել է «Կանոնագիրք հայոց»-ի «Կանոնը Կղեմայի» բաժնում³⁷:

Ս. Աստվածածնի գոտու գյուտը

Ս. Աստվածածինը Տիրոջ Կամքով մարմնով երկինք վերափոխվեց, – նրա մասունքների բացակայությունը պայմանավորեց, որ ս. Տիրամոր հանդեպ սերն ու հարգանքը դրս-որվեն նրան պատկանող իրերին փոխանցված ակնածանքի մեջ: Այն արտահայտվել է դրանց գտնվելու առիթով սահմանված տոներում:

Ըստ ավանդության, ս. Աստվածածինն իրեն պատկանող երկու զգեստները – գոտին վերափոխումից առաջ կտակում է երկու աղքատ քրիստոնյա կա-

³⁷ Կանոնագիրք հայոց, Կանոնք Առաքելական ի ձեռն Կղեմայ , ՁԵ, 1964, հ. Ա, էջ 75:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅԺ Ս. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

Նանց, ովքեր խնամքով ու զգուշությամբ պահում են իրենց համար թանկագին այդ հիշատակները – փոխանցում սերնդից սերունդ: Հետագայում ս. Տիրամոր գոտին հայտնաբերվում է Երուսաղեմում – Արկադիոս կայսեր օրոք (395ՎՆ408 թթ.) տեղափոխվում Կոստանդնուպոլիս, որտեղ կայսեր – Նրա դստեր ջանքերով գետեղվում է թանկարժեք տապանակի մեջ – տեղադրվում Ս. Աստվածածնի անունը կրող եկեղեցում: Գոտու կատարած բազմաթիվ հրաշալի բժշկությունների համբավը տարածվում է ողջ քրիստոնյա աշխարհում: Համբավն ավելի է մեծանում հատկապես, երբ գոտու հրաշագործ զորությամբ 9-րդ դարում ախտերից բժշկվում է Բյուզանդիայի Չոյե թագուհին: Հետագայում ս. Աստվածամոր գոտին մասնաբաշխվում է քրիստոնեական տարբեր եկեղեցիներին:

Ս. Աստվածածնի գոտու գյուտի տունը հայոց Տոնացույց է անցել Սիմեոն Եր-անցի կաթողիկոսի կողմից, 18-րդ դարում: Հայ Առաքելական Ս. Եկեղեցին այն նշում է Ս. Աստվածածնի վերափոխման տոնին հաջորդող երկրորդ կիրակի օրը:

Ս. Աստվածածնի տուփի գյուտը

Նույն կերպ – քրիստոնեական բոլոր եկեղեցիները մեծ ակնածանքով տոնում են ս. Աստվածածնի տուփի գտնվելու հիշատակը: Նրանում պահվում էր Տիրամոր գլխանոցը: Ավանդության համաձայն՝ 5-րդ դարում կոստանդնուպոլսեցի երկու ազնվական եղբայրներ՝ Գալբասը – Կանտիտասը, ովքեր ուխտի էին գնում Պաղեստինի սրբավայրեր, իջ-անում են Գալիլիայի Նազարեթ գյուղում, որտեղ նկատում են, որ հիվանդների –

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅՈՒ Ս. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

հաշմանդամների բազմությունն է հավաքվել մի ծեր կնոջ տան մոտ: Հարցուփորձով պարզում են, որ այդ տանը, մի տուփի մեջ, պահվում է ս. Տիրամորը պատկանող գլխանոցը, որը ծեր կնոջն անցել է ժառանգաբար: Հիվանդություններ ու ցավեր բժշկելու՝ գլխանոցի հրաշագործ գործության լուրը դեպի ծեր կնոջ տուն է առաջնորդում բազմաթիվ մարդկանց: Մտածելով, որ ս. Աստվածածինն պատկանող գլխանոցն իրեն պատշաճ տեղում չէ – մտավախություն ունենալով, որ կինը ոչ մի գնով չի համաձայնի այն իրենց հանձնել, եղբայրները թաքուն վերցնում են տուփի չափսերն ու ձ-ը – շարունակում իրենց ճանապարհը դեպի Երուսաղեմ: Այստեղ պատվիրում են հար – նման մեկ այլ տուփ – վերադարձին դարձյալ իջ-անում Նազարեթի նույն կնոջ տանը: Գիշերը նրանք փոխում են տուփերը – ս. Տիրամոր տուփը տանում Կոստանդնուպոլիս: Քաղաքի սահմանները մտնելուն պես լուր են ուղարկում L-ոն Մեծ կայսրին – պատրիարքին, ովքեր մեծ թափորով ու հանդիսավորությամբ դիմավորում – տուփը տեղադրում են ս. Աստվածածնի անունը կրող եկեղեցում:

Ս. Աստվածածնի տուփի գտնվելու տունը նույնպես հայոց Տոնացույց է անցել Սիմեոն Եր-անցի կաթողիկոսի կողմից, 18-րդ դարում: Հայ Եկեղեցին այն նշում է Հոգեգալուստին հաջորդող հինգերորդ կիրակի օրը:

Տերունական հիշատակություններ

Ս. Խաչին նվիրված տոներ

Քրիստոնեական եկեղեցիների կողմից ս. Աստվածածնի – Քրիստոսի Խաչի հանդեպ բացառիկ սերը, հարգանքն ու երկյուղածությունը ունեն միայն մեկ

դրդապատճառ. երկուսն էլ սերտորեն առնչվում են Զրիստոսի հիմնական երկու տնօրինություններին, ինչով – պայմանավորվում է նրանց կար-որությունը: Ս. Աստվածամայրը անբաժանելիորեն կապված է Աստվածորդու մարդեղության խորհրդի հետ, իսկ Խաչը՝ Զրիստոսի փրկագործության: Այնպես որ, քրիստոնյաներս պատվում ենք –՝ ս. Աստվածամորը, –՝ ս. Խաչը, որովհետ– երկուսի արժ–որման աղբյուրն էլ Զրիստոսն է, – երկուսի միջոցով էլ Աստված է փառավորվում: Այսինքն՝ ս. Աստվածամոր – ս. Խաչի հանդեպ սերն ու հարգանքը բխում է Աստծուց – վերադառնում դեպի Աստված:

Ս. Խաչն այլ–ս դարձել է քրիստոնեության խորհրդանիշը՝ յուրաքանչյուր տեղում իր ներկայությանը մատնանշելով նա– քրիստոնեության ներկայությունը:

Խաչը մարդկության հայտնագործած մահապատժի գործիքներից ծանրագույնն ու ամենաանմարդկայինն է: Հին աշխարհում այն առավելաբար կիրառվում էր Հռոմեական կայսրության մեջ՝ ավազակների, ապստամբ գերիների կամ ծանր հանցապարտների նկատմամբ, շրջանցելով, սակայն, հռոմեական քաղաքացիություն ունեցողներին³⁸: Խաչը անիծյալ ու մահացու գործիք էր, իսկ դրան դատապարտվածը՝ անարգանքի ու նախատինքի արժանի: Հին Ուխտում –ս Նույն վերաբերմունքն է դրա նկատմամբ. «Անիծված է նա, ով կախված է փայտից» (Բ Օրենք, ԻԱ(21), 23): Հիսուս

³⁸ Օրինակ՝ –՝ Պետրոս, –՝ Պողոս առաքյալներին Հռոմում ձերբակալեցին քրիստոնյա լինելու – քրիստոնեություն քարոզելու մեղադրանքով, սակայն Պետրոս առաքյալին խաչեցին, այն դեպքում, երբ Պողոս առաքյալին սրով գլխատեցին, քանի որ վերջինս Հռոմեական կայսրության քաղաքացի էր:

Քրիստոսն էլ անարգվեց մարդկանցից, խաչվեց – մահացավ խաչի վրա: Սակայն երբ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԱՌԱՎ, խաչն այլ–ս մահվան խորհրդանիշը չէ, այլ կյանքի, հարության ու հաղթանակի. «Խաչը գերեզմանների կնիքն է – կյանքի հարությունը»³⁹: Ս. Խաչը Քրիստոսի կենսարար արյամբ պատժի նյութական գործիքից բարձրացավ մինչ– քրիստոնեական բարոյական կյանքի խորհրդանիշ, իբր– հրաշագործ գորություն չարի դեմ: Քրիստոսի ս. Խաչը նվիրագործվեց մարդկության փրկագործության մեծ խորհրդով, Աստծու՝ մարդու հանդեպ մեծագույն սիրո արտահայտությամբ, որոնք իրագործվեցին խաչի վրա: Ս. Խաչը «հոգ–որ գենք է ու չբթացող սուր»⁴⁰, որի անհաղթ գորությունը չարի խափանման պատճառն է, իսկ նրանով տյառնագրումը՝ մարդու գորացման ամենակարող միջոց, քանզի գորավոր է Քրիստոսի Հարությամբ: Ս. Խաչը հույսի, սիրո, հաղթանակի ու փրկության նշանն է. «Դավանում եմ խաչը, քանզի գիտեմ Հարությունը» (Կյուրեղ Երուսաղեմցի): Այն նա– պարծանքն է յուրաքանչյուր քրիստոնյայի. «Ըն՛վ լիցի, որ ես պարծենամ այլ բանով, քան մեր Տեր Հիսուս Քրիստոսի խաչով» (Գաղ. 2 14), ասում է առաքյալը: «Խաչը անհավատների կուրությունն է – հավատացյալների գորությունը, որը – երկրպագուներին պայծառացնելով՝ կանգնեցնում է մեր Քրիստոս Աստծու աջ կողմում, Ում փառք հավիտյանս, ամեն»⁴¹:

Առաքելական ժամանակներից Քրիստոսի ս. Խաչը կար–որ տեղ է զբաղեցնում քրիստոնեական Եկեղեցի-

³⁹ Ս. Գրիգոր Տաթևացի, Քարոզ խաչի, Ս. Էջմիածին, 1997:

⁴⁰ Ս. Գրիգոր Տաթևացի, Քարոզ խաչի, Ս. Էջմիածին, 1997:

⁴¹ Ս. Գրիգոր Տաթևացի, Քարոզ խաչի, Ս. Էջմիածին, 1997:

*ցիների պաշտամունքում: Հայաստանյայց Ս. Եկեղեցին
ս. Խաչին նվիրված չորս տոն ունի:*

Խաչի գյուտ

*Խաչելությունից – Հարությունից հետո Քրիստոսի
դատարկ գերեզմանն ու Խաչը Տիրոջից մնացած միակ
տեսանելի – զգալի առարկաներն էին – դրանց վրա
կենտրոնացավ քրիստոնյաների մասնահատուկ ուշադ-
րությունը, հարգանքն ու հոգածությունը:*

*Ըստ ավանդության, Հռոմի Կլավդիոս կայսեր
(41-54 թթ.) կինը՝ Պատրոնիկեն, լինելով քրիստոնյա,
ուխտի է գնում Երուսաղեմ, որտեղ հանդիպում է այդ
ժամանակ Երուսաղեմի առաջին եպիսկոպոս Տյառնեղ-
բայր Հակոբ առաքյալին: Կայսրուհին փափագում է
տեսնել Քրիստոսի գերեզմանը, խաչափայտը – Գողգո-
թան, սակայն Հակոբ առաքյալից տեղեկանում է, որ
հրեաները Քրիստոսի ս. Խաչը, Նրա հետ խաչ բարձ-
րացված երկու ավազակների խաչերի հետ, դրել են Հի-
սուսի գերեզմանում – ծածկել հողով՝ հսկելով ու արգե-
լելով մոտենալ դրանց: Պատրոնիկե կայսրուհու միջամ-
տությամբ խաչերը հանում են հողի տակից – որոշելու
համար, թե որն է Քրիստոսինը՝ դրանց են մոտեցնում
մահացած մի աղջկա: Վերջինս Քրիստոսի ս. Խաչին
հպվելով՝ կենդանանում է: Հակոբ Տյառնեղբայրը բոլո-
րին ի տես – ի մխիթարություն՝ ս. Խաչը բարձրացնում
է Երուսաղեմի տաճարում –, ըստ ավանդության, այդ
առթիվ երգում. «Խաչի Քո, Քրիստոս, երկիրպագա-
նենք» (Շարական): Եկեղեցական ավանդության մեջ
սա առաջին դեպքն է, երբ ս. Խաչը հանդիսավորապես
կանգնեցվում է՝ փառավորվելով հավատացյալների*

Կողմից: Նրանցից շատերը վկաներն են լինում նա- ս. հաջափայտի վրա շողացող պայծառ լույսի:

Պատրոնիկե կայսրուհու խնդրանքով Հակոբ Տյամնեղբայրը նրան է նվիրում ս. հաչից մի մաս, որը կայսրուհին տանում է Հռոմ: Նվիրական հաջափայտի անգին այս մասունքը հետագայում անցնում է նրա ազգականուհի Զոփասիմեին, ով - իր հետ այն բերում է Հայաստան:

Կլավդիոս կայսեր - Պատրոնիկե կայսրուհու մահից հետո հրեաները սպանում են Հակոբ Տյամնեղբորը - Զրիստոսի հաչը մյուս խաչերի հետ թաղում Գողգոթային մոտ մի վայրում, վրան աղբ կուտակում՝ վայրը վերածելով աղբանոցի: 313 թ. Կոստանդիանոս Մեծ կայսեր (305-ՎՆ337 թթ.) Միլանի հրովարտակով քրիստոնեությունը ստանում է ազատորեն դավանվելու հնարավորություն: Կայսեր մայրը՝ Զեդինեն, 327 թ. գալիս է Երուսաղեմ - մեծ ջանքեր գործադրելով՝ ցանկանում գտնել Զրիստոսի ս. հաչը: հաջափայտի տեղը հայտնի էր միայն Հուդա անունով մի հրեայի, ով իր նախնիների գրավոր ավանդություններից գիտեր խաչերի թաղման վայրը: Սկզբում ընդդիմանալով, վեց օր ցամաքած ջրհորի հատակում քաղցած մնալուց հետո նա, ի վերջո, ցույց է տալիս խաչերի թաղման տեղը: Փորելով՝ դրանք հանում են աղբի տակից, գտնվում է անգամ Պիղատոսի հրամանով Հիսուսի գլխավեր-ում ամրացված եռալեզու տախտակը, որը, սակայն, պոկված էր խաչից: Եվ նորից Զրիստոսի ս. հաչը որոշվում է կատարած հրաշքի շնորհիվ. դրան հպվելով՝ կենդանանում է մեռած մի պատանի - հիվանդություններից բժշկվում մահամերձ մի կին: Այդ հրաշքների ազդեցությամբ շատերը քրիստոնեություն են ընդունում, ո-

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅԹ Ա. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՏՈՆԵՐ

րոնց թվում – Ղուկաս, ով հետագայում նահատակվում է Քրիստոսի անվան համար:

Հեղինե թագուհու կողմից 335 թ. Գողգոթայում կառուցվում է Ա. Հարություն տաճարը, որտեղ – կանգնեցվում է Քրիստոսի ս. Խաչը, այն հանդիսավորապես փառավորելով արդեն երկրորդ անգամ:

Փրկչական ս. Խաչի գյուտի հիշատակը Հայաստանյայց Առաքելական Ա. Եկեղեցին տոնում է հոկտեմբերի 26-ին մերձակա կիրակի օրը:

Խաչվերաց

Գողգոթայում կառուցված Սուրբ Հարության տաճարն օծվում է սեպտեմբերի 13-ին, իսկ սեպտեմբերի 14-ին տարբեր երկրներից այստեղ են հավաքվում տարբեր եկեղեցիների եպիսկոպոսներ, ովքեր, ժողով գումարելով, որոշում են ամեն տարի, սեպտեմբերի 14-ին բոլոր եկեղեցիներում տոնել Խաչի բարձրացման տոնը՝ Խաչվերացը⁴²: Սակայն տոնն իր վերջնական հաստատումն է ստանում հետագայում՝ ներառելով նաև Քրիստոսի Խաչափայտի գերեզարծության հիշատակը:

610 թ. Պարսկաստանի Խոսրով Բ Փարվեզ թագավորը վերսկսում է ռազմական գործողությունները Բյուզանդական կայսրության դեմ, որի հետ պատերազմում էր 602 թ. ի վեր՝ օգտվելով նրա խառնակ վիճակից: 614 թ. պարսկական զորքը 19-օրյա պաշարումից հետո մտնում է Երուսաղեմ: Սրի է քաշվում բնակչության զգալի մասը, մյուսները՝ գերեվարվում են: Գերվում

⁴² Գրաբարում «Խաչվերաց» նշանակում է «Խաչի վերացում», այսինքն՝ «Խաչի բարձրացում»:

են նա- Չաքարիա պատրիարքն ու խաչապահը: Նրանց տանջանքների մատնելով՝ պարսիկները տեղեկանում են Տիրոջ Խաչափայտի տեղը - ձեռք զցած ավարի՝ ոսկու - արծաթի հետ ուղարկում պարսից արքային: Տիրոջ ս. Խաչին ուղեկցող զարմանահրաշ եր-ույթները երկյուղածությամբ են համակում Պարսկաստանի բնակչությանը, շատերը մտածում էին, որ քրիստոնյաների Աստվածն իրենց մոտ է եկել: Ինքը՝ Խոսրով թագավորը, մեծ երկյուղածությամբ է վերաբերվում ս. Խաչին՝ վախենալով անգամ այն դուրս հանել: Շատերը, դիմելով տեղի քրիստոնյաներին - նրանցից լսելով Ավետարանի խոսքը, քրիստոնեություն են ընդունում:

Տարածքային մեծ կորուստներ կրած Բյուզանդիան Յերակլ Գ կայսեր (610-641թթ.) գլխավորությամբ նախապատրաստվում է հակահարձակման: Պատերազմը այսուհետ դառնում է սրբազան՝ հանուն ս. Խաչափայտի: 622 թվականից ի վեր Յերակլը հաղթական համառ մարտեր է մղում, որոնց մասնակցել է նահայկական մի զորագունդ իշխան Մժեժ Գնունու գլխավորությամբ: 628 թ. կայսերական զորքը մտնում է Տիգրոն: Քաղաքական լարված իրավիճակում պարսից մեծամեծերը գահընկեց են անում - սպանում Խոսրով թագավորին՝ գահին բերելով որդուն՝ Կավատ Շերոյին: Վերջինս հաշտություն է խնդրում, - այն կնքվում է: 629 թ. Տիրոջ ս. Խաչափայտը Պարսկաստանից հանդիսավոր թափոցով վերադարձվում է Երուսաղեմ: Վերադարձի ճանապարհն անցնում էր Հայաստանով, որտեղ ժողովուրդը խանդավառությամբ ընդառաջ էր գնում - ուղեկցում ս. Խաչափայտը: Կարինում պարսիկները փորձ են անում հետ վերցնելու ս. Խաչը, սակայն հայ

գորաջոկատն ու ժողովուրդը հետ են մղում նրանց հարձակումը: Մարտից հետո, վերադառնալով, տեսնում են, որ այնտեղ, ուր դրված էր ս. Խաչը, վճիտ աղբյուր է բխում: Այդ վայրը հետագայում դառնում է ուխտատեղի, իսկ Կարևո դաշտի հարավար-եյան կողմում բարձրացող լեռնագագաթը այս դեպքերից հետո կոչվում է Խաչափայտ:

Գերեզարձի ողջ ճանապարհին Տիրոջ Խաչափայտն ամենուրեք վեր էր պարզվում ու փառաբանվում՝ որպես Քրիստոսի հրաշափառ Հարության խորհրդանիշ – իբր- մխիթարություն դիմավորող ժողովրդի համար: Այսպես 3-րդ անգամ հաղթականորեն բարձրացվում է Քրիստոսի ս. Խաչը՝ պայմանավորելով Խաչվերացի տոնի վերջնական հաստատումը:

Խաչվերացը Հայ Առաքելական Ս. Եկեղեցու հինգ տաղավար տոներից է – նշվում է սեպտեմբերի 14-ին մերձակա կիրակի օրը, այսինքն՝ սեպտեմբերի 11-17-ն ընկած ժամանակամիջոցում:

Տոնի կիրակի երեկոյան կատարվում է ս. Խաչի բարձրացման հանդիսավոր արարողություն – անդաստանի կարգ: Թորգոմ պատրիարք Գուշակյանի կարծիքով՝ հավանական է, որ արարողության հանդիսավորությունը «արդիւնքը լինի այն տպաւորութեան, զոր խաչափայտին գերեզարձը գործեց հայութեան սրտին վրայ՝ Հայաստանէն անցուած միջոցին»⁴³: Արարողությունն սկսվում է ռեհանով ու ծաղիկներով զարդարված Խաչը հանդիսավոր թափորով եկեղեցու բակ դուրս բերելով: Չարդարված խաչով թափորապետը խաչակնքում – օրհնում է աշխարհի ար-եյան, ար-մտյան, հա-

⁴³ Սուրբք – տօնք Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ, Երուսաղէմ, 1957, էջ 261:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅԹ Ա. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

րավային – հյուսիսային կողմերը՝ բարեկարգություն ու խաղաղություն հայցելով Աստծուց, – վարդաշուր ցողում հավատացյալների վրա, որից հետո խաչը ներս է տարվում եկեղեցի – դրվում ս. Սեդանի վրա: Արարողությունից հետո սկսվում է երեկոյան ժամերգությունը:

Սուրբ Խաչի երեւման տոն

351 թ. մայիսի 7-ին, օրվա երրորդ ժամին, այսինքն՝ առավոտյան ժամը 9-ին, Երուսաղեմի երկինքը փայլում է Տերունական Խաչի նշանով, որը հայտնվելով՝ տարածվում է Գողգոթայից մինչ– Ձիթենյաց լեռը: Խաչի պայծառ եր–ումից մթազնում է անգամ արեգակի լույսը: Խաչանշան լույսը ինչպես արդեն նշվել է, եր–ացել է դեռ–ս Քրիստոսի Խաչափայտի՝ առաջին անգամ եր–ան գալու ժամանակ: Այս անգամ նույնպես ս. Խաչի նշանը Երուսաղեմի երկնքում տեսնում են բազմաթիվ մարդիկ, – շատերը դարձի են գալիս: Երկնային այս հրաշքի առիթով Երուսաղեմի այդ ժամանակվա հայրապետ Կյուրեղ Երուսաղեմցին նամակ է ուղարկում Կոստանդին կայսրին (351ՎՆ361 թթ.), ով Կոստանդիանոս Մեծի միջնեկ որդին էր: Նամակում Երուսաղեմի հայրապետը կայսրին տեղեկացնում է կատարված հրաշքի մասին – հորդորում՝ անհողդողդ մնալ Քրիստոսի ճշմարիտ հավատի մեջ, հետ կանգնել արիոսականների⁴⁴ մոլորություններից – հավատարիմ մնալ նիկիական դավանությանը:

⁴⁴ Արիոսը Ալեքսանդրիայում նշանավոր քահանա էր: Նա կասկածի տակ առավ Քրիստոսի՝ Չոր հետ համագոյությունը, ըստ էության՝ ճշմարիտ Աստվածությունը: Արիոսականությունը մերժվեց 325 թ. հրավիրված Ա Տիեզերական ժողովում:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅԹ Ա. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

Այս նամակը 5-րդ դարում թարգմանվում է հայերեն – մինչ օրս Ա. Խաչի եր-ման տոնին կարդացվում է հայոց եկեղեցիներում: Տոնը նշում են միայն Հայ Առաքելական – Հույն Ուղղափառ Եկեղեցիները: Հայ Եկեղեցին այն նշում է Ա. Չատկին հաջորդող հինգերորդ կիրակի օրը:

Հայոց պատմության մեջ քիչ չեն խաչի եր-ումները: Կորյունը – Մովսես Խորենացին ս. Մեսրոպ Մաշտոցի մահը – թաղումը նկարագրելիս, հիշում են, որ Վաղարշապատում լուսավոր խաչանշանը մի քանի օր շարունակ փայլել է երկնքում՝ այն տան վեր-ում, ուր սուրբն ավանդել է հոգին, ինչպես նա- ուղեկցել թաղման թափորը մինչ- հուղարկավորության վայր – անհետացել միայն սրբի մարմինը գերեզման իջեցնելուց հետո⁴⁵:

Խաչի լուսապայծառ եր-ումներից է նա- Վարազ լեռան վրա երկու ճգնավորների տեսիլքը, որով գտնվում է այդտեղ պահ տրված Զրիստոսի Խաչափայտի մասունքը:

Վարազա ս. Խաչի տոն

Վարազա ս. Խաչի տոնը հիշատակությունն է Վարազ լեռան վրա Զրիստոսի ս. Խաչի մասունքի հայտնաբերման: Ինչպես արդեն նշվել է, Պատրոնիկե կայսրուհին, Հակոբ Տյառնեղբորից ստանալով Տերու- նական Խաչափայտից մի մաս, այն իր հետ տանում է Հռոմ: Նրա մահից հետո ս. մասունքն անցնում է նրա

⁴⁵ Կորյուն, Վարք ս. Մեսրոպ Մաշտոցի, Եր-ան, 1994, էջ 79-80: Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն, Եր-ան, 1990, էջ 234-235:

քրիստոնյա ժառանգորդներին, ովքեր հոգածությամբ ու երկյուղածությամբ թանկագին մասունքը փոխանցում են սերնդից սերունդ: Ի վերջո, այն անցնում է նույն տոհմից Հռիփսիմե կույսին: Նա մեկն էր Քայանյաց կույսերից, ովքեր Դիոկղետիանոս կայսեր հալածանքներից խուսափելով՝ գալիս են Հայաստան: Վարազ լեռան վրա ճգնելիս Հռիփսիմեն մասունքը թաքցնում է քարայրներից մեկում – դրա հոգածությունը հանձնում այդտեղ ճգնող քահանաներին: Սակայն վերջիններիս մահից հետո մասունքի տեղն անհայտ է մնում: 7-րդ դարում Վարազ լեռը ճգնելու վայր ընտրած Թողիկ ճգնավորը իր աշակերտ Յովելի հետ մեծ փափագով ամեն օր աղոթում էր Աստծուն՝ Նրանից խնդրելով ցույց տալ Քրիստոսի ս. Խաչի մասունքի գտնվելու վայրը: Եվ մի գիշեր երկնքում երևում է խաչանիշ լույսի Նշանը, որը, 12 լուսեղեն սյուներով շրջապատված, մտնում է եկեղեցի – կանգ առնում ս. Սեդանի վրա: Երկու ճգնավորները շտապում են եկեղեցի – ս. Սեդանի վրա գտնում թանկագին ս. Նշանը՝ Քրիստոսի Խաչափայտի մասունքը: Պայծառ լույսը տեսնում են նա– հեռավոր վայրերում, – հոգ–որականների ու աշխարհականների մեծաթիվ բազմությունը շտապում է եկեղեցի: Նրանց հետ՝ նա– ժամանակի կաթողիկոս Ներսես Գ Տայեցին (Շինարար) (641ՎՆ661 թթ.) – Հայոց իշխան Թեոդորոս Ռշտունու որդի Վարդ սպարապետը: Այնտեղ, ուր եր–ացել էին լուսեղեն սյուները, կառուցվում է նոր եկեղեցի, իսկ այն եկեղեցին, որի ս. Սեդանի վրա իջել էր Քրիստոսի Խաչափայտի մասունքը, մեծացնում – բարեկարգում են: Ներսես Գ կաթողիկոսը հաստատում է Վարազա

ս. Խաչի տոնը – այս առիթով գրում «Նշանաւ ամենահաղթ խաչիւղ Քո, Քրիստոս...» շարականը:

Ս. մասունքը Վարագի Ս. Նշան եկեղեցում մնում է մինչ– 1021 թ., երբ Վասպուրականի Սենեքերիմ Արծրունի թագավորն իր հետ այն տեղափոխում է Սեբաստիա: 1026 թ. նրա մահից հետո մասունքը դարձյալ վերադարձվում է Վարագ, որտեղից 1651 թ. Սուլեյման – Չոմար թուրք փաշաների կողմից կողոպտվում է, սակայն նրանց չարաչար վախճանից վախեցած Իբրահիմ բեյն այն վերադարձնում է վանեցիներին, ովքեր, ավելի ապահով նկատելով իրենց քաղաքի Ս. Տիրամոր եկեղեցին, ս. մասունքը տեղադրում են այնտեղ, որից հետո այդ եկեղեցին կոչվում է նա– Ս. Նշան: Այժմ Քրիստոսի ս. Խաչի մասունքը պահվում է Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում:

Վարագա Ս. Խաչի տոնը հատուկ է միայն Հայ Եկեղեցուն: Տոնը նշվում է սեպտեմբերի 28-ի մերձավոր կիրակի օրը, այսինքն՝ սեպտեմբերի 25-ից հոկտեմբերի 1 ժամանակամիջոցում կամ հաջվերացի տոնից երկու շաբաթ հետո:

ՍՈՒՐԲ ԽԱՉ: Ս. Խաչին նվիրված տոները ոչ միայն հիշատակություններն են պատմական դեպքերի, այլ նա– քրիստոնեական կյանքի բարոյական թելադրանքներ են: Քրիստոնյայի համար Խաչը՝ լվացված Քրիստոսի անարատ արյունով, նույնացել է Տիրոջ հետ – ճանապարհն է փրկության: Ընթանալ Խաչի՝ փրկության ճանապարհով նշանակում է առաջնորդվել Ավետարանի Խոսքով, հանձնառու լինել զոհողությունների՝ հանուն քրիստոնեական սկզբունքների, պատվիրանների ու պահանջների, որոնք ի զորու են մաքրելու մարդու հոգին, հոգ–որ նոր ծնունդ տալու նրան – վերափո-

խելու հասարակական կյանքը, քանզի բխում են Աստ-
ծու՝ մարդու հանդեպ սիրուց – առաջադրում մարդ-
կանց՝ միմյանց հանդեպ սեր: «Մտե՛ք նեղ դռնով. ինչ-
քա՛ն լայն է դուռը – ընդարձակ՝ ճանապարհը, որ դեպի
կորուստ է տանում, – բազմաթիվ են նրանք, որ մտնում
են դրանով: Ինչքա՛ն անձուկ է դուռը – նեղ՝ ճանապար-
հը, որ տանում է դեպի կյանք, – սակավաթիվ են
նրանք, որ գտնում են այն» (Մատթ., Է, 13-14, Ղուկ.,
ԺԳ(13), 24): Տիրոջ պատվիրանների այս ըմբռնումով
յուրաքանչյուր քրիստոնյա մի խաչակիր է՝ պատրաստ
կրելու հաչի –՛ դժվարությունը, –՛ քաղցրությունը:
Քրիստոնեական կյանքով ապրելը պահանջում է մեծ
առաքինություն, ջանք, համբերություն – քաջություն, ո-
րոնց համադրությունը խաչի բարոյական իմաստն է:
Եվ մարդը պարտավոր է սիրահոժար կրել իր ուսերին
դրված մեծ ու փոքր խաչերը՝ այն բոլոր պարտակա-
նություններն ու հոգսերը, որոնք հանդիպում են կյանքի
ընթացքում: Մերժել դրանք, նշանակում է դասալքել
խաչակրությունից՝ հավատի «բարի պատերազմից» (Ա
Տիմ., Ա, 18): Եվ ինչպես Յեղիմեն գտավ Քրիստոսի ս.
հաչը, այնպես էլ ամեն քրիստոնյա պարտավոր է
գտնել իր խաչը, արհուլթյամբ ու հաղթականորեն վեր
բարձրացնել, պայծառ ու լուսավոր պահել այն՝ միշտ
մնալով հպարտ ու խանդավառ՝ խաչ ունենալու հա-
մար: Այս գիտակցությամբ իր պատմության ողջ ընթա-
քը ուղենշած հայ ժողովուրդն էլ գտել ու կրել է իր խա-
չը, հպարտորեն վեր բարձրացրել ու պայծառ պահել՝
բազում անգամներ պատերազմելով ու նահատակվե-
լով՝ ամուր պահած իր դավանությունը Քրիստոսին –
խաչակից Նրան Հարությամբ: «Բազմիցս խաչվելով չէ,
որ խաչակից ենք Քրիստոսին, այլ՝ որովհետ– հարուլթ-

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅԹ Ա. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՏՈՆԵՐ

յուն ենք առել, մահը կյանքով ենք ոտնակոխել – Մեր Տիրոջ՝ Հիսուս Զրիստոսի օրինակով ամոթապարտ թողել մեզ խաչողներին» (Գարեգին Բ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս, 24 ապրիլի, 2001 թ., Տեր Չորում խոսված քարոզից): Պատահական չէ, որ մեր ժողովուրդը խաչը պատկերում է հարուցյալ՝ ծաղկած՝ ի նշան նրա կենդանի ու կենդանարար գործության: «Կորստյան մատնվածների համար խաչի քարոզությունը հիմարություն է, իսկ մեզ՝ փրկվածներիս համար՝ Աստծու գործություն» (Ա Կորնթ., Ա, 18): Գողգոթայի հաչով սկսված փրկագործությունը նույն հաչով էլ պիտի ավարտվի աշխարհի վերջում, երբ Տիրոջ նշանը՝ հաչը, վերջին անգամ եր–ա, – տեսնեն Մարդու Որդուն, Ով գալու է գործությամբ ու բազում փառքով (Մատթ., ԻԴ(24), 30):

Ա. ԵԿԵՂԵՑՈՒՆ ՆԱԿԻՐՎԱԾ ԽՈՆԵՐ

Զրիստոսի Եկեղեցու տեսանելի ու պատմական ծնունդն սկսվում է Սուրբ Հոգու՝ Վերնատանը առաքյալների վրա էջքով: Այստեղ էլ Պետրոս առաքյալի կողմից տրվում է քրիստոնեական առաջին քարոզը, – շուրջ 3000 նորադարձների՝ Եկեղեցուն անդամակցությամբ քաղվում Եկեղեցու առաջին հունձքը: Պողոս առաքյալը Եկեղեցին կոչում է «Մարմին Զրիստոսի» (Կող., Ա, 24, Ա Կորնթ., ԺԲ(12), 27), «Տաճար Աստծու» (Ա Կորնթ., Գ, 16, Բ Կորնթ., 2, 16): Պետրոս առաքյալը մատնանշում է Եկեղեցու՝ մարդկանց դեպի փրկություն առաջնորդելու քահանայական առաքելությունը (Ա Պետր., Բ, 9): Զրիստոնեական Եկեղեցին մեկ է ու միասնական. նախ՝ մեկ է Զրիստոսով, Ով գլուխն ու սկիզբն է Եկեղեցու: Մեկ է վախճանով, այսինքն՝ հավի-

տենական կյանքով: Մեկ է դեպի այն առաջնորդող Եկեղեցու հետապնդած միջոցներով՝ հավատով, սիրով, խորհուրդներով – եկեղեցական օրենքներով: Մեկ է Ս. Հոգով. «Թե- կան շնորհների զանազանություններ, բայց պարզ-ող Հոգին նույնն է» (Ա Կորնթ., ԺԲ(12), 4): Մեկ է իբր- հավաքականություն. «...թվով շատ, մի մարմին ենք Քրիստոսով, բայց յուրաքանչյուրս միմ- յանց անդամ ենք» (Հռոմ., ԺԲ(12), 5): Ինչպես նա-՝ մեկ է վարչական ու նվիրապետական դրությամբ. «... – պի- տի լինի մի հոտ – մի հովիվ» (Հովհ., Ժ, 16): Եկեղեցու միությունը Քրիստոսի – Սուրբ Երրորդության մասին միասնական դավանությունն ու վարդապետության նույնությունն է՝ ս. Հաղորդությամբ:

Եկեղեցին ընդհանրական է ըստ տ-ողության՝ կա – կմնա բոլոր ժամանակներում, մինչ- աշխարհի վերջը, ընդհանրական՝ ըստ վարդապետության՝ նրա ուսու- ցումները բոլոր ժամանակների բոլոր սերունդների – բոլոր ժողովուրդների համար են, ընդհանրական՝ ըստ տեղի՝ սահմանափակված չէ աշխարհագրական ոչ մի տեղանքով – սահմանված է տարածվելու աշխարհի բո- լոր կողմերում:

Եկեղեցին առաքելական է ըստ ծագման՝ Քրիս- տոսն այն հաստատեց «... առաքյալների – մարգարե- ների հիմքի վրա» (Եփես., Բ, 20), ըստ վարդապետու- թյան՝ պահում է այն հավատը, որն առաքյալները քարո- զեցին, ըստ հաջորդության՝ Եկեղեցու նվիրապետու- թյունը սկսվում – շարունակվում է առաքյալներից:

Եկեղեցին սուրբ է ըստ իր Հիմնադրի ու Գլխի՝ Քրիստոսի, ըստ միջոցների, որոնք են՝ վարդապետու- թյունը – խորհուրդները, ըստ գործունեության, որի նպա-

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅԻ Ս. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

տակը իր անդամներին սրբացնելը – Աստծու թագավորությանն արժանի դարձնելն է:

Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին իր տոնական տարվա մեջ հաստատել է Քրիստոսի Եկեղեցուն նվիրված տոներ, որոնցից երկուսը կապված են Սուրբ Էջմիածնի Մայր Տաճարի հետ, իսկ մնացածները նվիրված են Ընդհանրական Եկեղեցուն:

Նոր կիրակի կամ՝ Կրկնազատիկ

«Կիրակի» հունարեն բառ է, որը նշանակում է «տերունական»: Նոր կիրակին կամ Կրկնազատիկը Ս. Հարությանը հաջորդող առաջին կիրակին է: Կաթոլիկ – Բյուզանդական Ուղղափառ Եկեղեցիներում այն անվանում են Թովմասի կիրակի:

Հարությունից հետո Հիսուսը տարբեր տեղերում բազմաթիվ անգամներ եր–ում է Իր հետ–որդներին: Նա Իր աշակերտներին եր–ում է նա– Վերնատանը, սակայն առաջին անգամ Թովմաս առաքյալը բացակայում էր – չի տեսնում Տիրոջն ու չի հավատում Նրա Հարությանը. «Եթե չտեսնեմ Նրա ձեռքերի վրա մեխերի նշանը – իմ մատները մեխերի տեղերը չդնեմ ու իմ ձեռքը Նրա կողի մեջ չխրեմ, չեմ հավատա» (Հովհ., Ի(20), 24): Ութ օր հետո Վերնատանը Քրիստոսը նորից է հայտնվում Իր աշակերտներին. «Եկավ փակ դռներով, կանգնեց մեջտեղում ու ասաց՝ խաղաղությունն ձեզ»: Նա հրավիրում է Թովմասին շոշափել Իր վերքերը: Այս անգամ արդեն թերահավատ Թովմաս առաքյալը հավատում է Փրկչի Հարությանն ու Նրան խոստովանում որպես Տեր – Աստված: Թովմասի անհավատությունը նույնը չէ, ինչ հրեաներինը, ովքեր խաչեցին Քրիստոսին: Քանզի եթե հրեաները չէին հավատում իրենց հպարտության ու չարության պատճառով, ապա Թովմաս առաքյալը՝ ուրախության:

Եկեղեցին ավետարանական այս դրվագի հիշատակն է նշում Նոր կիրակիին կամ Կրկնազատիկին: Այդ օրը նշվում է նա– Եկեղեցու հաստատման ընդհանուր հիշատակը՝ գովերգելով առաքյալների քարոզությանը հեթանոսների դարձի խորհուրդը:

Այս կիրակին «Նոր» են անվանում նա-, որովհետ-
տ- Չատիկը գերագույն կիրակին է, - նրան հաջորդող
կիրակին դառնում է սկիզբ տարվա բոլոր կիրակիների
համար: Հայ Եկեղեցին այս կիրակիին տալիս է նա-
«Կրկնազատիկ» անունը, որովհետ- այս կիրակի
կրկնվում են զատկական ուրախություններն ու տիրա-
պետող է Չատիկին հատուկ հոգ-որ մթնոլորտը:

Հռոմեական կաթոլիկ Եկեղեցին կիրակիին տա-
լիս է նա- «Սպիտակ» բնորոշումը՝ որպես խորհրդանիշ
մաքրության, որը տիրապետող է Եկեղեցում Ա. Չատ-
կից հետո:

Նոր կիրակիի խորհուրդը մարդկային կյանքի նորոգությունն է, որի աղբյուրը Հիսուս Քրիստոսն է, Ով նորոգեց հին պատվիրանները, նոր քարոզությամբ նոր ուխտ կապեց Աստծու ու մարդկանց միջ- - այն կնքեց հր Արյունով, «նոր գինին նոր տիկերի մեջ լցրեց», հոգով ու մտքով հիմնովին նորոգեց - վերականգնեց մեղքով աղարտված՝ մարդու աստվածային պատկերը, ինչպես - Պողոս առաքյալն է ասում. «Հեռո՛ւ վանեցեք ձեզնից հին մարդուն իր նախկին կենցաղով, այն, որ ապականված է խաբեպատիր ցանկություններով. նորոգվեցե՛ք ձեր մտքով ու հոգով - հագե՛ք նոր մարդուն, որ ստեղծված է ըստ Աստծու՝ արդարությամբ - ճշմարիտ սրբությամբ» (Եփես., Դ, 22-24):

Աշխարհամատրան կամ՝ Կանաչ կիրակի

«Աշխարհամատուռ» բառը կազմված է «աշխարհ» ու «մատուռ» բառերից - նշանակում է «աշխարհի առաջին մատուռը»: Աշխարհամատուռը այն նույն Վերնատունն է, ուր տեղի ունեցավ Հիսուսի վեր-

ջին ընթրիքը, հաստատվեց Հաղորդության խորհուրդը, ուր Հիսուսը Հարությունից հետո երկու անգամ հայտնվեց առաքյալներին: Այստեղ Սուրբ Հոգին իջավ առաքյալների վրա, – այս տունն էր, որն, ի վերջո, դարձավ առաքյալների մշտական հավաքատեղին ու աղոթավայրը. «Եվ երբ քաղաք մտան, բարձրացան Վերնատունը, որտեղ – բնակվում էին... Սրանք բոլորը միասիրտ, հարատ-որեն աղոթքի մեջ էին...» (Գործք, Ա, 13-14): Այլ կերպ՝ Վերնատունը դարձավ քրիստոնեական առաջին սրբավայր եկեղեցին:

Աշխարհամատրան կիրակիի տունին նշվում է համաքրիստոնեական այս մատուռի սկզբնավորության հիշատակը՝ քրիստոնյաների հոգում ու սրտում նորոգելով այն իրողությունը, որ ինչպես այս առաջին մատուռը սրբացավ Քրիստոսի ներկայությամբ, այնպես էլ մեր բոլոր եկեղեցիներն են սրբանում Նրանով, քանզի Նա է եկեղեցիների ս. Սեղանների վրա պատարագ մատուցողը: Եվ այն եկեղեցին, ուր առկա է Քրիստոսի զգալի ներկայությունը, Նրա Հայտնությունը – Հարությունը, դա է կենդանի եկեղեցին ու Վերնատան շարունակությունը:

Մեզանում այս տունը համեմատվում է Ս. Էջմիածնի տոնի հետ, որովհետ– ինչ Աշխարհամատուռն է Քրիստոսի ընդհանրական եկեղեցու համար, նույնն է Ս. Էջմիածինը Հայ եկեղեցու համար, ինչպես նա՝ Սուրբ Էջմիածինն առաջին տաճարն է, որը հաստատվեց քրիստոնեությունը առաջինը պետականորեն ճանաչած երկրում՝ կառուցվելով 303 թ., երբ քրիստոնեությունը դեռ–ս հալածական էր աշխարհի մյուս երկրներում:

Տոնի Կանաչ կիրակի անվանումը հավանաբար գալիս է Եկեղեցու՝ բնության հետ համեմատությունից: Ինչպես աճող ու ծլարձակող բնությունը նոր կյանք ու կենդանություն է տալիս աշխարհին, այնպես էլ Եկեղեցին, որպես Քրիստոսի ցանած առաջին կանաչ ծիր, ծլարձակելով, աճելով ու ծաղկելով՝ մարդկությանն առաջնորդում է դեպի կենդանություն՝ հավիտենական կյանք:

Աշխարհամատրան կիրակին ս. Հարությունից հետո երկրորդ կիրակին է:

Յիշատակ հին Տապանակի եւ նոր Եկեղեցու

Վկայության Տապանակը Հին Կտակարանի գերագույն սրբությունն է: Այն պատրաստվել էր Աստծու՝ Մովսեսին տրված հրահանգների համաձայն. «Ինձ համար սրբարան կկառուցես, – Ես կեր–ամ ձեզ: Դու խորանն ու սպասքը կպատրաստես ըստ այն օրինակի, որ լեռան վրա ցույց կտամ քեզ» (Ելք, ԻԵ(25), 8-9): Աստված Մովսեսին տալիս է Տապանակի –՝ մանրակրկիտ չափերը, –՝ արտաքին ու ներքին հարդարանքների նկարագրությունը (Ելք, ԻԵ(25), 10-22): Կար–որը, սակայն, դրա պարունակությունն էր: Ուխտի տապանակում էին պահվում Տասնաբանյա պատվիրանների քարե երկու տախտակները, Ահարոնի քահանայական ծաղկած գավազանը, մանանայով լի ոսկե սափորը:

Տապանակը Աստծու անտեսանելի ներկայության տեսանելի – նյութեղեն խորհրդանշանն էր: Սկզբնական շրջանում այն տեղադրված էր Վկայության խորանի սրբություն սրբոց ներքին բաժնում (Ելք, Կ(40), 2-3): Հետագայում, Սողոմոնի կողմից Երուսաղե-

մի տաճարը կառուցելուց հետո, Տապանակը տեղադրվում է այնտեղ, ուր - մնում է մոտ 400 տարի՝ մինչ- Բ. ա. 587 թ., Երուսաղեմի տաճարի կործանումը Նաբուգոդոնոսորի զորքերի կողմից, երբ այն անհետ կորում է: Չորաբաբելի կառուցած երկրորդ տաճարը, առավել -ս 1-ին դարում Հերովդես Մեծի (Բ. ա. 37-Բ. հ. 4 թթ.) վերանորոգած տաճարը գուրկ էր այս սրբությունից:

Հին Կտակարանում շատ են եր-ույթները կամ իրերը, որոնք կարելի է Զրիստոսի Եկեղեցու նախօրինակը նկատել. նախ՝ Նոյի տապանը, որով փրկվեցին արդարները՝ համեմատվում է Եկեղեցու հետ՝ իբր- մարդկության փրկագործության միջոց - ճանապարհ:

Նման համեմատության մեջ է Ուխտի Տապանակը: Սահմանելով Հիշատակ հին Տապանակի - նոր Եկեղեցու տունը՝ քրիստոնեական Եկեղեցին Տապանակը պատվում է հատկապես նրանում տեսնելով Զրիստոսի Եկեղեցու նախանկարը. Տապանակի՝ «անփուտ (չփտող) փայտից» պատրաստված լինելը խորհրդանշում է Եկեղեցու մշտակայությունն ու հավերժությունը, ներսից ու դրսից ոսկով պատված լիելը՝ Եկեղեցու ներքին ու արտաքին սրբությունը, Տապանակի կափարիչի վրայի քերովբեները՝ Աստծու հովանավորությունը Եկեղեցուն: Տասնաբանյա պատվիրանները խորհրդանշում են Աստվածաշունչը՝ Աստծու կամքը, խոսքը - պատվիրանները, Ահարոնի գավազանը՝ քահանայությունը - մանանան՝ Եկեղեցու սուրբ խորհուրդների միջոցով մարդկանց տրվող հոգ-որ սնունդը:

Հին Տապանակի հիշատակի տունը հաստատումն է ճշմարտության, որ Եկեղեցին սկզբից ի վեր գոյություն ունի՝ իբր- ուսուցիչ - միջոց մարդկային հոգու նորոգության - դեպի փրկություն առաջնորդության: Այս

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅՈՒ Բ. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

Նկատառումով նա- Հին Կտակարանը Աստվածաշնչի մաս է՝ իբր- Նոր Կտակարանի ներածական: Եվ ինչպես տոնում ենք Նախահայրերի, Նահապետների ու մարգարեների հիշատակները՝ որպես նախատիպեր առաքյալների ու Քրիստոսի Եկեղեցու սրբերի, նույն մտածումով - տոնում ենք Տապանակի՝ սրբությունների այդ ընդունարանի հիշատակը՝ որպես նախօրինակ Քրիստոսի Եկեղեցու:

Հիշատակ հին Տապանակի - Նոր Եկեղեցու տոնը Հայ Եկեղեցին նշում է Պայծառակերպության տոնի կիրակիի նախորդ՝ շաբաթ օրը:

Տոն Կաթողիկե Սուրբ Էջմիածնի

Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու - հայ ժողովրդի համար առանձնակի նվիրականություն ունի Կաթողիկե⁴⁶ Սուրբ Էջմիածնի տոնը՝ որպես հիշատակություն ազգային կյանքի ամենանշանակալի իրադարձության՝ ի Քրիստոս համազգային մկրտության - 301 թ. Հայաստանում քրիստոնեությունը պետական կրոն հռչակելու պատմական իրողությունների: Հիշատակություններ, որոնց խորհրդով մեկ անգամ -ս գգում ենք Աստծու ներկայությունը մեր մեջ, Նրա շնորհը մեզ - Բարձրյալի հանդեպ մեր հավատի կենդանացնող ու փրկարար գործությունը:

Հայ ժողովրդի համար շրջադարձային այդ դեպքերի մասին ականատեսի շուրթերով պատմում է Ազա-

⁴⁶ Նշանակում է՝ ընդհանրական, տիեզերական: Որոշակի եկեղեցու կամ տաճարի համար գործածվելիս մատնանշում է դրա աթոռանիստ, կենտրոնական կամ գլխավոր լինելը:

թանգեղոս պատմիչը իր «Հայոց պատմություն» աշխատության մեջ:

Այն վճռորոշ օրերին, երբ Տրդատ Գ հայոց արքան հաջողությամբ դուրս էր մղում նվաճողներին հայրենի երկրից, նրա հետ Հայաստան է վերադառնում նա-քրիստոնեական կրթություն ստացած Գրիգոր իշխանը, ով իր հավատի գործությամբ ու կենդանի նահատակությամբ դարձավ հայոց երկրորդ Լուսավորիչը՝ Հայ Եկեղեցու հիմնադիրներ ս. Թադեոս – ս. Բարդուղիմեոս առաքյալներից մոտ 250 տարի հետո:

Ս. Հռիփսիմյանց – ս. Գայանյանց կույսերի հաղթական նահատակությունը նախապատրաստում է ս. Գրիգորի՝ վիրապից դուրս գալը – Հայոց աշխարհի՝ աստվածային ճշմարտությամբ լուսավորությունը: Վիրապից դուրս գալուց հետո Քրիստոսի մեծ խոստովանողը 60 օր շարունակ քարոզում – ուսուցանում է մարդկանց՝ աստվածային Սիրով, Հույսով ու Հավատով ամփելով մեղքից վիրավոր նրանց հոգիներն ու մարմինները: Քարոզության վերջին օրը սուրբ Լուսավորչին հայտնվում է Փրկիչը: «Հանկարծակի սաստիկ ձայն եղավ, որոտման բամբյուն... Բացվեց երկնքի հաստատության խորանաշեն ծածկը... – իջավ մի այր լույսի կերպարանքով ու կանչեց իմ անունը»⁴⁷: Վաղարշապատ քաղաքի վրա լույսի չորս սյուների մեջ՝ մեկն ավելի բարձր մյուս երեքից, Միածինն իջնում է արքունի դռան մոտ ու ձեռքի ոսկե մուրճով հարվածում Սանդարամետ կոչված կռատան տեղում : Հրաշալի այս տեսիլքով Միածին Փրկիչը ցույց է տալիս Մայր Տաճարի հիմնադրման վայրը, իսկ լույսի երեք սյուներով

⁴⁷ Ազգաթանգեղոս, Հայոց պատմություն, Եր-ան, 1983, էջ 415:

պատգամվում է վկայարաններ կառուցել մարտիրոսացած ս. Գայանե, ս. Յոհաննիս, ս. Մարիանե (Շողակաթ) կույսերի նահատակման վայրերում: Հայաստանում ամենուր հաղթականորեն հառնում է հրաշագործ ու փրկագործ խաչը Զրիստոսի: Արածանիի ջրերում սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչը մկրտում է Տրդատ արքային, ողջ արքունիքն ու բազմահազար ժողովրդին, 301 թ. Հայաստանը դառնում է առաջին քրիստոնյա պետությունը:

Այսպես Աստվածորդու կողմից Արարատի դիմաց կատարվեց հիմնարկեքը Լուսոտ հորանի, որը կանգնեցվեց նորադարձ ժողովրդի ձեռքով ու դարձավ հայոց հավատի կենտրոն սուրբ Տաճարը: Ինչ Աշխարհամատուն է Զրիստոսի ընդհանրական Եկեղեցու համար, նույնն է Ս. Էջմիածինը Հայ Եկեղեցու համար:

Մի-նույն ժամանակ Սուրբ Էջմիածինն ունի համաքրիստոնեական նշանակություն, քանի որ այն առաջին տաճարն է, որը հաստատվեց քրիստոնեությունը առաջինը պետականորեն ճանաչած երկրում՝ կառուցվելով 303 թ., երբ քրիստոնեությունը դեռ-ս հալածական էր աշխարհի մյուս երկրներում:

Սուրբ Էջմիածինը՝ իբր- Աստծու Էջբի խորհուրդ, Աստծու նախախնամական տնօրինությունն է հայոց հողին, Աստծու խնամքի արտահայտությունը փոքր իր հոտի հանդեպ: Սուրբ Էջմիածնի դրոշմով իբր- քրիստոնյա ամբողջություն միավորված է համայն հայությունը աշխարհի բոլոր կողմերում՝ հայոց հավատի հայր սուրբ Լուսավորչի աստվածատես հայացքով նայելով երկինք, որտեղից իջնում է Միածին Որդին:

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ԱԹՈՌԻ ՎԵՐԱՀԱՍՏԱՏՈՒՄԸ
Ս. ԷԶՄԻԱԾՆՈՒՄ: Կաթողիկե Սուրբ Էջմիածնի տունը

տոնն է նա- Հայ Եկեղեցու Հայրապետական իշխանության:

Քրիստոնեությունը Հայաստանում պետական կրոն հռչակվելով, հայոց Հայրապետական Աթոռը հաստատվում է Սուրբ Էջմիածնում: Պատմական - քաղաքական հանգամանքների փոփոխմամբ Հայրապետական Աթոռը փոխադրվում է՝ հանգրվան գտնելով հիմնականում ժամանակի քաղաքական իշխանության կենտրոններում (Դվին, Աղթամար, Վարազ, Արգինա, Անի, Թավրիզ, Ծամնդավ, Հոնի, Կարմիր վանք՝ Քեսունի մոտ, Ծովք, Հռոմկլա), ի վերջո՝ Կիլիկիայի հայոց թագավորության մայրաքաղաք Սսում: Երբ 1375 թ. այստեղ կործանվում է հայկական պետությունը, այլ-ս արդարացնող ոչ մի պատճառ չկար Հայրապետական Աթոռը օտարության մեջ թողնելու: Սսում մնալով՝ Կաթողիկոսական Աթոռը անկարող պիտի լիներ ծառայելու համահայկական իր նշանակությանը:

Նախորդ շրջանում արդեն, երբ Կիլիկիայում հայոց պետականությունը թուլացել էր, իր հետ բերելով ներեկեղեցական ու հասարակական կյանքի բազմաթիվ հակասություններ, Հայաստանում հետզհետե հասունանում է Հայրապետական Աթոռն իր նախնական վայրում՝ Ս. Էջմիածնում վերահաստատելու գաղափարը, որի ջատագովներն էին Ստեփանոս Օրբելյանը - ս. Գրիգոր Տաթ-ացին: Հայրապետական Աթոռը Ս. Էջմիածին վերադարձնելու գործը խանդավառությամբ ձեռնարկում ու հաջողությամբ իրականացնում են ս. Գրիգոր Տաթ-ացու աշակերտները՝ Թովմա Մեծոփեցին - Հովհաննես Հերմոնացին ու նրանց ժամանակակիցները:

Ազգային-եկեղեցական ընդհանուր ժողովը գումարվում է 1441 թ., Համբարձման տոնին: Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս է ընտրվում Կիրակոս Ա Վիրապեցին (1441-1443 թթ.): Սրանով ավարտվում են Հայրապետական Աթոռի դարավոր դեգերումները: Այն վերադարձավ իր նախնական վայր՝ Միածնակառույց Ս. Էջմիածին, իր նվիրականությամբ ու գորույթյամբ շարունակելով իր առաքելությունը հայ ժողովրդի կյանքում: Հայ Առաքելական Ս. Եկեղեցին 1441 թ. Հայոց Կաթողիկոսական Աթոռը Սսից տեղափոխելու – Ս. Էջմիածնում վերահաստատելու պատմական դեպքը հիշատակում է Քրիստոսի Համբարձման տոնի օրը, իսկ Սուրբ Էջմիածնի տոնը նշում է Հոգեգալուստից հետո՝ երկրորդ կիրակի օրը կամ Սուրբ Չատկից 64 օր հետո:

Տոն Շողակաթի

Շողակաթի տոնը հիշատակն է Ս. Էջմիածնի աստվածհաստատ ու լուսավորչաշեն տաճարի նավակատիքի: Այն նշվում է Ս. Աստվածածնի վերափոխման տոնի կիրակիի նախորդ օրը՝ շաբաթ, որովհետև սկզբնապես Մայր Տաճարը նվիրված է եղել ս. Աստվածածնին, – նրա օծումն ու սրբագործումը կատարվել է Ս. Աստվածածնի վերափոխման տոնի նախօրյակին: «Շողակաթ» նշանակում է հրաշալի լույսի «շողի կաթում», որն իրապես կաթեց, իջավ հայոց հողին ս. Գրիգոր Լուսավորչի հայացքի առջև: Տոնը նաև ս. Լուսավորչի տեսիլքի հիշատակությունն է:

Լույսի առաջին շողը սրբին եր-ացել է հնձաններում, այն տեղում, ուր նահատակված հիվանդ կույսի՝ ս. Մարիանեի գերեզմանն էր: Այնուհետև լույսն առա-

տացել ու տարածվել է կույսերի նահատակության մյուս վայրերի – արքայական պալատի դիմաց այն տեղի վրա, ուր իջավ Փրկիչը: Այդ պատճառով Մայր Տաճարը հայտնի դարձավ Էջմիածին (Միածնի իջման վայր) անունով, իսկ «Շողակաթ» անունը հետագայում վերագրվեց ս. Մարիանեի գերեզմանի վրա կառուցված եկեղեցուն – հայոց մեջ սկսեց օգտագործվել որպես իգական անուն: Սուրբ Էջմիածնի – Շողակաթի տոները իրենց խորհրդով սերտորեն շաղկապված են – կրում են հավատի նորոգության պատգամը: Եվ ինչպես 1700-ամյակի հոբելյանական տարում Ս. Էջմիածնի տոնին ասաց Գարեգին Բ Վեհափառ Հայրապետը՝ «Արդարառաքելություն է Սուրբ Էջմիածինը... խավարից դեպի լույս, մահվանից դեպի կյանք առաջնորդող առաքելություն: Լուսե հորան լինելու առաքելություն է Սուրբ Էջմիածինը, ամեն հայի հոգում Էջըն Աստծու պատկերագրող, հայոց մյուռոնասօժ ճակատը փառապսակ լույսով զարդարող առաքելություն: Այս խորհրդով Սուրբ Էջմիածինը միավորում է աշխարհի բոլոր ծագերում սփռված հայությանը, որ կապյալ «ի վերայ Աջոյն – Սրբոյ Էջմիածնի»՝ իր հավատի ոգեշնչման ակունք մշտապես ճանաչել է Մայր Աթոռը... Այսօր Սուրբ Էջմիածնից նույն գործությամբ ճառագում է հավերժական ու փրկարար Աստվածային լույսը – ծագում ի Հայաստան, Արցախ – ի Սփյուռս համայն...»:

Հայ ժողովուրդը բոլոր ժամանակներում սիրել, պաշտել ու գովերգել է Ս. Էջմիածինը, – նրա լավագույն ներկայացուցիչները նրան են նվիրել չափածո ու արձակ բազմաթիվ չքնաղ տողեր: Այսպես՝

Մկրտիչ Ա Խրիմյան Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս.

«Չտաճարիս վեհական՝ զհիմըն կառոյց
անխախտելի
Այն վերին ճարտարապետն առ ի Հօրէն Միածին
Բանն:
Աղբիւր վերնահոսան ջրոյն կենդանի շնորհաց
հոգւոյն
Բըղխեցաւ - աստանօր որպէս երբեմն
յերուսաղէմ,
Ծաւալեալ ի յԱյրարարտ լեալ աւազան
մըկըրտութեան.
Կապուտակ - երկնագոյն ի ծով դարձան երեսք
դաշտաց.
Յոր իջեալ հօտ ս-աթոյր ազգըն Հայոց
խաւարագգած
Մըկըրտեալ սպիտակացան փայլեալք ի գեղմըն
լուսակիզն.
Եւ այնպէս մաքրագարդեալք արժանացան
վերին
կենաց»:
Գ-որդ Չ Չորեքչյան Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս.
«Էջմիածնի Աթոռի - գաղափարի մէջ պատմականօրէն
միածուլուել էն երկեակ գաղափար-ճշմարտութիւնը-
ազգային-կրօնական անկախութեան գաղափարը -
ազգային-քաղաքական ինքնագիտակցութիւնը:
Հայաստանի - Էջմիածնի ազգային Եկեղեցու աւելի
քան 1500 տարուայ պատմութիւնը իր ողբերգութեամբ
- հերոսութեամբ անընդհատ - աննման
մարտիրոսագրութիւն է: Ահա այստեղ է պատմական
գաղտնիքը - անսպառ աղբիւրը Հայ ժողովրդի անձ-
նուէր սիրոյ - նուիրուածութեան, նոյն իսկ այլադաւան

փոքրամասնությունների կողմից հանդեպ ազգային եկեղեցու – Ս. Էջմիածնի նախամեծար Աթոռի»:

Վազգեն Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս. «Ս. Էջմիածինը միշտ կը բաշխուի ու չի նվազեր. ինչքան կը բաշխուի՝ այնքան կը շատնայ. ինչքան լույս կը սփռէ՝ այնքան կը շողայ: Դարեր կը գան, դարեր կ'անցնին, ան կը բարձրանայ, կը լուսավորե, միշտ կը ներշնչե, կեանք տալով՝ կ'ապրի...»:

Գարեգին Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս. «Մեր Հայաստան աշխարհը Վաղարշապատ անունով ճանցողած վայրին մեջ դարձաւ Հայոց Բեթղեհէմը՝ Էջմիածին անունով: ...Ս. Էջմիածնով ամեն մէկ հայու հոգին դարձաւ մտւոր Ծննդեան Զրիստոսի... Նայէ՛ հոգիիդ մէջ, ո՛վ հայ մարդ, ո՛ր ալ գտնուիս, ի՞նչ երկինքի տակ ալ ապրիս, ի՞նչ ընկերային, մշակութային պայմաններով ալ յատկանշուած ըլլայ երկրաւոր կեանքդ, նայէ՛ հոգիիդ մէջ, այնտե՛ղ է Ս. Էջմիածինը, զոր կը ճանչնաս որպէս աւագան մկրտութեան հայկեան ազգիդ – զոր կը դաւանիս որպէս Մայր Աթոռ»:
«Էջմիածինը հաստատութիւն լինելուց առաջ՝ առաքելութի՛նն է: Էջմիածինը անցեալի պատիւ, ներքող, գովք, պարծանք ու փառաբանանք լինելուց անդին՝ առաքելութի՛նն է, Աստծու թարգմանութիւնը, Աւետարանի քարոզութիւնը, մեր հայրերի սուրբ ականքների կենդանի փոխանցումը մեր ժողովուրդի գաւակներին»:

Հովհաննէս Թումանյան.

*«... Հենց խոնարհես աչքերդ ցած,
Լայն դաշտի մէջ, առջ-դ հանկարծ,
Մառախուղից իր խաչի հետ
Կըբարձրանա մի սուր գըմբեթ,
Որ կըխոսի մարդու հոգուն՝*

-«Խաղաղություն ամենեցուն»...

*Էնտեղ էն հին դարերից վեր,
Երկնաքարոզ հուժկու ձայներ,
Սահակ Պարթ- Ներսես Մեծին
Խաղաղություն քարոզեցին:
Էնտեղ լցված ահեղ հոգով,
Աստվածային իր տեսիլքով,
«Էջմիածինն ի Յօրէ»,
Որ Հայաստան լուսավորե:
Ու լույսն առան ծավալեցին
Լուսավորիչն ու մեծ Տրդատ,
Ու տակավին այնտեղ կեցած
Կրսավառնեն հոգիացած»:*

Ավետիք Իսահակյան. «Հայ ժողովուրդը սիրում է Էջմիածինը: Նրա մաշկը քորես՝ Էջմիածին դուրս կգա: Հայ ժողովուրդը իր պետականությունը կորցնելով՝ Հայ Եկեղեցու մեջ գտավ իր ազգային զգացմունքների հանրագումարը»:

Պերճ Պռոշյան. «Այս տաճարի մեջ է հայի ազգության սիրտը՝ Իջման տեղը. սիրիր Էջմիածինը, ներս մտիր, համբուրիր Իջման տեղը, ու դու համբուրած կլինես տիեզերքի վրա տարագիր ցրված ամբողջ ազգդ»:

Ռաֆայել Պատկանյան. «...Էջմիածինը, որ միշտ եղել է արթուն պահապան մեր սուրբ ազգությանը – մեր սուրբ կրոնին, այն Էջմիածինը, որ ազգիս տառապանաց օրերը թե՛ խոսքով – թե՛ գործքով եղել է մխիթարիչ – սփոփիչ յուր հուսահատված զավակներուն, վերջապես այն Էջմիածինը, որ օտար ազգերու վկա-

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿԻ Ս. ԵԿԵՂԵԾՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

յությանը անգամ միակ պարծանքն է բոլոր հայերուն»⁴⁸:

Ս. Խաչին կապված եկեղեցու տոներ

Խաչի ու Եկեղեցու խորհուրդները սերտորեն կապված են միմյանց: Եթե Խաչը փրկագործության գործիքն է, ապա Եկեղեցին՝ արդյունքը, որպես փրկվածների հավաքականություն: Մի-նույն ժամանակ Եկեղեցին նույնպես գործիք – միջոց է փրկագործության՝ համաձայն մարդկանց դեպի փրկություն հրավիրելու – առաջնորդելու իր առաքելության: Զրիստոսի՝ Խաչի վրա իրագործած փրկագործությունը շարունակվում է Եկեղեցու միջոցով: Այս պատճառով ս. Խաչին – ս. Եկեղեցուն նվիրված տոների մեջ նկատվում է –՝ իմաստի, –՝ արարողությունների նմանություն, ինչպես նա – ս. Խաչին նվիրված մեծագույն՝ Խաչվերացի տոնի յոթնօրյակի ընթացքում կատարվում են հիշատակությունները այն չորս եկեղեցիների, որոնք կառուցվեցին Զրիստոսի Խաչափայտը գտնելուց հետո՝ Զրիստոսի գերեզմանի վրա, Նրա Ծննդյան քարայրի տեղում՝ Բեթղեհեմում, Համբարձման բարձունքի՝ Ձիթենյաց լեռան – ս. Աստվածամոր գերեզմանի վրա:

Խաչվերացի տոնի նախորդ շաբաթ օրը հայոց Տոնացույցում նշված է որպես «Եկեղեցու տոն – նավակատիք ս. Խաչի»: Այս տոնը հիշատակությունն է այն մեծահանդես իրադարձության, երբ օծվեց – սրբագործ-

⁴⁸ Սուրբ Էջմիածինը տաղերի մեջ, Ս. Էջմիածին, 2003, Սուրբ Էջմիածինը հայ մատենագրությունում, Ս. Էջմիածին, 2003, Գարեգին Ա, Հայրենիքը պատկերն է հայության, Ս. Էջմիածին, 2000, Վավերագրեր Հայ Եկեղեցու պատմության, Գիրք 2, Եր-ան, 1999, :

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅՈՒ Ս. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

վեց Կոստանդիանոս Մեծ կայսեր – նրա մոր՝ Յեղիների կողմից Զրիստոսի գերեզմանի վրա՝ Գողգոթայում կառուցված Սուրբ Հարության տաճարը:

Մյուս երեք տոները կատարվում են Խաչվերացի տոնի հաջորդ շաբաթվա երեքշաբթի, չորեքշաբթի – հինգշաբթի օրերին՝ առանց նշված եկեղեցիների անունները հիշատակելու⁴⁹:

⁴⁹ Շնորհք պատրիարք Գալուստյանը, հակառակ Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյանի – Թորգոմ պատրիարք Գուշակյանի, այս շաբաթվա միայն չորեքշաբթի օրվա տոնն է համարում Եկեղեցուն նվիրված, երեքշաբթի – հինգշաբթի օրերին նշվող տոները համարելով նվիրված ս. Խաչին (Շնորհք արքեպիսկոպոս Գալուստյան, «Տաղաւար տօներ», Երուսաղէմ, 1976, էջ 253-254):

Հինունք

Ս. Հարության տոնից առաջ 50-օրյա տրտմության - ապաշխարության ժամանակամիջոցի նմանողությամբ ս. Եկեղեցին սահմանել է նա- Ս. Հարությունից հետո հոգ-որ ուրախության նույնաքանակ՝ 50-օրյա շրջան՝ որպես շարունակություն Ս. Չատկի խորհրդի - վայելքի: Ս. Չատկից մինչ- Հոգեգալստ ընկած հիսուն օրերի այդ շրջանը կոչվում է Հինունք, որը, ըստ որոշ մեկնաբանությունների, նշանակում է հիսուն օր:

Հինունքի հիսուն օրերն էլ նվիրված են Զրիստոսի Հարությանը: Առաջին քառասուն օրերը հիշատակությունն են Հիսուսի՝ Հարությունից հետո 40 օր իր աշակերտներին եր-ալու - նրանց հետ շրջելու իրողության՝ մինչ- Համբարձում: Հաջորդող տասը օրերը շարունակությունն ու փառաբանությունն են Համբարձման - նախապատրաստությունը Հոգեգալստյան խորհրդի: Հինունքի կիրակիները նույնպես, ինչպես Մեծ պահքի կիրակիները, ունեն իրենց հատուկ անունները՝ Նոր կիրակի կամ Կրկնազատիկ, Աշխարհամատրան կամ Կանաչ կիրակի, Կարմիր կիրակի, Ս. Խաչի եր-ման կիրակի, Երկրորդ Ծաղկազարդ: Եվ ինչպես արդեն նշվել է, Հինունքն ավարտվում է Հոգեգալստյան կիրակիով: Հինունքի Նոր - Աշխարհամատրան կիրակիները դասվում են ս. Եկեղեցուն նվիրված տոների, իսկ Ս. Խաչի եր-ման կիրակին՝ ս. Խաչին նվիրված տոների շարքում:

Կարմիր կիրակի

Ս. Հարությանը հաջորդող երրորդ կիրակին կոչվում է Կարմիր կիրակի: Այն նվիրված է Հիսուսի՝ Հարությունից հետո Տիբերական ծովակի եզերքին Իր աշակերտներին յոթերորդ անգամ եր-ալու, ինչպես Նա-Պետրոսի՝ երեք անգամ Տիրոջն ուրանալու – քավություն ստանալու հիշատակներին:

Կիրակիի անվան «կարմիր» որակումը համեմատվում է Քրիստոսի արյան հետ. Քրիստոսի ս. Արյունով ծաղկած կիրակի, Նրա ս. Արյունով հաստատված Եկեղեցի: «Կարմիր» անունը Նա- հիշեցումն է քրիստոնեական կյանքի մաքրությունն ու անաղարտությունը պահելու համար մարդու ամենօրյա պայքարի, որը սովորական ու դյուրին չէ, այլ՝ մահու – կենաց, պայքար, որը նեղ դուռը գտնելու – նրանով դեպի կյանք առաջնորդվելու միակ ուղին է հուշում՝ հակառակ լայն դռան ու ընդարձակ ճանապարհի, Նույնն է թե՛ պայքարից խուսափելու, ինչը դեպի կործանում առաջնորդող ամենահաստատ միջոցն է (հմմտ. Մատթ., Է, 13-14, Ղուկ., ԺԳ(13), 13-24):

Երկրորդ Ծաղկազարդ

Տոնը հատուկ է միայն Հայաստանյայց Ս. Եկեղեցուն – ավանդության համաձայն՝ հաստատվել է ս. Գրիգոր Լուսավորչի կողմից:

Ըստ ավանդության՝ վիրապում բանտարկության 13 տարիների ընթացքում Աստծու ուղարկած հրեշտակներից մեկը իր հանապազօրյա այցելություններով մխիթարություն ու քաջալերություն էր պարգ-ում ս.

Գրիգոր Լուսավորչին: Մի օր հրեշտակը չի գալիս, – ս. Լուսավորչի հարցին, թե ինչու չեկավ, պատասխանում է, որ Զրիստոսն իր Համբարձումից հետո հաջորդող ինն օրերին հրեշտակների ինը դասերում է եղել – յուրաքանչյուր դասում մի օր հանգստացել: Այդ օրերին հրեշտակների բոլոր դասերը ցնծությամբ – ուրախությամբ ընդառաջ են եկել Տիրոջը: Ըստ այսմ՝ Համբարձման տոնի առիթով հրեշտակների 9 դասերը մի-մի օր փառաբանական հանդես են կատարում երկնքում: Այդ օրը, երբ հրեշտակը չէր այցելել ս. Գրիգոր Լուսավորչին, 4-րդ դասի (որին պատկանում էր նա– ս. Գրիգորին այցելող հրեշտակը) փառաբանության օրն էր:

Այս ավանդության հիշատակն է տոնվում Համբարձման տոնի չորրորդ օրը՝ կիրակի, որը նա– Հինուների յոթերորդ կիրակին է – կոչվում է Երկրորդ Ծաղկազարդ, քանի որ առաջին Ծաղկազարդին Տերը բազում ժողովրդի ուղեկցությամբ այցելեց երկրային Երուսաղեմ, իսկ երկրորդին՝ հրեշտակների բյուրավոր բազմության հետ մտավ երկնային Երուսաղեմ: Ինն օր մնալով հրեշտակների դասերում՝ նրանց հայտնեց մարդկության փրկության խորհուրդը: Եվ եթե առաջին Ծաղկազարդին Նրան փառաբանում էին որպես Դավթի որդի, ապա երկրորդի ժամանակ՝ որպես Աստծու Որդի:

Երկրորդ Ծաղկազարդի կիրակին միաժամանակ մարդկանց ու ժողովուրդների կյանքում Աստծու մշտակա ներկայության, Նրա մշտահաս օգնության ու փրկության խորհուրդն է ամփոփում: Մարդկային չափանիշներով՝ մարդկանցից – ոչ մեկն այնքան անել ու անհույս կացության մեջ չէր, որքան ս. Գրիգոր Լուսավորիչը վիրապում, – հայ ժողովուրդն էլ իր պատմութ-

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅՈՒՄ Ա. ԵԿԵՂԵՇՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

յան ողջ ընթացքում բազմաթիվ անգամներ հայտնվել է դժվարագույն իրավիճակներում, սակայն նույնքան – ավելի անգամներ Աստծու սրտապնդիչ ու հուսատու ներկայությամբ գտել է ելքի ճանապարհը:

Սրբերի հիշատակություններ

Հայաստանյայց Ա. Եկեղեցին, իբր- անբաժան մաս Զրիստոսի Ընդհանրական Եկեղեցու, իր պաշտամունքում նույնպես մեծ տեղ է հատկացրել սրբերին ու սրբակենցաղ անձանց: Սուրբ Գրքում Աստված պատվիրում է մեզ հետ-ել հրեշտակներին - հարգել նրանց. «Եվ ահա, Ես իմ հրեշտակին ուղարկում եմ քեզ մոտ, որպեսզի նա քո առաջից գնալով՝ քեզ պահպանի ճանապարհին ու տանի այն երկիրը, որ պատրաստեցի քեզ համար: ...լսիր ու հնազանդվիր նրան, որպեսզի նա չխորշի քեզնից, որովհետ- նա իմ անունով է գործելու: ...Իմ հրեշտակը քեզ առաջնորդ կլինի...» (Ելք, ԻԳ (23), 20-22, հմմտ. Հես., Ե, 13, Դան., Ը, 15, Ժ, 10, Ղուկ., Բ, 9, Գործք, ԺԲ(12), 7, Հայտն., Ե, 11, Է, 1): Սրբերը, ինչպես - հրեշտակները, Աստծու ամենահավատարիմ ծառաներն են, ովքեր իրենց կյանքի օրինակով, սրբակենցաղ վարքով - հաճախ նա- իրենց արյան վկայությամբ՝ նահատակվելով ու մարտիրոսվելով, արժանացել են հավատացյալների - առհասարակ Եկեղեցու սիրուն ու հարգանքին:

Սրբությունն Աստծու ստորոգելիներից է: Սրբության աղբյուրը Սուրբ Երրորդությունն է՝ Հայրը, Որդին, Սուրբ Հոգին: Աստված իր սրբությամբ է հայտնվում մարդկանց, - մարդը միայն սրբությամբ կարող է մոտենալ ու միանալ Աստծուն: Կատարյալ սրբության մարմնացումը Հիսուս Զրիստոսն է, ինչպես նա- սուրբ են Նրա Եկեղեցին, Աստծու խոսքը՝ Աստվածաշունչը: Որ-է մարդ չի կարող սուրբ կոչվել ըստ մարդկային չափանիշների, այլ մարդու սրբությունը Աստծու սրբության արտացոլումն է նրանում, - մարդը սուրբ կարող է լի-

նել միայն Աստծու հետ իր հարաբերությամբ: Մարդու սրբագործությունը կատարվում է Սուրբ Հոգու շնորհներով:

Քրիստոնեության դեռ-ս վաղ շրջանում Եկեղեցում սկսեցին հիշել – հարգել նրանց հիշատակը, ովքեր քրիստոնյաների դեմ հալածանքների ժամանակ, անտեսելով բոլոր տանջանքներն ու զրկանքները, հավատարիմ էին մնացել քրիստոնեական հավատին – չէին ուրացել այն: Առաջին դարերում եկեղեցիներ կառուցում էին նրանց նահատակության վայրերում – եկեղեցու հիմքում դնում էին սրբերի մասունքներից, ինչով – պայմանավորվեց հետագայում մասունքների բաժանումը: Եկեղեցու կողմից սրբացվեցին անձինք, ովքեր ապրել էին քրիստոնեական անբասիր կյանքով, հավատով ու ապաշխարությամբ, ընդունել էին Սուրբ Հոգու շնորհները – իրենց մեջ կրում էին Աստծու ներգործությունը: Սրբերի տոների կատարումը Եկեղեցում սկսվեց՝ նշելով նրանց մարտիրոսական մահվան տարեդարձները: Սակայն դրանք երբեք սգահանդեսների չվերածվեցին, այլ, ընդհակառակը, սկզբից – եթ պատամունքային գոհաբանական – հաղթական արարողություններ դարձան: Ժամանակի ընթացքում Եկեղեցին հարստացրեց իր տոների – հիշատակելի սրբերի ցանկը նոր նահատակներով, վկաներով ու խոստովանողներով, ովքեր իրենց առաքինի վարքով օրինակ են դարձել սերունդների համար:

«Սուրբ» նշանակում է «մաքուր», որ-է առարկայի կամ իրի համար օգտագործելիս էլ ասում ենք «սրբել, մաքրել»՝ նկատի ունենալով դրա զուտ նյութապես մաքրությունը: Հետագայում ֆիզիկական մաքրության իմաստը իր վրա առավ բարոյական մաքրա-

գործումի հոգ-որ իմաստ, - «սուրբ» սկսեցին կոչել Աստծու պատվիրաններով, արդար, մաքուր կյանքով ապրող մարդկանց, ինչպես նա- նրանց, ովքեր նահատակության գնով վկայեցին ու խոստովանեցին ճշմարիտ Աստծուն: Հոգ-որ մաքրության այս գաղափարին զուգորդվում է նա- որ-է առարկայի կամ անձի՝ իր տեսակից զատված, բաժանված, անջատված - նվիրական նպատակի նվիրված լինելու իմաստը: Սրբության գաղափարը տարածվեց նա- այն վայրերի վրա, որտեղ զգալի կերպով արտահայտված է Աստծու ներկայությունը: Շնորհք պատրիարք Գալուստյանի հիանալի ձ-ակերպմամբ՝ «Սուրբ է այն, ինչ որ զատուած է իր տեսակներուն մէջէն - ընծայուած աստուածային նպատակի մը, որուն համար օրհնութիւն ստացած է ուղղակի Աստուծմէ կամ Իր պաշտօնեաներէն՝ յանուն Աստուծո: Ու վերջապէս սուրբ է ամէն ինչ, որ Աստուծո ներկայութեան զգալի նշաններն ունի իր մէջ»⁵⁰: Ըստ այդմ բոլոր սրբերին հատուկ են այս հատկանիշները, որովհետ- կյանքի ընթացքում նրանք մաքրվել են մարդուն պղծող բոլոր մեղքերից՝ վերականգնելով Աստծու պատկերով արարչագործված իրական մարդուն: Պատմությունը լավագույն ուսուցիչն է, - աստվածային փրկագործության նպատակը երկրի վրա իրագործելու համար նահատակված ու առաքինացված սրբերի վարքերը, նրանց կյանքի օրինակը՝ լավագույն ուղեցույցները Աստծու - սրբության ու արդարության կողմում կանգնելու, հավատի ճանապարհով անսայթաք ընթանալու՝ պատրաստ զոհելու ժամանակավոր, անարժեք ու չնչին ամեն բան:

⁵⁰ Շնորհք արքեպիսկոպոս Գալուստեան, Աստուածաշնչական սուրբեր, Գանձասար, Եր-ան, 1997:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅՈՒՄ Ա. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՏՈՆԵՐ

Հայ Եկեղեցու Տոնացույց անցած սրբերը բաժանվում են երեք խմբի՝ աստվածաշնչյան, համաքրիստոնեական – հայազգի: Աստվածաշնչական սրբերն իրենց հերթին բաժանվում են Հին Կտակարանի – Նոր Կտակարանի սրբերի: Առաջին խումբը կազմում են ճշմարիտ միաստվածության հետ-որդները, պահպանողներն ու ջերմեռանդ պաշտպանները: Իսկ երկրորդ խումբն ընդգրկում է քրիստոնեության առաջին հետ-որդներին, տարածողներին ու իրենց գործով, խոսքով ու արյունով քրիստոնեական ճշմարտությունները վկայողներին ու պահպանողներին:

Նա-՝ Հայ Եկեղեցում սրբերն ունեն երկու աստիճան՝ տոնելի – հիշատակելի: Տոնելի սրբերը իրենց հիշատակը նշելու օրը ժամերգության – ս. Պատարագի ժամանակ հիշատակվում – օրհներգվում են: Հիշատակելի սրբերի կյանքի ու մահվան պատմությունը կարդացվում է միայն «Հայսմավուրքի» միջոցով՝ ասելով. «Հայսմ ավուր», այսինքն՝ այսօր օրն է...» – նշելով տվյալ սրբի անունը, որի հիշատակը կատարվում է այդ օրը:

Հայաստանյայց Առաքելական Ա. Եկեղեցու տոնակարգի հիմքը եկեղեցական ավանդությունն է: Ընդհանրական Եկեղեցու սրբերը հայոց Տոնացույց են անցել 5-րդ դարի կեսերից առաջ – հավասարապես ընդունելի են բոլոր Եկեղեցիների կողմից՝ իբր-Քրիստոսի մեկ Եկեղեցու սրբեր: Հայազգի սրբերը մեր Տոնացույց են անցել 5-րդ դարից հետո:

Տիեզերական Եկեղեցում սրբերի տոները նախապես նշվում էին նրանց նահատակության տարեդարձների օրերին: Սակայն Հայոց Եկեղեցին շեղվեց Ընդհանրական Եկեղեցու այդ կարգից – սրբերի տոները

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅԻ Ս. ԵԿԵՂԵՇՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

գատեց Տերունական տոներից ու պահքերից, որպեսզի Տերունական տոները շեշտված առանձնանան, իսկ պահքի օրերին, որոնք գղջման ու ապաշխարանքի համար են, ուրախության տոնախմբություններ չկատարվեն: Պահքին – Տերունական տոներին հատկացված օրերը բացառելով՝ սրբերի հիշատակություններ կատարելու համար տարվա մեջ թույլատրելի մնում է 115 օր, ինչը – պատճառ է դարձել նույն օրը մեկից ավելի սրբերի հիշատակներ տոնելու:

Որ–է սրբի հիշատակության օրը անվանակոչության տոն է համարվում տվյալ սրբի անունը կրող մարդկանց համար: Այդ օրը շնորհավորում են նրանց: Այդ օրը նա– կազմակերպվում են ուխտագնացություններ տվյալ սրբի գերեզման կամ նրա անունը կրող եկեղեցիներ, կամ այդ սրբի հետ որ–է կերպով առնչվող վայրեր:

Որ–է եկեղեցու տոն կամ անվանակոչության օր է համարվում այն տոնի օրը, որը համընկնում է տվյալ եկեղեցու անվան հետ, օրինակ՝ Ս. Աստվածածին, Ս. Նշան, Ս. Փրկիչ, Ս. Խաչ – այլն: Այդ օրերին կազմակերպվում են նա– ուխտագնացություններ դեպի այդ եկեղեցիներ:

Սուրբ Հովհաննես Կարապետի ծնունդը

Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու Տոնացույցով Քրիստոսի անվանակոչության հաջորդ օրը՝ հունվարի 14-ը, տոնն է Ս. Հովհաննես Մկրտչի ծննդյան:

Ս. Հովհաննես Մկրտչի ծնողները՝ Եղիսաբեթը – Չաքարիան, բարեպաշտ – առաքինասեր մարդիկ էին. «Երկուսն էլ արդար էին Աստծու առջ– – պահում էին

Տիրոջ պատվիրանները - օրենքները անարատությանմբ» (Ղուկ., Ա, 6): Երկուսն էլ սերում էին քահանայական տոհմից: Ավետարանում Եղիսաբեթը ներկայացված է նա- իբր- ազգական ս. Կույս Մարիամին, սակայն Ավետարանը չի ճշտում ազգակցական այդ կապի աստիճանը: Այս պակասը լրացնում է ավանդությունը՝ նրանց երկու քույրերի դուստրեր ներկայացնելով: Այսինքն՝ Քրիստոսը - Հովհաննես Մկրտիչը, ըստ ավանդության, երկու քույրերի թոռներ էին:

Եղիսաբեթն ու Չաքարիան երկար ժամանակ երեխաներ չէին ունենում, ինչը աստվածային մեծ պատիժ էր համարվում հրեաների շրջանում: Նրանք մշտապես այթողում էին Աստծուն, որպեսզի իրենց արժանացնի զավակ ունենալու մխիթարությանն ու բերկրանքին: Եվ մի օր, երբ Չաքարիան քահանայական իր ծառայությունն էր կատարում տաճարում, նրան տեսիլքով երևում է Պաբրիել հրեշտակապետը ու հայտնում, որ շուտով նրանք մի զավակ կունենան, ով «Տիրոջ առաջ մեծ կլինի... մոր որովայնից սկսած Ս. Հոգով կլցվի - Իսրայելի որդիներից շատերին կդարձնի դեպի իրենց Տեր Աստվածը» (Ղուկ., Ա, 15-17): Երկյուղած ու խռովված Չաքարիային անհավատալի է թվում հրեշտակի հայտնած լուրը, որովհետ- նա - իր կինն արդեն ծերացած էին: Թերահավատության համար հրեշտակը պատժում է Չաքարիային: Նա չէր կարող խոսել մինչ- զավակի ծնունդը: Հրեշտակի խոսքի համաձայն՝ Եղիսաբեթը հղիանում է - ամեն օր գոհություն ու փառք վերառաքում Աստծուն: Ավետումից հետո ս. Կույս Մարիամն այցելում է Եղիսաբեթին, - վերջինս, Սուրբ Հոգու շնորհով, մարգարեանում է. «Օրհնյալ ես դու կանանց մեջ, - օրհնյալ է քո որովայնի պտուղը» (Ղուկ., Ա, 42-46): Նույն կերպ -

պապանձված Չաքարիան գավակի ծնունդից հետո օրհնում է Աստծուն. «...այցելության ելար մեզ, փրկություն բերիր ժողովրդիդ...» (Ղուկ., Ա, 67-69):

Հովհաննես Մկրտիչը Հիսուսից հետո երկրորդ կար-որ դեմքն է Ավետարաններում - գլխավոր գործիչը Նոր Կտակարանի սկզբում: Նրա գործունեությունը դեռ-ս ծնունդից շատ առաջ նախագուշակվել էր Հին Ուխտի մարգարեների կողմից. «Անապատում կանչողի ձայնն է. «Պատրաստեցեք Տիրոջ ճանապարհը - հարթեցեք մեր Աստծու շավիղները»» (Եսայի, Խ(40), 3), «Ահա ուղարկում եմ իմ պատգամաբերին, որ իմ առջ-ճանապարհ պատրաստի» (Մաղաք., Գ, 1): Այն հաստատվում է նա- հրեշտակի կողմից. «Նա մեծ կլիևի Տիրոջ առջ-....» (Ղուկ., Ա, 15-17):

Հովհաննես Մկրտիչը՝ Տիրոջ նախակարապետը - մարգարեներից մեծագույնը, դեռ-ս մոր որովայնում Սուրբ Հոգու շնորհով նախօրոք ազդարարեց Տիրոջ Ծնունդը - երկրպագեց Նրան (Ղուկ., Ա, 41- 45):

Հովհաննեսի պատանեկությունն ու երիտասարդությունը անցնում են մարդկային բնակավայրերից հեռու՝ անապատում, Աստծու հետ մշտակա հաղորդակցության ու Նրա ներկայության պայմաններում: Ավետարաններում նա նույնացած է Եսայի մարգարեի կողմից նախագուշակված «անապատում կանչողի ձայնի հետ», որը կոչում է հարթել Տիրոջ ճանապարհները (Ղուկ., Գ, 4-5): Ինչպես - վարած կյանքը, Հովհաննեսի քարոզությունը պարզ է ու ժուժկալ՝ պահանջելով ապաշխարություն - արդարություն (Ղուկ., Գ, 7-9, 10-14): Նրա ուժեղ ու անվախ քարոզության պատճառով շատերը նրան սպասվող Մեսիան էին համարում: Սակայն Հովհաննեսը հերքում է այդ կարծիքները. «Ես ձեզ

մկրտում եմ ջրով, բայց գալիս է ինձանից ավելի գորավորը, որի կոշիկները հանելու արժանի չեմ ես» (Ղուկ., 9, 16): Հովհաննեսի գործունեության գագաթը Հիսուսին մկրտելը – վերջինիս Մեսիա հայտարարելն է (Հովհ., Ա, 29-34): Դրանից հետո նրա առաքելությունն այս աշխարհում ավարտվում է: Հովհաննեսին գլխատում են Հերովդես Չորրորդապետ (4-39 թթ.) թագավորի հրամանով, ում նա համարձակորեն հրապարակավ նախատում էր դեռ–ս ողջ եղբոր կնոջ հետ ամուսնանալու համար: Այդ պատճառով Հովհաննեսը արժանացել էր Հերովդիայի՝ թագուհու ատելությանն ու թշնամանքին: Մոր խնդրանքով նրա դուստրը՝ Սողոմեն, երբ իր պարով արժանանում է Հերովդեսի գովասանքին, որը խոստանում է կատարել նրա ցանկությունը, թագավորից պահանջում է Հովհաննես Մկրտչի գլուխը: Այն Սողոմեին մատուցում են սկուտեղի վրա (Մատթ., ԺԴ(14), 12): Հովհաննեսի աշակերտները նրա մարմինը հանձնում են հողին – այդ ամենի մասին պատմում Հիսուսին: Զրիստոսը Հովհաննեսին կոչում է «առավել, քան մի մարգարե» – ասում, որ «կանանցից ծնվածների մեջ Հովհաննես Մկրտչից ավելի մեծը չի ելել» (Մատթ., ԺԿ(11), 9-14):

Հովհաննեսի մասին հիշատակում է նա– Հովսեփոս Փլաբիոս պատմիչը իր «Հրեական հնախոսություններ» գրքում:

Մեր Եկեղեցում ս. Հովհաննես Մկրտիչը ս. Աստվածածնից հետո մեծագույն սուրբն է: Ազաթանգեղոսը – Հովհան Մամիկոնյանը գրում են, որ երբ ս. Գրիգոր Լուսավորիչը ձեռնադրություն ընդունելուց հետո վերադառնում է Կեսարիայից, իր հետ բերում է նա– ս. Հովհաննես Մկրտչի մասունքներից, որոնք ամփոփում է

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅԻ Ս. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

Տարոնում՝ Իննակնյա վայրում, ուր շուտով կառուցվում է Ս. Հովհաննես եկեղեցին՝ նշանավոր Մշո Ս. Կարապետը: Ամփոփում է նա՝ Բագարանում, ուր Արածանիի ջրերում մկրտել էր հայոց արքունիքն ու ժողովրդին, – այստեղ էլ կառուցվում է Ս. Հովհաննես եկեղեցի՝ հետագայում նույնքան նշանավոր⁵¹:

Հայոց եկեղեցին ս. Հովհաննես Կարապետի համար սահմանել է չորս տոն. ծննդյան տոնը նշվում է հունվարի 14-ին, գլխատումը՝ Ս. Չատկի հաջորդ շաբաթ օրը, Կաթողիկե Ս. Էջմիածնի տոնի հինգշաբթի օրը նշվում է նրա – Աթանագինե եպիսկոպոսի հիշատակը (ս. Աթանագինեի նշխարները ս. Գրիգոր Լուսավորիչը նույնպես բերեց Կեսարիայից) – Ս. Աստվածածնի վերափոխման տոնի երրորդ շաբաթվա հինգշաբթի օրը նշվում է Հովհաննես Կարապետի – Հոբ Երանելու հիշատակը:

Սուրբ Սարգիս գորավարի, նրա որդի Մարտիրոսի եւ նրան հավատարիմ 14 զինվորների տոն
Երիտասարդների օրհնության օր

Ս. Սարգիսը հայոց մեջ սիրելի – ժողովրդակա- նություն վայելող սրբերից է: Ըստ «Հայսմավուրքների», ս. Սարգիսն ազգությամբ «հռովմ» էր՝ Կեսարիայից, Հռոմեական կայսրության նշանավոր գորավարներից մեկը: Կոստանդիանոս Մեծ (305-ՄԼ337 թթ.) կայսեր կողմից նա ստրատելատ ու իշխան էր կարգված Կապադովկիայում: Մանկուց ծանոթ լինելով քրիստո- նեությանը՝ շնորհաշատ գորավարը խոսքով ու իր ա-

⁵¹ Ագաթանգեղոս, Հայոց պատմություն, Եր–ան, 1983, էջ 455: Հովհան Մամիկոնյան, Տարոնի պատմություն, Եր–ան, 1989, էջ 20:

ռաքինի օրինակով շատերին էր առաջնորդել դեպի Զրիստոսի Ավետարանը: Զրիստոնեությունը ազատորեն դավանել թույլատրած Կոստանդիանոս կայսեր օրոք նա կառուցում էր եկեղեցիներ, օգնում աղքատներին ու կարոտյալներին: Շարականագիրը ս. Սարգսին անվանում է «երագահաս»՝ արագ օգնության հասնող: Չորավոր հավատի համար Աստված հաջողությամբ էր պսակում նրա բոլոր ձեռնարկումները:

Գալով իշխանության՝ Հուլիանոս Ուրացող կայսրը (361ՎՆ363 թթ.) հալածանքներ է սկսում քրիստոնյաների դեմ, որոնց ընթացքում նահատակվում են բազմաթիվ մարդիկ, շատերն էլ ստիպված հեռանում են կայսրությունից: Հեռանում է նա՝ Սարգիս զորավարը որդու՝ Մարտիրոսի հետ: Նրանք անցնում են Հայաստան, որտեղ մտնում են կարճ ժամանակ՝ ընդունվելով հայոց Տիրան (338ՎՆ350 թթ.) թագավորի կողմից: Հայոց թագավորը, սակայն, անհանգստանում էր Հուլիանոս կայսեր դժգոհությունից – խորհուրդ է տալիս Սարգիս զորավարին անցնել Պարսկաստան: Վերջինս ծառայության է մտնում Շապուհ Բ (309ՎՆ379 թթ.) արքայի մոտ – շուտով մեծ համբավ ձեռք բերում իբր- քաջ ու գիտակ զորավար: Իր ռազմական հաջողություններով նա աչքի է ընկնում նա՝ Հուլիանոսի դեմ պատերազմում – դառնում Շապուհ արքայի սիրելին: Սակայն Պարսկաստանում –ս Սարգիս զորավարը շարունակում էր լինել հավատարիմ հետ-որդը Զրիստոսի՝ ուսուցանելով մարդկանց – օգնելով նեղյալներին: Պարսից բանակի շատ զորականներ նրա քարոզության շնորհիվ դառնում են քրիստոնյաներ: Տեսնելով Սարգսի հեղինակությունը՝ արքայի մոտ ամբաստանում են նրան՝ իբր միաբանած հռոմեացիների հետ, դավաճանում է

Շապուհին: Արքայի հրամանով Սարգիսը որդու – իրեն հավատարիմ գորականների հետ ներկայանում է նրան: Որոշ ժամանակ անց, կուռքերի տոնի օրը, Շապուհը նրան – որդուն հրամայում է տաճարում զոհ մատուցել ատրուշանում վառվող կրակին – խնկարկել կուռքերի տասներկու արձանների առաջ: Սակայն Սարգիսն անվարան մերժում է՝ պատասխանելով, որ ինքը հավատում է միակ ճշմարիտ Աստծուն՝ Սուրբ Երրորդությանը, Ով Արարիչն ու Տերն է ամենի – ամենայնի, հետ–աբար, կրակը պաշտել որպես Աստծու չի կարող, այլ, որպես հողեղեն մարդ, կարող է ոչնչացնել այն: Եվ խոսքը գործի վերածելով՝ կործանում է բազինն ու հանգցնում կրակը: Մոլեգնաժ մոզերը հարձակվում են Սարգսի – նրա որդու վրա: Մարտիրոսը հարվածներից նահատակվում է, – նրա անունը այսուհետ դառնում է նահատակության հոմանիշ: Շապուհը հույս ուներ, որ Սարգիսը հետ կկանգնի քրիստոնեական հավատից – հրամայում է նրան բանտ նետել, սակայն տեսնելով վերջինիս հաստատակամությունն ու աներեքությունը՝ գլխատման հրաման է արձակում: Կառափնարանում Սարգիսն աղոթում է Աստծուն – խնդրում, որ ուլքեր նեղության պահին հիշեն իր անունը – իր նահատակության հիշատակը կատարեն ուխտով, պաշքով ու պատարագով՝ Աստված շնորհի նրանց իրենց խնդրածը: Աղոթքի պահին երկնքից հրեշտակ է իջնում՝ ձեռքում լուսաշող պսակ, – մի ձայն երկինք է հրավիրում սրբին, իսկ գլխատելուց հետո նրա մարմնին լույս է իջնում: Դրան ականատես 14 պարսիկ գորականները, ուլքեր քրիստոնյա էին դարձել ս. Սարգսի քարոզության շնորհիվ, ավելի են զորանում իրենց հավատի մեջ – նույնպես ընդունում նահատակության պսակը:

Քրիստոնյաները, օգտվելով, որ Շապուհը զբաղված է պատերազմով, վերցնում են նահատակների մարմինները – թաղում: Ըստ հայոց «Հայսմավուրքների», ս. Սարգիսը, Սարտիրոսը – 14 զինվորները նահատակվել են Պարսկաստանի Մազանդարան նահանգի Դաղման քաղաքի – թաղվել Համիան քաղաքի մոտ: Հետագայում ս. Մեսրոպ Մաշտոցը ս. Սարգսի մասունքները տեղափոխում է Հայաստան, ամփոփում Կարբի գյուղում (Աշտարակի մոտ) – այստեղ կառուցում մեծ եկեղեցի: Սրբի ատամներից մեկը ս. Մեսրոպ Մաշտոցը տեղադրում է խաչափայտի մեջ – օծում այն: Հետագայում խաչափայտը իր հետ տանում է Վրաստան – կանգնեցնում Փագա բլրի վրա, որտեղ այն գործում է բազմաթիվ հրաշագործություններ – կատարում բժշկություններ:

Ս. Սարգսի՝ «Ամենասուրբ Երրորդության ընտրյալ – հավատարիմ ծառայի» հանդեպ հայ ժողովրդի առանձնահատուկ սերը արտահայտվում է նա – նրա մասին հյուսված, նրան մեծարող ավանդություններով: Մեր ժողովուրդը սրբի կերպարում խտացրել է քաջության, անձնագոհության, արդարության մարտիկի իր պատկերացումը: Հայկական մի շարք գավառներում հավատում էին, որ սպիտակ ձի հեծած Սուրբ Սարգիսը ութ օր կռվում է թշնամիների դեմ, իսկ վերջին օրը, երբ ձեռքը զրպանն է տանում, տեսնում է, որ պաշար վերցրած աղանձը իր կրած նեղություններից հարվել, փոխինդ է դարձել: Այն լցնում է բերանը եւ կռիվը շարունակում: Սրանով էլ բացատրվում է ս. Սարգսի տոնի նախորդ ուրբաթ օրը փոխինդ շաղախելու – նույն երեկոյան դրանով թաթախվելու ու պահքը լուծելու սովորությունը՝ չնայած որ Առաջավորաց հնգօրյա պահքը, որը նախորդում է տոնին, չի կապվում Սուրբ Սարգսի

տոնի հետ: Եվ, ճիշտ է, ընդհանրապես սրբերի տոները պահք չունեն, սակայն հավատացյալի կամքից է կախված պահք պահելը կամ չպահելը: Օրինակ՝ ում անունը որ-է սրբի անուն է, նա կարող է տվյալ սրբի տոնից առաջ պահք պահել:

Ժողովրդական մտածողության մեջ ս. Սարգիսը չի զոհվել, այլ լույս է դարձել – արագահաս է ինչպես լույս: Բոլոր նեղյալներին, գերիներին, որբերին, ծամփորդներին, վշտահարներին «հարեհաս» անվանված սուրբը օգնում է Աստծու առաջ իր բարեխոսությամբ: Ըստ գավառներում հավատում էին, որ սուրբը ուրբաթ երեկոյան – գիշերը այցելում է մարդկանց տները: Հաճախ տան տարեց կանայք սկուտեղի վրա փոխինդ էին մաղում, դնում դռան ետ-ում, կողքը մոմ կամ կանթեղ վառում՝ հուսալով, որ սուրբ Սարգիսը կայցելի իրենց – նրա ձիու ոտնահետքը կմնա փոխինդի վրա: Ընթացքում առավոտյան եկեղեցում պատարագի մասնակցելուց հետո շաղախում – ուտում էին այդ փոխինդը:

Սակայն առավելաբար ս. Սարգիսը ժողովրդի մեջ դիտվում է զինվորականների – երիտասարդների հովանավոր ու նրանց նպատակներն իրականացնող սուրբ: Տոնի նախորդ ուրբաթ երեկոյան, համաձայն ժողովրդական սովորության, երիտասարդները աղի բլիթ են ուտում, որպեսզի սրբի բարեխոսությամբ երազում տեսնեն իրենց ջուր տվող կյանքի ապագա ընկերոջը: Այս ամենից առավել, անշուշտ, էականը – կար-որը աղոթքով ս. Սարգսի՝ Տիրոջ առաջ մեզ համար արված բարեխոսությանն ապավինելն է:

Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Գարեգին Բ ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի տնօրինությամբ ու հրահանգով ս. Սարգսի տոնը հռչակվել է որպես Երիտասարդների օրինության օր:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅԹ Ա. ԵԿԵՂԵՇՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

Այդ օրը պարմանիներն ու պարմանուհիները գնում են եկեղեցի, մասնակցում ս. Պատարագին՝ աղոթելով ու խնդրելով ս. Սարգսի բարեխոսությունը, որից հետո ստանում են քահանայի օրհնությունը՝ մշտապես Փրկչի՝ Հիսուս Զրիստոսի պահպանության տակ լինելու, Նրա սուրբ կամքի համաձայն ընթանալու – Հայ Եկեղեցու հավատարիմ գավակը լինելու:

Ս. Սարգսի, Մարտիրոսի – 14 զինվորների նահատակությունը, ըստ «Հայսմավուրքների», տեղի է ունեցել հունվարի 31-ին, իսկ ս. Սարգսի տոնը հայոց Տոնացույցով նշվում է Առաջավորաց պահքի շաբաթ օրը:

Սուրբ Վարդանանց տոն
Բարի գործի եւ ազգային տուրքի օր

Սուրբ Վարդանանց տոնը հիշատակն է հանուն հավատի – հայրենյաց Սասանյան Պարսկաստանի դեմ մղված պատերազմում 451 թ. Ավարայրի ճակատամարտում ընկած 1036 հայ նահատակների:

428 թ. Հայաստանում վերացվել էր Արշակունյաց թագավորությունը: Հայաստանի՝ պարսկական տիրապետությանն անցած մասը դառնում է մարզպանություն՝ կառավարվելով մարզպանների կողմից: Իշխանության գալով, պարսից Հազկերտ Բ (438-452 թթ.) թագավորը մոլեռանդորեն ձգտում է զրադաշտական կրոնը (կրակապաշտություն) պարտադրել պարսից տերությանը հպատակ քրիստոնյա ժողովուրդներին, միաժամանակ ցանկանալով հեռու պահել նրանց հավատակից Բյուզանդական կայսրությունից: Տերության ողջ տարածքում սկիզբ են առնում հալածանքներ՝ ունեցվածքի հափշտակություններ, բանտարկություններ,

չարչարանքներ, մահապատիժներ: Քրիստոնեությունը հայ ժողովրդի համար այլ-ս սեփական ինքնություն էր, ազգային կյանքի խարխիս, ուստի հայերը հրաժարվում են ուրանալ իրենց հավատը: Հալածանքների առաջին հարվածը կրում են Հայաստանից դուրս բերված, տերության տարբեր կողմերում ծառայության ուղարկված հայկական զորամասերը՝ հրամանատար նախարարներով ու զինվորներով: Ընդդիմությունը պարսից հզոր արքայի կամքին այնքան գիտակցված էր – ուժեղ, որ զարմանք էր պատճառում: Բնորոշ է Գարեգին իշխանի պատասխանը Հազկերտին, որի մոտ էին բերել հավատի մեջ անդրդվելի հայ նախարարին: Հազկերտը նրան – բոլոր քրիստոնյաներին ծաղրում է, որ հավատում են մարդկանց ձեռքով խաչված ու մեռած Աստծուն, ինչպես ինքը կարդացել է քրիստոնյաների Սուրբ Գրքում: Գարեգին իշխանը թագավորին պարզապես հարցնում է, թե ինչո՞ւ է կեսը կարդացել, եթե շարունակությունն էլ կարդար, կտեսներ, որ խաչվածը Հարություն է անել: Նրան – ուրիշ շատերի, ովքեր չուրացան Քրիստոսին, սպանում են, չհասկանալով, թե որտեղից է նրանց ընդդիմանալու համարձակությունը: Սա դեռ սկիզբն էր գիտակցված մահերի: Հրաժարվելով ուրացությունից, Հայրենիք վերադառնալու ճանապարհին Անձ-ացյաց ու Ռշտունյաց գավառների միջ- իրենց գնդերով նահատակվում են Ատոմ Գնունին – Մանածիհր Ռշտունին: Ատոմյանների հիշատակը Տոնացույցով նշվում է Բուն Բարեկենդանից երկու շաբաթ առաջ՝ երկուշաբթի օրը:

449 թ. Հազկերտը պաշտոնական հրովարտակ է ուղարկում Հայաստան՝ պահանջելով զրադաշտականություն ընդունել: Հրովարտակն առաջ է բերում խոր

մտահոգություն – անհանգստություն: Արտաշատում
Հովսեփի Ա Հողոցմեցի (439ՎՆ452 թթ.) կաթողիկոսի
գլխավորությամբ գումարվում է ժողով՝ հոգ-որական-
ների ու նախարարների մասնակցությամբ, որոնց
թվում՝ սպարապետ Վարդան Մամիկոնյանը (ս. Սահակ
Ա Պարթ- կաթողիկոսի (387ՎՆ439 թթ.) դստեր որդին) –
Հայաստանի մարզպան Վասակ Սյունին: Ժողովի մաս-
նակիցները պատասխան նամակ են գրում Հազկեր-
տին, որտեղ, մանրամասնորեն ներկայացնելով ու բա-
ցատրելով քրիստոնեական ուսմունքը, իրենց հավատի
մեջ աներեր՝ մերժում են Հազկերտի պահանջը. «Այս
հավատից մեզ ոչ ոք չի կարող խախտել, ո՛չ հրեշտակ-
ները – ո՛չ մարդիկ, ո՛չ սուրբ – ո՛չ հուրը, ո՛չ ջուրը – ո՛չ էլ
որ-է այլ դառն հարված... Եթե այս հավատի մեջ թող-
նես, ո՛չ երկրի վրա ուրիշ տեր կընդունենք քո փոխարեն
– ո՛չ էլ երկնքում ուրիշ Աստված կընդունենք Հիսուս
Քրիստոսի փոխարեն, Որից բացի ուրիշ Աստված չկա...
Մեր հավատի ուխտը ո՛չ թե մարդու հետ է, որ երեխայի
նման խաբվենք, այլ Աստծու հետ է անլուծելի կերպով,
որ անհնար է քանդել ու հեռանալ ո՛չ այժմ – ո՛չ հետո,
ո՛չ հավիտյանս – ո՛չ էլ հավիտենից հավիտյանս»⁵²:
Պատասխանից խիստ զայրացած Հազկերտը Պարսից
տերության մայրաքաղաք է կանչում Հայաստանի տա-
սը եր-ելի նախարարներին – բանտարկում՝ լսելով հա-
վատորացության պահանջին տրված նրանց մերժու-
մը: Բանտում հայ նախարարները խորապես մտահոգ-
ված էին իրենց երկրի ու ժողովրդի ճակատագրով:
Նրանք խորհում են հանձն առնել կեղծ ուրացությունը,
որպեսզի հայրենիք վերադառնան – նախապատրաստ-

⁵² Եղիշե, Վարդանի – հայոց պատերազմի մասին, Եր-ան, 1989,
Էջ 81, 83:

վեն դիմադրության: Թեկուզ – կեղծ, բայց ուրացույթանը երկար ժամանակ ընդդիմանում է Վարդան Մամիկոնյանը: Ի վերջո տեղի է տալիս մյուս նախարարների փաստարկների առաջ – առերես ուրանում:

Հայ նախարարները Հայաստան են վերադառնում պարսից մեծաքանակ զորքի – մոզերի մեծաթիվ բազմության հետ, ովքեր պետք է կործանեին եկեղեցիները – հայ ժողովրդին կրակապաշտ դարձնեին: Նրանք բանակ են դնում Ծաղկոտն գավառի Անգղ գյուղաքաղաքի մոտ: Մոզերը պարսկական զորքի մի մասի հետ փորձում են քանդել Անգղի եկեղեցին, սակայն նրանց դիմադրությունն են ցույց տալիս 70-ամյա Դ-ոնդ երեցը, միաբաններն ու ժողովուրդը: Նրանք փայտերով, քարերով – գործիքներով հարձակվում են մոզերի ու զինվորների վրա – ծեծելով՝ քշում:

Այսպես սկսվում է պարսից դեմ համաժողովրդական շարժումը, որի ոգեշնչողն էր Հայ Եկեղեցին՝ Հովսեփ Հողոցմեցի կաթողիկոսի գլխավորությամբ, իրենց կեղծ ուրացությունը բացահայտած – Վարդան Մամիկոնյանի առաջնորդությամբ դիմադրության պատրաստվող նախարարների ուխտապահ գունդը: Իր համախոհներով նրանց կողքին չէր մարզպան Վասակ Սյունին:

451 թ. գարնանը պարսկական մեծաքանակ՝ 200-հազարանոց զորաբանակը Մուշկան Նյուսալավուրտի հրամանատարությամբ մտնում է Հայաստան – բանակում Արտազ գավառում՝ Տղմուտ գետի աջ ափին: Պարսկական զորքին ընդառաջ է գալիս հայոց զորքը: Նախարարների գնդերին միացել էին հոգ-որականներ – աշխարհագորայիններ: Հայոց թիվը 66000 էր: Ճակատամարտից առաջ, մայիսի 25-ին սպարապետ Վար-

դան Մամիկոնյանը դիմում է զորքին քաջ լինելու հորդորով: Նա հստակ գիտակցում – տարանջատում է այս ճակատամարտը մինչ այդ իրենց մղած բազում մարտերից, որոնք երկրավոր թագավորի համար էին: Այս ճակատամարտը Աստծու համար է. «Բարերար Տիրոջն էլ տեսնում ենք մեզ իբր- առաջնորդ: Մեր զորավարը մարդ չէ, այլ բոլոր մարտիրոսների Չորագլուխը: Վախը թերահավատության նշան է, թերահավատությունը մենք վաղուց ենք մերժել մեզանից. նրա հետ թող վախն էլ փախչի մեր մտքերից ու խորհուրդներից»: Չորքին դիմում է նա- Ղ-ոնդ երեցը. «Քրիստոսը իր մահով խափանեց մահի իշխանությունը: Եթե ուրեմն մահը մեռնում է մահով, չվախենանք Քրիստոսին մահակից լինել, որովհետ- Ում հետ որ մեռնենք մենք, նրա հետ էլ կկենդանանանք»⁵³: Ողջ գիշերն անցնում է աղոթքներով, սաղմոսերգությամբ, հսկումով, Աստվածաշնչի ընթերցումով: Հայոց բանակատեղին նմանվում է շարժական Եկեղեցու՝ ս. Ավագանով, Ավետարաններով, խաչերով ու սրբերի մասունքներով: Բոլորը սուրբ Ավետարանի վրա երդումով միաբանվում են, հոգ-որականները մկրտում են չմկրտվածներին, լուսադեմին ս. Պատարագ մատուցում, – բոլորն ընդունում են ս. Հաղորդություն:

Մայիսի 26-ին, Տղմուտ գետի ափին՝ Ավարայր գյուղի մերձակա Շավարշան դաշտում սկսվում է ճակատամարտը: Հերոսական կռվում «Հաղթելուց ավելի տենչալի մարտիրոսության հասնելու» հրայրքով ընկնում են քաջերից քաջ – հավատարիմներից հավատարիմ Վարդանը՝ 8 նախարարների՝ Խորեն Խորխոռունու,

⁵³ Եղիշե, Վարդանի – հայոց պատերազմի մասին, Եր-ան, 1989, էջ 211, 217:

Արտակ Պալունու, Տաճատ Գևթունու, Հմայակ Դիմաքսյանի, Ներսեհ Զաքերունու, Վահան Գևունու, Արսեն Ընծայեցու, Գարեգին Սրվանձոյանցի – տոհմակից ազնվականների հետ՝ 296 մարդ: Չոհված –ս 740-ի հետ սահատակների ընդհանուր թիվն էր 1036⁵⁴: Թշնամու կորուստը երեք անգամ ավելի էր:

Ավարայրի ճակատամարտն ավարտվում է կողմերի՝ իրենց ելման դիրքերը վերադառնալով: Եղիշե պատմիչի գնահատմամբ՝ քաջերը քաջերի դեմ ելան – ոչ մի կողմը չհաղթեց: Չնայած հայոց բանակի ոգ-որությունը մեծ էր, – հաջորդ օրն էլ շատերն ուզում էին մարտը շարունակել, բայց նախարարները որոշում են հետ քաշվել – ամրանալ լեռներում: Ճակատամարտում բանակը կատարել էր իր առաջադրանքը՝ այնպիսի հարված տալով պարսից զորքին, որ վերջինս արնածոր մտնի Հայաստանի խորքերը, ուր գեները վայր չէին դնում զինված ջոկատները:

Անկախ նրանից, որ Ավարայրի մարտից հետո հայոց բանակը նահանջեց, ընդհանուր արդյունքում պարսից դեմ պատերազմն ավարտվեց հայ ժողովրդի հաղթանակով, որի կիզակետը Ավարայրն է, ուր հայը կյանքով վկայեց, որ քրիստոնեությունն ունի իբր- մաշկի գույն, ուր սրով հաստատեց այն, ինչ գրչով գրել էր Հազկերտի հրովարտակին ի պատասխան՝ այս հավա-

⁵⁴ Ստեփանոս Օրբելյանը իր «Սյունիքի պատմություն» (Եր-ան, 1986, էջ 107) աշխ. մեջ հիշում է Վարդանանց պատերազմի դրվագներից մեկը՝ Ավարայրին մասնակից արցախցի Մարտիրեի – նրա զինվորների նահատակությունը Եղեգիսի կիրճում՝ «Եղեգիս – Մոզան գետերի միջ- գտնվող քարաժայռերով պատած բլրի մոտ», ճակատամարտից հետո Արցախ վերադառնալու ճանապարհին: Մարտիրեի – նրա զինվորների նահատակության վայրը կոչվում է Անգեղաձոր:

տից մեզ ոչինչ չի կարող հանել: Տապալվեց ոչ միայն Հազկերտի ծրագիրը՝ դավանափոխ անել հայ ժողովրդին, այլ – Հազկերտն ինքը: Պարսկաստանը ստիպված եղավ վերականգնել նախորդ իրավիճակը Հայաստանում՝ հանգիստ թողնելով հայերին քրիստոնեական իրենց հավատին – ճանաչելով ներքին կյանքում հայ նախարարների տնօրինությունը:

Վարդանանց նահատակներին են ձոնված ս. Ներսես Շնորհալի կաթողիկոսի (1166ՎՆ1173 թթ.) «Նորահրաշ» – «Արիացեալք» շարականները: «Նորահրաշ» շարականի յուրաքանչյուր տունը նվիրված է նահատակ իշխաններից մեկին. սկսվում է «Նորահրաշ պսակաւոր» Վարդանով – ավարտվում «յառաջադէմն» Գարեգինով:

Սրբոց Վարդանանց հավատավոր հոգով – անձնագոհ ոգով դեպի Քրիստոս ու հավերժություն իր ընթացքի մեջ գորացել է հայոց կյանքը ու դիմակայել հետագա դարերի բազմաթիվ այլ փորձությունների: Ավարայրի դաշտում սկիզբ առած «վասն հավատի, վասն հայրենյաց» գոյամարտը իր շարունակությունն ունեցավ դարերի մեջ՝ Դավիթ Բեկի, Անդրանիկի ու Ֆիդայիների, Սարդարապատի ու Արցախի հերոսամարտերում:

Ազգասիրության ու աստվածսիրության կենդանի օրինակն են Վարդանանք: Ազգասիրությունն առաջին հերթին եղբայրասիրությունն է, – եթե չսիրենք մեր եղբորը, ում տեսնում ենք, ինչպե՞ս կարող ենք սիրել Աստծուն, Ում չենք տեսնում (Ա Յովհ., Դ, 20): Այսինքն՝ սիրելով – մեր անձերը մեր եղբայրների՝ ազգի համար գոհելով՝ հավատարիմ ենք մնում Քրիստոսի պատվիրաններին: Սուրբ Վարդանանց անձնագոհ ոգին միայն օր-

հասի պահին չէ, որ պիտի դրս-որվի: Վարդանանք մեզ հետ են, երբ ուն-որը բաժին է տալիս կարոտյալին, երբ իշխանավորը գերադասում է ժողովրդի՝ շահը, երբ դատավորը արդար՝ դատն է պաշտպանում, երբ զինվորն անձնագոհ է Հայրենիքը պաշտպանելիս, իսկ հոգ-որականը՝ իր ծառայությունը կատարելիս, - երբ հասարակ քաղաքացիները բարեխիղճ ու օրինապահ են իրենց պարտականությունների մեջ: Այսօր Վարդանանց պատերազմն ենք շարունակում, երբ «վասն հավատի» մերժում ենք բազում աղանդների, կրոնական տարբեր շարժումների - ուղղությունների սուտ, ազգավեր ու կործանարար գաղափարախոսությունները, որոնք բացահայտ, զենքով ու հալածանքներով չեն ուղեկցվում, այլ Հիսուսի ու Ավետարանի անունով են հանդես գալիս, սակայն բերում են միայն հավատափոխություն, ուրացում, հոգ-որ երկպառակություն, ազգային գիտակցության ու արժեքների ոչնչացում, ազգի ջլատում: «Մեզ հայր ենք ճանաչում սուրբ Ավետարանը, - մայր՝ Առաքելական Կաթողիկե Եկեղեցին, - թող ոչ ոք իբր- չար անջրպետ մեջ ընկնելով՝ մեզ սրանից չբաժանի»: Այս ընթացքը որդեգրողը ոչինչ չունի վախենալու, որովհետ- Տերն է նրա Չորագլուխը:

Վարդանանց պատերազմը քրիստոնեության -, ընդհանրապես, համաշխարհային պատմության մեջ հոգ-որ ազատության, հոգ-որ կյանքի անկախության, քրիստոնեական հավատի - խղճի ազատության համար մղված առաջին պատերազմն է, - Սուրբ Վարդանանց տոնը ամեն տարի նշելով՝ մենք արդեն 16 հարյուրամյակից ավելի պատասխան ենք տալիս այս անանց արժեքները կար-որելու, գնահատելու, պահպանելու ու պաշտպանելու նա՛- մերօրյա խնդիրներին:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅՈՒՄ Ա. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՏՈՆԵՐ

Հայ Եկեղեցին Սուրբ Վարդանանց տոնը նշում է Բուն բարեկենդանը նախորդող հինգշաբթի օրը: Եթե այդ օրը համընկնում է փետրվարի 14-ին նշվող Տյառնընդառաջի տոնի հետ, Սուրբ Վարդանանց տոնը տեղափոխվում է Բուն բարեկենդանի նախորդ երկուշաբթի օրը:

Հայաստանյայց Ա. Եկեղեցին Ա. Վարդանանց տոնը չի նշում Ավարայրի ճակատամարտի օր՝ մայիսի 26-ին, ըստ որոշ մեկնաբանությունների, հավանաբար այն պատճառով, որ ս. Վրթանես Ա Պարթև-կաթողիկոսը 4-րդ դարում տնօրինել էր տոնելու 337 թ. Պարսից տերության ներխուժման դեմ մղվող պատերազմում նահատակված Վաչե Մամիկոնյան հայոց սպարապետի – նրա զինակիցների հիշատակը՝ առաջինը հայոց տոնացույցում ազգային նահատակների տոն հաստատելով (տե՛ս վեր-ում՝ «Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու տոներ» ենթավերնագիրը): Այս տոնը, ամենայն հավանականությամբ, նշվել է հենց Բուն բարեկենդանը նախորդող հինգշաբթի օրը: 5-րդ դարում Վաչեյանների այս տոնը միավորվեց հայ ժողովրդի քրիստոնյա ինքնության հաստատման – ազատության ձգտումի առավել մեծ հնչողություն ունեցող հիշատակին՝ Վարդանանց պատերազմի նահատակների տոնին – Վարդանանց անունով հատկանշվեց, սակայն տոնի օրը մնաց անխախտ:

Սուրբ Վարդանանց տոնը անվանակոչության տոն է բոլոր այն անձանց, ովքեր կրում են զորավարների անուններ (Վարդան, Գարեգին, Խորեն, Տաճատ, Հմայակ, Վահան – այլն): Սուրբ Վարդանը, ինչպես ս. Սարգիսը – ս. Գորգը, նա– հովանավոր սուրբ է բոլոր զինվորականների համար:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅՈՒ Ս. ԵԿԵՂԵՇՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

Վաղ միջնադարից սկսած ս. Վարդան Մամիկոնյանին - նրա զինակիցներին նվիրված եկեղեցիներ ու սրբատեղիներ են կառուցվում Հայաստանում - հայկական գաղթավայրերում, հետագայում՝ նա- Սփյուռքում: Ս. Վարդանի անունով հնագույն կառույցը Չովունիի՝ 5-րդ դարում կառուցված մատուռ-դամբարանն է, որտեղ, ըստ ավանդության, թաղված է ս. Վարդանի զինակից, Ավարայրում իր 19 զինվորների հետ նահատակված Տաճատ Գնթունին:

Վանի Ս. Վարդան եկեղեցում պահվել է ս. Վարդանի մասունքներից՝ ճկույթը: Ս. Վարդանի անունով եկեղեցիներ ու վանքեր են եղել Ռշտունիքում, Մոկսում, Հայոց ձորում, Համշենում, Նախիջ-անում, Ախալցխայում - այլուր:

Կոտայքի մարզի Ալափարս գյուղի Ս. Վարդան Չորավար եկեղեցու բեմի վրա դրված է ս- գույնի քար, որը, ըստ ավանդության, ներկված է ս. Վարդանի արյունով: Քարն իրենց հետ Մակու քաղաքից բերել են Պարսկաստանի գաղթած - Ալափարսում հաստատված հայերը:

Հայտնի է Սիսիանի շրջանի Շոռոթ գյուղի մոտ ս. Վարդանի անունով սրբավայրը: Այստեղի բնակիչները երբ գաղթել են Պարսկաստանից՝ իրենց հետ հող են վերցնում ս. Վարդան Չորավարի գերեզմանից: Հաստատվելով նոր տեղում՝ այդ հողի վրա վանք են կառուցում - անունը դնում Ս. Վարդան:

Ս. Վարդան Չորավարի անվան հետ է կապվում նա- Իջ-անի Սարի գյուղի վիթխարի կաղնին, որն, ըստ ավանդության, տնկել է ս. Վարդան Չորավարը: Հսկա ծառի բնի ներք-ի մասում կա մեծ բացվածք, որտեղ կարող են տեղավորվել մի քանի մարդ: Ծառի տակից

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅՈՒ Ս. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

հոսում է աղբյուր, որը կոչվում է Չորավարի աղբյուր: Այն համարվում է առողջություն – կյանք, ինչպես նա– պատերազմ գնացողներին պահպանություն պար– գ-ող⁵⁵:

Սուրբ Ղեւոնդյան քահանաների տոն

Սուրբ Վարդանանց հետ «վասն հավատի, վասն հայրենյաց» պատերազմի զինվորներ ու նահատակ– ներ են սուրբ Ղ-ոնյանները՝ ս. Յովսեփ Յողոցմեցի կա– թողիկոսը – յոթ այլ հոգ-որականներ, ովքեր մարտիրո– սի պսակն առան ավելի ուշ՝ 454 թ.: Ավարայրի ճակա– տամարտից հետո երկիր մտած պարսից զորքը հայոց կաթողիկոսին – իրենց դեմ պայքարում աչքի ընկած հո– գ-որականներին շղթայակապ ու չարչարանքներով տանում են Պարսկաստան, ուր բանտարկում են – փոր– ձում անլուր տանջանքներով պարտադրել հավատա– փոխություն: Հայ հոգ-որականների հաստատակա– մությունը, ընդհակառակը, պատճառ է դառնում, որ– պեսզի նրանց հետ առնչվող պարսիկները քրիստո– նեություն ընդունեն: Նրանց խոստովանական մահը տեղի է ունենում Պարսկաստանի Ապար աշխարհում (Խորասան), Նյուշապուհ քաղաքում:

Հայաստանյայց Ս. Եկեղեցին Սուրբ Ղ-ոնյաննե– րի տոնը նշում է Բուն բարեկենդանը նախորդող երեք– շաբթի օրը: Ս. Ղ-ոնյանների հիշատակի օրը համար– վում է Հայ Եկեղեցու քահանաների դասի տոնը:

Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ

⁵⁵ Հայոց սրբերը – սրբավայրերը, Եր-ան, «Հայաստան», 2001, էջ 51-52:

Հայոց երկրորդ Լուսավորիչ ս. Գրիգորի աստվածաշնորհ գործունեության, հայոց համազգային մկրտության, քրիստոնեությունը Հայաստանում պետական կրոն հռչակելու իրողության հետ կապված տոները առանձնակի նվիրականություն ունեն Հայաստանյայց Ս. Եկեղեցու յուրաքանչյուր գավակի համար, որովհետև դրանց խորհրդով մեկ անգամ – ս զգում ենք Աստծու ներկայությունը մեր մեջ, Նրա շնորհը մեզ – Բարձրյալի հանդեպ մեր հավատի կենդանացնող ու փրկարար գորությունը:

301 թ. քրիստոնեությունը հաղթականորեն պարզեց իր խաչանիշ դրոշը – հովանու տակ առավ ողջ Հայաստանը: Հայոց մեծ դարձի պատմությունը ժամանակակցի ու ականատեսի խոսքով շարադրում է Ազաթանգեղոսը, ում լրացնում են Փավստոս Բուզանդը, Մովսես Խորենացին, Հովհան Մամիկոնյանը – այլ պատմիչներ ու սկզբնաղբյուրներ՝ առավել ընդարձակ կամ համառոտ անդրադառնալով հայ կյանքի շրջադարձային ու մեծագույն այդ իրադարձության առանձին դրվագներին:

Ս. Գրիգորը որդին էր Անակ իշխանի, Արշակունիների Սուրենյան պահլավից, ովքեր, ի տարբերություն Արշակունիների այլ ճյուղերի, ընդունեցին Սասանյանների իշխանության բռնի հաստատումը Պարսկաստանում 226 թ.: Տ-ական ժամանակ Արշակունիների պայքարը Սասանյանների դեմ գլխավորում էր Հայաստանը՝ հաջողությամբ ընդդիմանալով նաև առաջին Սասանյանների նվաճողական նկրտումներին: Անակը, հրապուրված Սասանյան Շապուհ Ա (ըստ մատենագիրների՝ նրա հոր՝ Սասանյան արքայատոհմի հիմնա-

դիր Արտաշիր Ա) թագավորի խոստումներով, հայոց խոսրով թագավորին սպանելու նպատակով գալիս է Հայաստան: Կասկածներն իրենից հեռացնելու համար Անակը, որպես Արշակունի, ձ-անում է պարսից թագավորից հալածյալ, որի պատճառով հայոց թագավորը մի գունդ է ուղարկում նրան ընդառաջ: Չորաջոկատը Անակին հանդիպում է Ատրպատականի սահմանների մոտ – ուղեկցում Արտազ գավառում այն դաշտավայրը, որտեղ ամփոփված էին ս. Թադեոս առաքյալի նշխարները: Համաձայն խորենացու՝ երբ Անակն ապրում էր Արտազում, նրա գիշերելու տեղը սուրբ առաքյալի գերեզմանի մոտ էր, – «...այստեղ է հղությունն առել մեր սուրբ – մեծ Լուսավորիչը: Ուստի– նույն առաքյալի շնորհն ստացավ նա, որ նրա հանգստարանի մոտ գոյություն գտավ – նրա հոգ-որ մշակության պակասը լրացրեց»⁵⁶:

Շահելով խոսրովի վստահությունը՝ Անակին հաջողվում է սպանել նրան: Վերջինս մահվանից առաջ հասցնում է հրամայել՝ սրատել Անակի ընտանիքը: Կոտորածից փրկվում են միայն երկու փոքրիկ մանուկներ⁵⁷, որոնցից մեկը ապագա ս. Գրիգոր Լուսավորիչն էր, ում փախցնում են Կապադովկիայի Կեսարիա քաղաքը: Այստեղ նա ստանում է քրիստոնեական կրթություն, չափահաս դառնալով՝ ամուսնանում Մարիամ ա-

⁵⁶ «Այստեղ ես հիշում եմ սքանչելի ծերի գրույցը, որ ասում էր. «Նախնիքներից ունեմ այս գրույցները, որոնց հիշատակությունը անցել է հորից որդուն, ինչպես Ուիմպիոդորի գրույցները Տարոնի – Սիմ լեռան մասին» (Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն, Եր-ան, 1990, էջ 138-139): Ենթադրվում է, որ «սքանչելի ծեր» ասելով՝ Խորենացին նկատի ունի իր ուսուցիչ ս. Սահակ Պարթևկաթողիկոսին:

⁵⁷ Ագաթանգեղոս, Հայոց պատմություն, Եր-ան, 1983, էջ 33:

նունով մի աղջկա հետ, – ունենում երկու որդի՝ Վրթա-
նեսին ու Արիստակեսին: Երեք տարի հետո ամուսիննե-
րը փոխադարձ համաձայնությամբ բաժանվում են, –
Մարիամը մտնում է վանք⁵⁸:

Խոսքով թագավորի ողբերգական մահվանից հե-
տո Հայաստանն ընկնում է պարսից տիրապետության
ներքո: Շապուհի կարգադրությամբ սպանվում են Ար-
շակունիների արքայական տան անդամները, ընդդի-
մադիր նախարարները: Մահվանից փրկվում – Յոռն է
տարվում մանուկ արքայազն Տրդատը:

287 թվականին հասունացած – նշանավոր գորա-
կան դարձած Տրդատը՝ Խոսքով արքայի որդին, հռո-
մեական զորքի ուղեկցությամբ վերադառնում է Հայաս-
տան՝ ազատագրելու հայրենի երկիրը – վերատիրա-
նալու հայոց գահին: Նրա հետ, նրա հավատարիմ զի-
նակիցների շարքում, Հայաստան է վերադառնում նա-
Գրիգորը, ով, լսելով հոր՝ Անակի ձեռքով Խոսքովի
սպանվելու պատմությունը, մտել էր Տրդատի մոտ ծա-
ռայության: Պարսիկների դեմ տարած հաղթանակների
կապակցությամբ Տրդատ Գ հայոց արքան գոհաբանա-
կան տոնախմբություն է կատարում դիցամայր Անահի-
տի հանրահայտ մեհյանում, որը գտնվում էր Եկեղյաց
գավառի Երիզա ավանում: Նա հրամայում է Գրիգորին
ծաղկեպսակներ դնել Անահիտի արձանին, սակայն
Գրիգորը մերժում է թագավորին. «Աստծու պատիվն ու
պաշտամունքը չի կարելի որ–է մեկին տալ»⁵⁹: Տրդատը
նախ հորդորներով է ցանկանում իր սիրելի զինակցին
ետ դարձնել քրիստոնեությունից, ապա՝ սպառնալիք-

⁵⁸ Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն, Եր–ան, 1990, էջ 143-
144:

⁵⁹ Ագաթանգեղոս, Հայոց պատմություն, Եր–ան, 1983, էջ 33:

ներով, վերջում՝ անմարդկային, դաժան տանջանքներով ու խոշտանգումներով (12 չարչարանքներ՝ ըստ Ագաթանգեղոսի)⁶⁰ փորձում կոտրել Գրիգորի համառությունը, սակայն՝ ապարդյուն⁶¹: Նա հավատարիմ է մնում քրիստոնեական հավատին: Այդ ընթացքում իմացվում է Նա-Գրիգորի՝ ում որդին լինելը: Տրդատի ցասումը հասնում է բարձրակետին, – նրա հրամանով Գրիգորին նետում են Արտաշատի մոտ մահապարտների համար նախատեսված վիրապը⁶²: Քրիստոսի մեծ վկան ու խոստովանողն այստեղ մնում է 13 տարի: Բարեպաշտ այրի մի կին ամեն օր թաքուն հաց է գցում նրան: Եթե այսպես հնարավոր էր հոգալ մահապարտ բանտարկյալի կերակրի մարմնավոր պահանջը, ապա Աստվածային խնամքով – իր հավատի զորության միայն Գրիգորի համար հնարավոր եղավ միայնության ձիգ տարիներին, թունավոր սողունների, ցրտի ու խո-

⁶⁰ Ա. Լուսավորչի չարչարանքների վայրում՝ Երզնկայից հարավ, Մեղուցիկ գետի մոտ, լեռան ստորոտին, կառուցվել – մինչ- այսօր կանգուն է Չարչարանց ս. Լուսավորչի վանքը:

⁶¹ Ըստ ս. Գրիգոր Տաթ-ացու՝ ս. Լուսավորչի 12 չարչարանքները ունեն հոգ-որ խորհուրդ: Նախ՝ մարդը ունի 12 զգայարաններ, որոնք ապականվել էին Ադամի մեղանջումով: Ըստ այդմ ս. Գրիգորը 12 չարչարանքներից յուրաքանչյուրով, որոնցից ամեն մեկը կապված է որ-է զգայարանի հետ, մաքրեց դրանք ապականությունից: Նա-՝ Քրիստոսի 12 առաքյալներից յուրաքանչյուրը նահատակվել է մյուսներից տարբերվող չարչարանքով: Եվ ս. Գրիգոր Լուսավորչը այս 12 չարչարանքներից յուրաքանչյուրը կրել է՝ դառնալով 12 առաքյալներին չարչարանակից:

⁶² Համաձայն հայոց ավանդության՝ Լուսավորչի վիրապն այնտեղ էր, ուր հազարամյակներ առաջ Արարատից իջնելով՝ Նոյը զոհասեղան է կանգնեցնում Աստծուն՝ փառաբանելով Տիրոջը իր – իր ընտանիքի փրկության համար:

Նավության մեջ պահպանել հոգու կորովը, մտքի սթափությունը – մանավանդ՝ սերը մարդկանց հանդեպ: 13 տարի սուրբ Լուսավորչի անչար հոգուց – անքեն շուրթերից առ Աստված բարձրացող աղոթքով մահվան գուրը հայոց համար դարձավ դեպի փրկություն առաջնորդող Աստվածգիտության Լույսի ճառագման ակունք: Բանտարկության բոլոր տարիներին Աստված չլքեց ու միայնակ չթողեց Նրան՝ Իր հրեշտակի այցելությունների միջոցով զգալ տալով Իր հուսատու ու փրկիչ ներկայությունը:

Գրիգորի՝ Արտաշատի վիրապում գտնվելու հավանաբար վերջին տարում տեղի է ունենում Գայանյան – Հռիփսիմյան կույսերի տանջամահ նահատակությունը, որից հետո հայոց թագավորն ու պալատականները, մայրաքաղաքի շատ բնակիչներ բռնվում են անհասկանալի մոլագարությամբ – տանջվում ցավերից: Մարդկային բանականությունը – կերպը կորցրած թագավորը՝ լքած պալատն ու արքունի գործերը, թափառում է եղեգնուտներում: Երկրի համար այդ վշտալի օրերին թագավորի քույրը՝ Խոսրովիդուխտը, երազ է տեսնում, որ Տրդատին ու պալատականներին կարող է բժշկել միայն վիրապում գտնվող Գրիգորը: Նրան վիրապից հանում – բերում են մայրաքաղաք Վաղարշապատ: Թագավորը, արքունիքն ու ժողովուրդը դուրս են գալիս Նրան ընդառաջ – իրենց մեղքերին թողություն հայցում: Հրաշք էր, որ Գրիգորը ողջ էր մնացել, բայց առավել մեծ հրաշք էր, որ նա բժշկում է զոջացող թագավորին ու ժողովրդին: Լուսավորիչը ապաշխարության համար սահմանում է հնգօրյա պահք, որն այսօր էլ պահպանվում է Հայաստանյայց Ա. Եկեղեցում – կոչվում Առաջավորաց: Այնուհետ– 60 օր քարոզում է ժո-

ղովրդին: Քարոզության վերջին օրը Լուսավորչին հայտնվում է Միածին Փրկիչը՝ լույսերի մեջ իջնելով երկնքից: Աստվածային հրաշալի տեսիլքով Լուսավորչին ցույց է տրվում Մայր Տաճարի հիմնադրման վայրը – պատգամվում վկայարաններ կառուցել մարտիրոսացած կույսերի նահատակման վայրերում: Այնուհետ՝ Տրդատ թագավորի գործակցությամբ ս. Գրիգորը շրջում է երկրում – տարածում քրիստոնեական հավատը: Հայաստանը պետականորեն ընդունում է քրիստոնեությունը: Սակայն ժողովուրդը դեռ-ս մկրտված չէր – չունեի Եկեղեցու խորհուրդներն ու արարողությունները կատարող անհրաժեշտ թվով հոգ-որականներ ու հովվապետ: Թագավորը Վաղարշապատ մայրաքաղաքում հայոց ավագանու խորհուրդ է հրավիրում, որը միակամ որոշում է ս. Գրիգորին ուղարկել Կեսարիա՝ եպիսկոպոսական ձեռնադրություն ընդունելու – հայոց հոգ-որ իշխանության գլուխ կանգնելու⁶³: Այսպիսով հաստատվում է հայոց կաթողիկոսի համազգային ընտրության՝ Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու հնավանդ օրենքը, որը պահպանվում է մինչ օրս: Ս. Գրիգոր Լուսավորչի ձեռնադրությունը հանդիսավորապես – մեծ շուքով կատարվում է Կեսարիայում: Վերադարձին նա մտնում է Սեբաստիա (Փոքր Հայքում), որը, ինչպես – Կեսարիան, առանձնանում էր իր քրիստոնյա բնակչությամբ, – իր հետ Հայաստան է բերում նշանավոր հոգ-որականների՝ Հայաստանում կրոնական կյանքը կազմակերպելու նպատակով: Բերում է նա- ս. Հովհաննես Մկրտչի – ս. Աթանազիների նշխարներից: Մտնելով Հայաստան, Լուսավորիչը – ուղեկից իշխան-

⁶³ Ագաթանգեղոս, Հայոց պատմություն, Եր-ան, 1983, էջ 445:

ները գնում են Տարոն, ուր ստիպված են լինում կռվել քրմերի զորաշուկատների դեմ: Վերջիններս պարտություն են կրում, տապալվում են հեթանոսական մեհյանները: Գրիգոր Լուսավորիչը այստեղ ամփոփում է սրբերի նշխարների մի մասը: Ս. Հովհաննես Սկրտչի նշխարների վրա քիչ ժամանակ անց կառուցվում է նշանավոր Սուրբ Հովհաննես վանքը (Մշո Սուրբ Կարապետ): Տարոնից մայրաքաղաք գնալու ճանապարհին Լուսավորչին – նրա ուղեկիցներին ընդառաջ է գալիս հայոց թագավորը, արքունիքով, զորքով ու ժողովրդով: Հանդիպում են Բագր-անդ գավառի Բագավան վայրում: Այստեղ ս. Գրիգորը 303 թ. հունվարի 6-ի այգալույսին, Ս. Ծննդյան ու Աստվածհայտնության տոնի օրը, Նպատ լեռան ստորոտին, Արածանի գետում մկրտում է թագավորին, Աշխեն թագուհուն, Խոսրովիդուխտ արքայաքրոջը, ողջ արքունիքը, զորքն ու ժողովրդին: Թագավորն ստանում է մկրտության Հովհաննես անունը: Նշխարների մյուս մասը թաղում են Բագավանում, ուր նույնպես կառուցվում է Ս. Հովհաննես եկեղեցի, հետագայում հայոց համար դառնալով նույնքան նշանավոր ուխտատեղի: Այնուհետ– ձեռնամուխ են լինում Վաղարշապատում՝ Միաձևի Էջբի վայրում, Մայր Տաճարի կառուցմանը, որը դարձավ հայոց հայրապետության նստավայրը՝ Մայր Աթոռը – հայության հոգ–որ կենտրոնը: Ս. Լուսավորիչը Հայաստանի տարբեր վայրերում բազմաթիվ դպրոցներ է բացում, որտեղ սովորելու է հավաքում Հայաստանի տարբեր շրջաններից ուշիմ երեխաների, ինչպես նա– քրմերի երեխաներին, քահանայական ու եպիսկոպոսական ձեռնադրություններ կատարում, երկրի տարբեր վայրեր քարոզիչներ ուղարկում, պաշտոնյա հոգ–որականներ կարգում,

երկրի պետական վարչական կառուցվածքին համապատասխան (նախարարական տներ, գավառներ, նահանգներ) ձ-ավորում Հայ Եկեղեցու նվիրապետության կառույցը, հաստատում թեմեր, Հայ Եկեղեցու տոներ, սահմանում եկեղեցական կանոններ ու ծեսեր: Ս. Լուսավորչի անունով պահպանվել են 23 կրոնաբարոյախոսական ճառերից կազմված՝ «Հաճախապատումը», ինչպես նա- մի քանի երկասիրություններ ու կանոններ:

Լուսավորիչը կարգավորում է նա- քրիստոնեական ծեսը հայոց մեջ - 325 թ., իր մահվանից քիչ առաջ որպես Հայ Եկեղեցու Հավատո Հանգանակ հաստատում Նիկիական հանգանակը, որում կատարում է որոշ հավելումներ, - որը նրա որդին՝ ս. Արիստակեսն էր բերել՝ մասնակցելով Տիեզերական Ա ժողովին:

Այսպիսով, հայոց առաջին կաթողիկոսի գործունեությամբ հայոց Մայր Աթոռը հաստատվում է իր կոչման մեջ. Ընդհանրական Եկեղեցու մաս լինելով հանդերձ՝ Հայ Եկեղեցին ձ-ավորվում է որպես ինքնագլուխ ազգային-հոգ-որ ամբողջականություն՝ հայոց անկախ պետականության հովանավորությամբ:

Սուրբ Լուսավորչի կյանքի վերջին ժամանակահատվածն անցնում է ժողովրդից հեռու - անտես: Նրա՝ բոլորին քաջ հայտնի առանձնասիրությունն անցնում էր Դարանաղյաց գավառի Սեպուհ լեռան Մանյա այր անունով հայտնի քարայրում, որտեղ ապրել էր Հռիփսիմյանց կույսերից ս. Մանեն: Ս. Գրիգորը երբեմն-երբեմն թողնում էր քարայրը - այցելում ժողովրդին: Թեր-ս նրա վերջին այցելությունը Վաղարշապատ կապված էր որդու՝ Արիստակեսի՝ 325 թ. Ա տիեզերական ժողովից վերադառնալու հետ: Նրա մահվան հանգա-

մանքներն անհայտ են: Պատմությունը բավարարվում է հայտնելով, որ Մանյա այրի առանձնության մեջ փոխվեց առ Տեր – նույն այրում թաղվեց հովիվների ձեռքով: Սա ս. Լուսավորչի նշխարների առաջին գյուտն էր: Հետագայում նրա նշխարների մոռացության մատնված տեղը Աստված տեսիլքով հայտնում է Գառնիկ անունով մի ճգնավորի, որը ս. Լուսավորչի նշխարների երկրորդ գյուտն էր: Ս. Լուսավորչի նշխարները բերում – ամփոփում են Դարանաղյաց գավառի Թորդան ավանում, որը նրա տան սեփականությունն էր:

Հայտնի է, թե ս. Լուսավորչի՝ Թորդանում ամփոփված նշխարները որ ժամանակներից սկսած բաժանվեցին տարբեր վայրեր: Հնում սրբերի նշխարների հանդեպ եղած հատուկ երկյուղածությամբ դրանք բաժանվում ու պահվում էին հավատացյալների մոտ: Նրա ս. Աջը, որը պահվում է Ս. Էջմիածնում, եղել – մնում է Հայրապետական Աթոռի իշխանության պաշտոնական նշանակը, ինչպես –՝ անանց գանձն ու գորությունը: Զրիստոսի ս. Խաչափայտի – ս. Գեղարդի մասունքների հետ այն ս. մեռնի օրհնության ժամանակ գործածվող գլխավոր սրբություններից է: Ըստ որոշ տեղեկությունների՝ 5-րդ դարում Բյուզանդիայի Չենոն կայսեր (474-491 թթ.) հրամանով ս. Լուսավորչի նշխարները Թորդանից բռնությամբ տեղափոխվում են Կ. Պոլիս: Հայաստանում է թողնվում միայն ս. Լուսավորչի Աջը, որով լուսավորվեց Հայոց աշխարհը: Հովհաննես Դրասխանակերտցի պատմիչ Հայրապետի տեղեկության համաձայն՝ Ներսես Գ Տայեցի կաթողիկոսը (641-ՄԸ661 թթ.) Չվարթնոցի տաճարը կառուցելիս⁶⁴ ս.

⁶⁴ Ըստ Սեբեոսի – նրան հաջորդող հայ պատմիչների՝ Չվարթնոցի տաճարը կառուցվել է այն տեղում, որտեղ ս. Գրիգոր

Գրիգորի ոսկորների նշխարները բաժանելով՝ դնում է չորս հաստահեղյուս սյուների տակ, իսկ գլուխը ոչ թե խորքում, այլ դրսում՝ սուրբ Սեդանի տակ գգրոցի մեջ է գետեղում՝ փափագողների հույսի ու հիվանդների բժշկության համար⁶⁵: Վարդան պատմիչը նշում է, որ ս. նշխարները Գրիգոր Պատրիկ Մամիկոնյանը 7-րդ դարում Կ. Պոլսից է բերում, – այնուհետ– դրանք տեղադրվում են Չվարթնոցում, սակայն Մովսես Կաղանկատվացին երբ նկարագրում է Արցախի Իսրայել եպիսկոպոսի՝ ս. Գրիգորի նշխարներից ծնոտի մի մասը Գլխովանքում ամփոփելու դեպքը, գրում է, որ այն հենց Թորդանից տարվեց Արցախ: Հետագայում ս. Գրիգորի գլուխը, որոշ ոսկորներ – տանջանքի գործիքներից շղթայի մի մասը հայ կույսերը Չվարթնոցի տաճարից տեղափոխում են Նեապոլ (Իտալիա), որտեղ եկեղեցի է կառուցվում ի պատիվ ս. Լուսավորչի: Ըստ այլ աղբյուրների՝ ս. Լուսավորչի նշխարները Նեապոլ են տեղափոխել Կ. Պոլսից՝ տեղի վանքերից մեկի միաբանության կույսերը: Դրանք մինչ այժմ էլ մեծ պատվով պահվում են ս. Գրիգոր եկեղեցում՝ մեծ ջերմեռանդությամբ հարգվելով բարեպաշտ նեապոլցիների կողմից: Նեապոլի պահապան սուրբ Գենարիոսից հետո ս. Գրիգորը ճանաչվում է քաղաքի երկրորդ պահապան սուրբը – ունի հատուկ տոն՝ սեպտեմբերի 30-ին⁶⁶:

Լուսավորիչը վիրապից դուրս գալուց հետո հանդիպում է Տրդատ արքային:

⁶⁵ Հովհաննես կաթողիկոս Դրասխանակերտցի, Հայոց պատմություն, Եր–ան, 1996, էջ 87:

⁶⁶ Մանրամասն տե՛ս Մեսրոպ արքեպիսկոպոս Աշճյան, Լուսավորչի լույս նշխարները, Ս. Էջմիածին, 2000:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅՈՒ ԿԵՆՏՐՈՆԻ ՏՈՒՆԵՐ

2000 թ. նոյեմբերի 8-11-ը Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Գարեգին Բ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն այցելեց Վատիկան, որտեղից հայրենիք բերեց ս. Գրիգոր Լուսավորչի մասունքներից, որոնք ի նշանավորումն քրիստոնեությունը Հայաստանում պետական կրոն հռչակելու 1700-ամյակի՝ Կաթողիկ Եկեղեցին վերադարձրել էր Հայ Եկեղեցուն: Բերված մասունքները դրվեցին Եր-անի նորակառույց Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ մայր եկեղեցում:

Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը Հայաստանյայց Ս. Եկեղեցու ավագ սրբերի դասին է պատկանում: Նրան անվանում են «Հայոց Սկրտիչ», «Հայոց երկրորդ Լուսավորիչ»՝ ս. Թադեոս - ս. Բարդուղիմեոս առաքյալներից հետո, նա-՝ քրիստոնեությունը հայերի մեջ անվանում են «Լուսավորչի լույս հավատ»: Նրան են նվիրվել բազմաթիվ ներբողներ, երգեր, շարականներ, նրա մասին հյուսվել են ավանդություններ, ինչպես, օրինակ, Լուսավորչի կանթեղի - Տրդատի հավլունի սրի մասին ավանդությունները: Ըստ դրանց՝ Արագած լեռան կատարին առանց պարանի կախված է ս. Լուսավորչի մշտավառ կանթեղը, որում այրվում են սրբի մաքրամաքուր արցունքները: Կանթեղը եր-ում է միայն հավատավոր հոգի ու մաքուր սիրտ ունեցողներին - հույս տալիս նրանց: Նա-՝ Սեպուհ լեռան վրա իր կյանքի վերջին տարիներին առանձնացել էր նա- ս. Տրդատ Գ հայոց արքան: Նրա հավլունի թուրը հայոց Հայրապետ ս. Գրիգոր Լուսավորիչը օրհնում - վեր է նետում: Աստվածային զորությամբ թուրը խաչանման կախվում է Սեպուհ լեռան կատարին - ս. Լուսավորչի մշտավառ կանթեղի լույսով ողողված՝ լույս տալիս այնտեղից: Կանթեղն ու թուրը Արագածից Սեպուհ լեռ կապվում են ոսկե կամարով՝ իրար միացնելով հայոց երկու հատված-

ները, ինչպես նաև՝ խորհրդանշում են Հայ Եկեղեցու – պետության, հայոց արքայի ու Հայրապետի գործակցությունը բոլոր ժամանակներում:

Ս. Լուսավորչին՝ «Մեծ հայոց սուրբ Գրիգորին» 5-րդ դարից սկսած պատվվել են նաև՝ Բյուզանդիայում: Այժմ էլ Հունաստանի եկեղեցիներում կան ս. Գրիգոր Լուսավորչին նվիրված խորաններ, սրբապատկերներ, որմնանկարներ, խճանկարներ, ինչպես նաև՝ մասունքներ ու նշխարներ, որոնք ամփոփված են մասնատուփերում: Իսկ Ռուսաստանում՝ Կարմիր հրապարակում, Վասիլի Երանելու տաճարական համալիրի մեջ է մտնում նաև՝ Հայոց Գրիգորի եկեղեցին՝ ՃպՐՍՏՉԾ թՐՈՒՋՏՐՈՒՐՈ ԸՐՎ՝ՎՐՍՏՃՏ, որը կառուցվել է Իվան Ահեղի (1530-1584 թթ.) հրամանով՝ որպես երախտագիտություն Կազանի գրավման ժամանակ հայ թնդանոթածիզների անձնագոհության: Ս. Գրիգորին նվիրված սրբապատկերներ կան նաև՝ Կրեմլի Ավետման ու Սպասկի տաճարներում, Կոլոմնայի, Պսկովի, Ռոստովի եկեղեցիներում, ինչպես նաև՝ Նովգորոդի Ներեդիցա տաճարի պատերը զարդարված են նրա որմնանկարներով:

Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին ս. Գրիգոր Լուսավորչի համար սահմանել է երեք տոն: Առաջինը՝ նրա մուտքը վիրապ, տոնվում է Մեծ պահքի հինգերորդ շաբաթ օրը: Երկրորդը՝ ելքը վիրապից, տոնվում է Հոգեգալստի առաջին շաբաթ օրը: Եվ երրորդը՝ նշխարների գյուտը, տոնվում է Հոգեգալստի երրորդ շաբաթ օրը: Բոլոր տոների խորհուրդը խտացնում է երախտիքի մեր տուրքը հավատի մեր հորը – մեր հավատարմությունը նրա սուրբ առաքելությանը:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅՈՒ Ս. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

Սուրբ Հռիփսիմյան եւ սուրբ Գայանյան կույսեր

Սուրբ Հռիփսիմյանք – սուրբ Գայանյանք 37 նահատակ կույսերի նույն խումբն է, սակայն Հայ Առաքելական Ս. Եկեղեցու Տննադույցով երկու տոն է հաստատված նրանց հիշատակին, որովհետև – նահատակվել են երկու օրվա ընթացքում – միմյանցից անջատ երկու խմբով:

Նրանց նահատակության մասին պատմում են հայոց պատմիչներից Ագաթանգեղոսը – Մովսես Խորենացին, նրանց լրացնում են վարքագրական այլ աղբյուրներ, ավանդություններ, ինչպես նաև – «Հայսմավուրքները»:

Հռոմի Դիոկղետիանոս կայսրը (284-Մ.305 թթ.), չնայած կնոջ կենդանությանը, ցանկանում է մեկ անգամ –ս ամուսնանալ – խուզարկուներ է ուղարկում կայսրության բոլոր կողմերը՝ գտնելու – իր մոտ բերելու կանանցից գեղեցկագույնին: Խուզարկուները գտնում են նրան Ս. Պողոսի վանքում՝ հանձինս հրաշագեղ Հռիփսիմե կույսի, ով շուրջ 300 կույսերի հետ աղոթական կյանքով ապրում էր այդ վանքում: Վանքի մայրապետն էր Գայանեն՝ դաստիարակը Հռիփսիմեի: Հռիփսիմեն սերում էր Կլավդիոս կայսեր սերնդից – վզին կրում էր Քրիստոսի Խաչափայտից մի մասունք, որը, սերնդեսերունդ փոխանցվելով, նրան էր անցել Պատրոնիկե կայսրուհուց:

Դիոկղետիանոս կայսրը, տեսնելով չքնաղ կույսի պատկերը, որը նկարել – նրան էին բերել խուզարկուները, ցանկանում է կնության առնել Հռիփսիմեին: Իմանալով կայսեր այս մտադրության մասին՝ Գայանեն,

Յոնիսիսիմեն – շուրջ 70 կույսեր ու քահանաներ, գիշերով թողնում են Ս. Պողոսի վանքը – հեռանում նախ՝ Եգիպտոսի Ալեքսանդրիա քաղաքը, այնուհետ – անցնում Երուսաղեմ, ուր մեկ ամիս մնալով՝ շարունակ աղոթում են ս. Աստվածածնի գերեզմանին – նրա օգնությունը հայցում: Ս. Տիրամայրը տեսիլքով պատվիրում է նրանց գնալ ս. Թադեոս առաքյալի վիճակ՝ Հայաստան: Եղեսիայի վրայով կույսերն անցնում են Վան – հաստատվում Վարազա լեռան վրա: Ճանապարհին կույսերի մի մասը մնում է Եղեսիայում, ոմանք՝ լեռներում կամ քարայրներում, Մանե անունով մի կույս հաստատվում է Բարձր Հայքի Դարանաղյաց գավառի Սեպուհ լեռան քարայրներից մեկում, որը հետագայում իր համար ճգնության վայր է ընտրում ս. Գրիգոր Լուսավորիչը, – որտեղ էլ նա կնքում է իր մահկանացուն:

Վարազա լեռան վրա Յոնիսիսիմեն մի քարայրում թաքցնում է Զրիստոսի եաջափայտի մասունքը – իրենց հետ եղող քահանաներից մի քանիսին հանձնում դրա խնամքը: Իսկ ինքը, Գայանեն – մյուս կույսերը (37 մարդ), ճանապարհը շարունակելով, հաստատվում են այդ ժամանակ Հայաստանի մայրաքաղաք Վաղարշապատի շրջակայքի հնձաններում:

Այս ընթացքում Դիոկղետիանոս կայսրն իր կայսրության բոլոր կողմերը սուրհանդակներ է ուղարկում՝ Յոնիսիսիմեն գտնելու – վերադարձնելու համար: Սուրհանդակները գալիս են նա – Հայաստան – հայոց թագավոր Տրդատ Գ-ին (287ՎՆ 298ՎՆ 330 թթ.) հանձնում կայսեր նամակը, որում վերջինս խնդրում է Տրդատից՝ գտնել Յոնիսիսիմեն – հետ ուղարկել կամ էլ, եթե գեղանի կույսը Տրդատին հաճո եր–ա, կարող է ինքն ամուսնանալ նրա հետ: Տրդատի խուզարկուները Յոնիսիսի-

մեին գտնում են հնձաններում: Սկզբում Տրդատը ոսկեպատ գահավորակներ – սպասավորներ է ուղարկում նրան պալատ տանելու համար, սակայն հանդիպելով Հռիփսիմեի ու մյուս կույսերի անդրդվելի դիմադրությանը, սպասավորներն արդեն բռնությամբ են Հռիփսիմեին տանում թագավորական պալատ, որտեղ արգելափակում են սենյակներից մեկում: Հայոց թագավորը ցանկանում է բռնությամբ տիրանալ գեղեցկուհի կույսին, սակայն Հռիփսիմեն համառորեն դիմադրում է մինչ այդ մեծամեծ քաջագործություններով ու ահռելի ուժով համբավ ձեռք բերած Տրդատին: Վերջինիս հրամանով պալատ են բերում Գայանեին՝ հրամայելով նրան համոզել իր սանուհուն, որպեսզի ենթարկվի թագավորի կամքին: Գայանեն, ընդհակառակը, քաջալերում է Հռիփսիմեին՝ հաստատուն մնալ իր մերժումի վրա – չփոխել երկնային երջանկությունը երկրային ժամանակավոր փառքի ու վայելքի հետ: Այդ խոսքերի համար Գայանեին գանահարում – քարերով կոտորում են բերանը, որից հետո իր երկու ընկերուհիների հետ բանտարկում են: Հռիփսիմեն, շարունակելով պաշտպանվել թագավորից, վերջին մի մաքառումով հրելով Տրդատին, դուրս է գալիս պալատից – ճեղքելով ամբոխը՝ հասնում հնձանների իրենց կացարանը: Տրդատը, շարականի խոսքերով՝ «ամաչելով դեռատի կույսից պարտվելու համար» («ի մանուկ ի կուսէն պարտեալ ամաչեր»), խիստ կատաղության մոլուցքով բռնված, դահիճներին ուղարկում է Հռիփսիմեի հետ-ից, ովքեր – նրան գտնում են քաղաքից հյուսիս մի բարձրադիր վայրում աղոթելիս: Այստեղ –, դաժան ու անմարդկային չարչարանքներից ու կտտանքներից հետո, նահատակվում է չքնաղ կույսը: Դահիճները սրատում են նա– ս.

Հռիփսիմեի մարմինը թաղել կամեցող 32 կույսերին, իսկ վերջում նրանց կացարանում սպանում են նա-Մարիանե անունով կույսին, ով հիվանդության պատ-ճառով չէր կարողացել միանալ իր ընկերուհիներին: Հաջորդ օրը, Վաղարշապատի հարավային կողմում գտնվող մի վայրում, դարձյալ դաժան ու սարսափելի կտտանքներով նահատակում են ս. Գայանեին – նրա հետ բանտարկված երկու կույսերին:

Կույսերի մարմինները թագավորի հրամանով մնում են անթաղ, սակայն ոչ մի գազան կամ գիշակեր թռչուն չի մոտենում դրանց, – դրանք չեն ապական-վում: Ինն օր հետո վիրապից դուրս եկած ս. Գրիգոր Լուսավորիչը ամփոփում է մարտիրոսուհիների մար-մինները վկայարաններում. առաջինը՝ ս. Հռիփսիմեի – 32 կույսերի նահատակության վայրում, երկրորդը՝ ս. Գայանեի – նրա հետ երկու կույսերի, – երրորդը՝ հնձա-նում՝ հիվանդ կույսի նահատակության վայրում: Կույ-սերի գերեզմանները փորում – մեծ քարերով վկայա-րաններ է կառուցում զոջացող ու ապաշխարող Տրդատ թագավորը՝ քարեր բերելով Արարատի բարձունքից: Ի-րենց զգեստների փեշերով հող էին տեղափոխում նա-հայոց թագուհին ու արքայադուստրը: Հետագայում այս վկայարանների տեղում կառուցվում են տաճար-ներ: Կույսերի մարմիններն ամփոփող տապանները կնքվում են ս. Լուսավորչի կնիքով: Մեկ դար հետո Սա-հակ Պարթ– կաթողիկոսը (387ՎՆ439 թթ.), բացելով ս. Հռիփսիմեի՝ ժամանակի ընթացքում անշքացած վկա-յարանը, նրա տապանին դրված ս. Լուսավորչի կնիքի վրա ավելացնում է նա– իր կնիքը – նորից թաղում, իսկ վկայարանը վերանորոգում է: Երկու դար հետո Կոմի-տաս Ա Աղցեցի կաթողիկոսը (615ՎՆ628 թթ.) 618 թ.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅՈՒ Ս. ԵԿԵՂԵՇՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

Նույն տեղում կառուցում է Հռիփսիմեի հրաշալի տաճարը – դրա գետնահարկ մատուռում գետեղում սրբուհու տապանը՝ ս. Լուսավորչի – ս. Սահակ Պարթ-ի կնիքների վրա ավելացնելով նա– հրենը: Նրան է պատկանում նա– ս. Հռիփսիմյան – ս. Փայանյան կույսերին նվիրված «Անձինք նուիրեալք սիրոյն Զրիստոսի» շարականը: Եզր Ա Փառաժնակերտցի կաթողիկոսը (630ՎՆ641 թթ.) 7-րդ դարում ս. Փայանեի մատուռի տեղում կառուցում է նոր հրաշակերտ եկեղեցի: Իսկ Նահապետ Ա Եդեսացի կաթողիկոսի օրոք (1691ՎՆ1705 թթ.) նոր եկեղեցի է կառուցվում նա– ս. Մարիանե կույսի նահատակության վայրում՝ ստանալով Շողակաթ անունը, քանի որ Լուսավորչի տեսիլքի համաձայն՝ երկնքից իջնող լույսը այստեղից էր տարածվել մյուս վկայարանների վրա ու պալատի դիմաց, ուր իջավ Զրիստոսը:

1978 թ. Ս. Հռիփսիմե եկեղեցու հյուսիս-ար-ելյան պարսպի մոտ կատարվող նորոգչական աշխատանքների ընթացքում հայտնաբերվում է բազիլիկ ոճի եկեղեցի-մատուռ, որում 1979 թ. կատարված պեղումները վեր են հանում մի շարք գերեզմաններ՝ գլխատված մարմիններով⁶⁷: Ամենայն հավանականությամբ դրանք ս. Հռիփսիմեի մարմինը թաղել փորձող – դահիճների կողմից գլխատված 32 կույսերի աճյուններն են: Փարեզին Ա Վեհափառ Հայրապետի տնօրինությամբ ս. կույսերի նշխարների պատշաճ ամփոփման համար 1996 թ. կառուցվել է հատուկ քարաշեն խորան:

Համաձայն Ագաթանգեղոսի՝ ս. Հռիփսիմյան – ս. Փայանյան կույսերը նահատակվել են ս. Գրիգորի՝ վիրապից դուրս գալու տարում՝ 301 թ., հռոմի ամսվա 26-

⁶⁷ «Էջմիածին» ամսագիր, 1979, մայիս (թիվ 5):

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅԹ Ա. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

ին – 27-ին: Օրմանյան սրբազանի հաշվարկով այն համապատասխանում է նոյեմբերի 6-ին – 7-ին, սակայն «Հայսմավուրքները» որպես կույսերի նահատակման օրեր նշում են հոկտեմբերի 5-ը – 6-ը:

Հայ Առաքելական Ա. Եկեղեցին ս. Յոհաննիսյան կույսերի հիշատակը տոնում է Հոգեգալստյան տոնից մեկ շաբաթ անց՝ երկուշաբթի օրը, իսկ ս. Փայանյան կույսերի հիշատակը՝ երեքշաբթի օրը:

Ա. Յոհաննիսյան – ս. Փայանյան կույսերի նահատակությամբ նախապատրաստվեց հայոց մեծ դարձը, ի Զրիստոս համազգային մկրտությունը, որից հետո Զրիստոսի խաչանիշ դրոշը հաղթականորեն պարզվեց հայոց աստվածաշնչյան հողի վրա – իր հովանու տակ առավ այն: Սուրբ կույսերի բարեխոսությունը Տիրոջ առաջ մշտակա պահպանն ու հովանավորն է եղել մեր ժողովրդին նրա բազմադետ պատմության ընթացքում:

Սուրբ Սահակ, սուրբ Մեսրոպ

Հայ ժողովուրդը մշտապես ունենալով իմացության ու ճանաչողության ծարավ ու ձգտում, առանձնակի սիրով է մեծարել հայերեն գրերը ստեղծող – թարգմանության գործի նվիրյալ իր զավակներին: Գրերի գյուտը ոչ միայն հայ դպրության, հայ մշակույթի զարգացման ու պահպանման երաշխիքն ու գրավականն է, այլ նաև՝ հայ ազգային գաղափարախոսության ձևավորման սկիզբն ու պայմանը: Գրերի գյուտով հայոց ինքնությունը դրսևորվեց իր ողջ էությամբ – նոր իմաստ ու գաղափարական կերպ ձեռք բերեց:

Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին տարվա մեջ երկու տոն է սահմանել ձոնված նրանց հի-

շատակին: Առաջինը նվիրված է սուրբ Սահակ Հայրապետին ու սուրբ Մեսրոպ Մաշտոցին – տոնվում է Հոգեգալստից հետո երեսուներեքերորդ օրը, հինգշաբթի, տատանվում է հունիսի 11-ից հուլիսի 16-ն ընկած ժամանակահատվածում: Այդ օրը, ըստ ավանդության, Արաքս գետի ափին հանդիպել են սուրբ Սահակը – սուրբ Մեսրոպը: Տոնը նշվում է ուխտագնացությամբ դեպի Օշական՝ սուրբ Մեսրոպ Մաշտոցի գերեզման:

ՍՈՒՐԲ ՍԱՀԱԿ: Ս. Սահակը որդին էր ս. Ներսես Մեծ Հայրապետի – Սանդուխտ Մամիկոնյանի: Ս. Գրիգոր Լուսավորչի սերնդի հինգերորդ – վերջին արուշառավիղն էր ու իր առաքինասեր վարքով նմանվեց իր հայրերին: Ծնվել է 348 թ. սեպտեմբերի 29-ին, Կեսարիայում: Հետ-ելով հորը՝ ս. Ներսես Մեծ հայրապետին, երկար տարիներ ուսանում է Կեսարիայում – Բյուզանդիայում. «...վարժվածությամբ առլեցուն թարձր էր հունաց շատ գիտնականներից՝ լինելով կատարելապես հմուտ հունարեն տառերի հնչյունաբանությանը – հռետորական հորդասաց մեկնաբանություններին, առավել – ս՝ ցույց էր տալիս իր տեղյակությունը փիլիսոփայական արվեստին»⁶⁸:

Ս. Սահակը կատարյալ տիրապետում էր հունարենին – ասորերենին, որոնք ժամանակի Հայաստանում կրոնագիտության ու ծեսի լեզուն էին, նա՝ պարսկերենին, որը Հայաստանի ար-ելյան – մեծագույն բաժնի պաշտոնական լեզուն էր: Նա ամուսնացած էր դեռ Կեսարիայում սովորելու շրջանում, որից ունենում է մի դուստր՝ Սահականույշին, ով հետագայում դառնում է Համազասպ Մամիկոնյանի կինը՝ ունենալով երեք որ-

⁶⁸ Ղազար Փարպեցի, Հայոց պատմություն, Եր-ան, 1982, էջ 37:

դի, որոնցից մեկը Ավարայրի հերոսն ու քաջ նահատակ Վարդան Մամիկոնյանն էր:

Խորենացու «Հայոց պատմության» տեղեկություններից դատելով՝ ս. Սահակը հավանաբար վաղ է այրիացել կամ փոխադարձ համաձայնությամբ բաժանվելով կնոջից – իր շուրջը հավաքելով մոտ 60 աշակերտների՝ վարում է խստակրոն ճգնողական կյանք⁶⁹:

Ս. Սահակը 387 թ. ընտրվում է Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս՝ հայոց Խոսրով Դ թագավորի (387ՎՆ389 թթ.) աջակցությամբ: Վերջինիս գահընկեցությունից հետո պաշտոնանկ է համարվում նա– ս. Սահակ Հայրապետը: Նա պարտադրված գնում է Պարսկաստան՝ Տիգրան – ներկայանում պարսից արքային: Վերջինս նրան արժանացնում է պատվավոր ընդունելության, ճանաչվում իր պաշտոնի մեջ, իսկ Հայաստանի թագավոր է դառնում Խոսրով Դ-ի եղբայր Վռամշապուհ Արշակունին (389ՎՆ414 թթ.): Հաջորդում է շուրջ 20 տարիների խաղաղ մի ժամանակաշրջան, որի ընթացքում ս. Սահակ Հայրապետը, իր հավատարիմ գործակից ս. Մեսրոպ Մաշտոցի հետ ծավալում է հոգ–որ – մշակութային եռանդուն գործունեություն՝ ունենալով Վռամշապուհ թագավորի ու Առաքյան Հազարապետի հովանավորությունը: Նրա հայրապետության օրոք տեղի ունեցավ հայ կյանքի մեծագույն իրադարձություններից մեկը՝ հայ գրերի գյուտը:

Գողթնում քարոզելու շրջանում ս. Մեսրոպ Մաշտոցը համոզվում է, որ Աստվածաշունչը պետք է ունենալ հայերենով – առաջնային անհրաժեշտություն է հայկական գրերի ստեղծումը: Խորենացու վկայությամբ

⁶⁹ Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն, Եր–ան, 1990, էջ 209:

յամբ՝ «...Սահակի մոտ եկավ Մեսրոպը հայերեն գրերի հարցի առիթով – տեսավ, որ նա ավելի –ս փափագում է այդ բանին»⁷⁰: Նույնը հաստատում է նա– Կորյունը⁷¹: Նա– Ղազար Փարպեցին է վկայում, որ ս. Մեսրոպը «կարողացավ հայերեն այբուբենը կարգավորել–դասավորել ըստ հունարենի հնչյունային–վանկական անսայթաք դասավորության՝ հաճախ հարցնելով ու ս. Սահակ կաթողիկոսից իմանալով հունարեն տառերի օրինակները: Պարզ է, որ նրանք չէին կարող անսխալ կատարել գործը, առանց առաջնորդվելու սուրբ Հայրապետ Սահակի կողմից...»⁷²: Տարբեր պատմիչների տեղեկություններն ընդհանրացնելով՝ Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյանը եզրակացնում է, որ ս. Մեսրոպը իր շրջագայությունների ընթացքում հավաքած բոլոր տեղեկությունները, նշանագրերը – գիտելիքները հանձնում է ս. Սահակ հայրապետի քննությանը, ում ցուցումներով, ուղղումներով ու կատարելագործումներով – հայոց այբուբենը ստանում է իր վերջնական թիվն ու կարգը, ձ–ն ու հնչյունային համակարգումը – հաստատվում ս. Սահակ հայրապետի գերագույն հեղինակությամբ⁷³: Կաթողիկոսի – Մաշտոց վարդապետի ջանքերով Հայաստանում ծայր է առնում հայ դպրության օրինյալ ընթացքը՝ իբր– քրիստոնեության շնորհի հայ ժողովրդին:

Ս. Սահակ Պարթ– հայրապետը թողել է մատենագրական նշանակալի ժառանգություն՝ գրել – եղա–

⁷⁰ Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն, Եր–ան, 1990, էջ 209:

⁷¹ Կորյուն, Վարք ս. Մեսրոպ Մաշտոցի, Եր–ան, 1994, էջ 71:

⁷² Ղազար Փարպեցի, Հայոց պատմություն, Եր–ան, 1982, էջ 35:

⁷³ Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյան, Ազգապատում, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, 2001, էջ 313-315:

նակավորել է շարականներ, Պատարագամատույց, ծիսական աղոթքներ, կանոնավորել է Հայ Եկեղեցու Տոնացույցը, նրա անունով «Կանոնագիրք հայոց»-ում հայտնի է կանոնների մի ողջ խումբ՝ եկեղեցական ու աշխարհիկ դասերի, ընտանիքի, ամուսնության – այլ հարցերի վերաբերյալ⁷⁴: Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի հետ ս. Սահակը հայ հոգ–որ ինքնուրույն երգերի սկզբնավորողն է: Ս. Սահակ կաթողիկոսի անունով պահպանվել են դավանաբանական թղթեր՝ ընդդեմ նեստորականների, բորբորիտների – մծղնեական աղանդների, ինչպես նաև – նամակներ՝ ուղղված Թեոդոս Բ կայսրին, Կոստանդնուպոլսի Պրոկղ պատրիարքին, Ատտիկոս – Ակակիոս եպիսկոպոսներին: Նրա հայրապետության շրջանում 431 թ. տեղի է ունենում Եփեսոսի երրորդ տիեզերական ժողովը, որը դատապարտում – նզովում է նեստորականներին ու նրանց ուսմունքը – որդեգրում է Կյուրեղ Աղեքսանդրացու «Մի բնություն Բանին Մարմնացելոյ» («Մարմնացյալ Բանի մեկ Բնություն») բանաձևը: Ժողովի վճիռները Հայաստան են բերում ս. Սահակի – ս. Մաշտոցի՝ Բյուզանդիայում կրթվող աշակերտները՝ Եզնիկ Կողբացին, Ղ–ոնդ Երեցը, Կորյունը, Հովսեփ Պաղնացին: Հայ Եկեղեցին ճանաչում է ժողովի որոշումները: Նրանք բերում են նաև – հունարեն Աստվածաշնչի լավագույն օրինակ, որի հետ համեմատությամբ լրացվում է Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանությունը, որը նախապես կատարվել էր ասորական օրինակից: Այս վճռական խմբագրությունը Ղազար Փարպեցին վերագրում է ս. Սահակին: Նրա տեղեկության համաձայն՝ ս. Մեսրոպ Մաշտոցը – մյուս թարգմա-

⁷⁴ Կանոնագիրք հայոց, Կանոնք սրբոյն Սահակայ, ԾԵ, 1964, հ. Ա, էջ 363-421:

Լիզները հաճախակի ս. Սահակի օգնությանն էին դիմում՝ Աստվածաշունչը հունարենից հայերեն թարգմանելիս, քանի որ վերջինս ստացել էր հիմնավոր կրթություն, կատարելապես տիրապետում էր հունարենին – քաջատեղյակ էր փիլիսոփայությանը, ինչպես նաև հնչյունաբանությանը: Նրա հիմնարար խմբագրությանը սերունդներին է թողնվում թարգմանության գլուխգործոց Աստվածաշնչի հայերեն բնագիրը: Նրա ջանքերով հայ դպրությունը տարածվում է ոչ միայն ար-ելյան (պարսկական ենթակայության), այլ- ար-մտյան (բյուզանդական ենթակայության) Հայաստանում⁷⁵:

Վռամշապուհի մահից հետո ս. Սահակ կաթողիկոսի դիմումով Հագկերտ Ա-ն հայոց գահին է վերադարձնում Խոսրով Դ-ին, բայց վերջինս շուտով մահանում է: Այս անգամ գահն անցնում է պարսից արքայազն Շապուհին: Լսելով հոր մահվան մասին՝ նա 420 թ. մեկնում է Տիգրոն – այնտեղ սպանվում: Կրկին կաթողիկոսի ջանքերով հրավիրվում է հայ ավագանու ժողով, որը դիմում է պարսից արքունիք՝ թագավոր կարգելու համար Վռամշապուհի որդի Արտաշեսին: Իր կարճատև թագավորության ընթացքում Արտաշեսը (424ՎՆ-428 թթ.) ցույց ու շվայտ կյանքով, անպատասխանատու վարքով իր դեմ է գրգռում հայ նախարարներին, ովքեր պարսից արքայից խնդրում են նրա գահընկեցությունը – ս. Սահակից պահանջում միանալ իրենց խնդրանքին: Սակայն արիասիրտ, իմաստուն ու հեռատես Հայրապետը չի համաձայնվում. «...քա՛վ լիցի, որ ես մատնիչ լինեմ – իմ հոտի մոլորյալ ոչխարը հանձնեմ անհավատներին՝ ծանակելու»⁷⁶: Այս պատճառով – ամ-

⁷⁵ Ղազար Փարպեցի, Հայոց պատմություն, Եր-ան, 1982, էջ 37-41:

⁷⁶ Ղազար Փարպեցի, Հայոց պատմություն, Եր-ան, 1982, էջ 51:

բաստանվում է նախարարներից – Արտաշեսի հետ կանչվում Տիգրան: Այստեղ կազմակերպված դատավարության ժամանակ կաթողիկոսը կրկին հրաժարվում է մեղադրել Արտաշեսին: Ընդհակառակը՝ նա համարձակվում է ասել, որ հայոց թագավորը ինչի մեջ որ մեղադրվում է, հանցանք է համաձայն քրիստոնեական հավատի ու վարդապետության, բայց պարսից օրենքի առաջ նա անմեղ է: Սակայն Վռամ Ե-ն – պարսից արքունիքը առիթը բաց չեն թողնում հայոց թագավորությունը վերացնելու: 428 թ. այն դադարում է նա – Հայաստանի պարսկական մասում: Արտաշեսը բանտարկվում է, իսկ կաթողիկոսը պաշտոնանկվում – պահվում Տիգրանում՝ որպես արքայական: Սակայն –՝ արքայի տարիների, –՝ հետագայում, երբ վերադարձել էր Տիգրանից, հայ ժողովուրդը միայն Նրան էր ճանաչում ու ընդունում որպես Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս՝ հակառակ պարսից կողմից կարգված, Ս. Էջմիածնում միմյանց հաջորդող կաթողիկոսների ապօրինի գահակալության: Ս. Սահակը հաստատվել էր Բագարանում, հավանաբար՝ նշանավոր Ս. Հովհաննես վանքում:

439 թ. Նոր իշխանության եկած Հագկերտ Բ թագավորը (438ՎՆ452 թթ.) պատերազմ է սկսում Բյուզանդիայի դեմ: Նրա բանակներից մեկը մտնում է Հայաստան: Մերձավորները փորձում են ծերունի Հայրապետին հեռու տանել արշավող բանակի ճանապարհից, սակայն վերջինս ճանապարհին վախճանվում է Բագր-անդի Բլուր գյուղում: Նրա աճյունը Վարդան Մամիկոնյանի կինը՝ Դատրիկը, փոխադրում է Տարոն – ամփոփում Աշտիշատում:

ՍՈՒՐԲ ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ: Ս. Սահակ Հայրապետի անխոնջ լծակիցն ու նվիրյալ գործակիցն էր ս. Մես-

րոպ Մաշտոցը: Նա ծնվել է մոտ 360 թ., Տարոնի Հացեկաց գյուղում, «կարճագատ» Վարդանի ընտանիքում: Համաձայն ս. Մաշտոցի վարքագիր Կորյունի – մյուս պատմիչների՝ նա լավագույն կրթություն է ստացել՝ սովորելով Տարոնում, ըստ Ղազար Փարպեցու՝ «հելլենական» դպրոցում: Այստեղ հարկ է հիշել ս. Ներսես Մեծի բացած դպրոցները, հատկապես՝ վանքերին կից, – ինչպես Հր. Աճառյանն է կարծում, հավանաբար սովորել է Մշո Ա. Կարապետ վանքում: 389 թ. տեղափոխվում է Վաղարշապատ – որպես ատենադպիր՝ պաշտոնավարում արքունիքում, ապա դառնում զինվորական: Սակայն ավելի կատարյալ կյանքի կոչումով առաջնորդվելով՝ թողնում է աշխարհիկ կյանքը, ձեռնադրվում կուսակրոն հոգ-որական –, շուրջը հավաքելով շուրջ 40 աշակերտների, նվիրվում Ա. Գրքի ուսումնասիրությանն ու քարոզությանը: Իր աշակերտների հետ ս. Մեսրոպ Մաշտոցը քարոզչական գործունեություն է ծավալում Գողթն գավառում: Այստեղ զգում է Աստվածաշունչը հայերենով ունենալու ծայր անհրաժեշտությունը, որպեսզի այն հասկանալի լինելով ժողովրդին՝ ամրագրվի նրա սրտում ու կյանք դառնա: Նա գալիս է Վաղարշապատ – կաթողիկոսին ներկայացնում իր մտադրությունը՝ հայ գրեր գտնելու վերաբերյալ: Հայրապետը հավանություն է տալիս ձեռնարկին, հրավիրում ժողով, որին մասնակցում էին բոլոր եպիսկոպոսները: Ժողովը նույնպես որոշում է ձեռնարկել այդ գործը, – դիմում են Վռամշապուհ թագավորին: Պարզվում է, որ հայկական նշանագրեր կան Դանիել ասորի եպիսկոպոսի մոտ: Դրանք բերվում են, – թագավորի կարգադրությամբ մանուկներ հավաքելով՝ ս. Մաշտոցը փորձում է ուսուցանել: Բայց նշանագրերը թերի էին:

Մովսես Խորենացին գրում է. «...այդ մուրացված գծագրությունը ընդունակ չէր վանկ առ վանկ ճիշտ արտահայտել հայերեն բառերի հնչյունները»⁷⁷: Թագավորի – կաթողիկոսի հանձնարարականով ս. Մաշտոցը աշակերտների հետ մեկնում է ժամանակի հայտնի կրթօջախներ՝ Ամիդ, Եդեսիա: Եդեսիայում նա Աստծու շնորհով գտնում է հայկական տառերը: Ինչպես պատմում է Խորենացին, ապավինած Աստծուն – անձանձիր աղոթքով խնդրելով Նրա ամենախնամ տնօրինությունը՝ սուրբը «...տեսնում է ո՛չ երազ քնի մեջ, ո՛չ տեսիլք արթնության մեջ, այլ սրտի գործարանում նրա հոգու աչքերին եր–ում է աջ ձեռքի թաթ՝ քարի վրա գրելիս, այնպես, որ քարը գծերի հետքը պահում էր, ինչպես ձյունի վրա: Եվ ոչ միայն երեւաց, այլ– բոլոր (գրերի) հանգամանքները նրա մտքում հավաքվեցին՝ ինչպես մի ամանում: Եվ աղոթքից վեր կենալով՝ ստեղծեց մեր նշանագիրները»⁷⁸: Դրանք՝ թվով 36, նշանագրում է Սամոսատում՝ հույն Յոնփանես գրչի օգնությամբ: 405 թ. սահմանագծին ս. Մաշտոցը վերադառնում է Հայաստան: Արաքսի ափին, Վաղարշապատի մատույցներում հայոց թագավորը, կաթողիկոսն ու ժողովուրդը ցնծությամբ դիմավորում են հայոց գրերը բերող ս. Մեսրոպ Մաշտոցին ու նրա աշակերտներին:

Գրերի գյուտից հետո ս. Մեսրոպ Մաշտոցը – ս. Սահակ կաթողիկոսը կրթական ու մշակութային լայն գործունեություն են ծավալում: Միաժամանակ – ուսուցանում էին, – թարգմանում: Իր աշակերտների հետ ս. Մեսրոպ Մաշտոցը շրջագայում է Հայաստանով, բազմաթիվ դպրոցներ բացում երկրի տարբեր մասերում,

⁷⁷ Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն, Եր–ան, 1990, էջ 213:

⁷⁸ Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն, Եր–ան, 1990, էջ 214:

հիմնում վանքեր, որոնք դառնում են հոգ-որ, ուսումնական, գրչության ու գիտական կենտրոններ: Նրա գործունեությունը տարածվում է նա- Հայաստանի բյուզանդական մասում, որտեղ -ս բացում է հայկական դպրոցներ - կրթում աշակերտների: Նրա բեղուն գործունեությունը տարածվում է նա- հար-ան Վրաստանում ու Ադվանքում, նա ստեղծում է նա- վրացական ու ադվանական տառերը⁷⁹:

Ս. Մեսրոպ Մաշտոցը նույնպես գրել է շարականներ: Լինելով հայ դպրության հիմնադիրը, նա նա- հայերենի առաջին ուսուցիչն է - հայոց լեզվի ուսուցման ձ-երի ու սկզբունքների առաջին կիրառողը:

Ս. Մեսրոպ Մաշտոցը մահանում է 440 թ. փետրվարի 17-ին: Նրա մարմինը հազարապետ Վահան Ամատունին - գորավար Հմայակ Մամիկոնյանը ժողովրդի մեծ բազմության ուղեկցությամբ ամփոփում են ներկայիս Աշտարակի շրջանի Օշական գյուղում, որտեղ 3 տարի հետո Վահան Ամատունին կառուցում է եկեղեցի: Վաղարշապատի երկնքում այդ ժամանակ եր-ում է լուսավոր խաչի նշան, որը մի քանի օր շարունակ փայլում է երկնքում՝ այն տան վեր-ում, ուր սուրբն ավանդել էր հոգին, այն ուղեկցում է թաղման թափորը մինչ- հուղարկավորության վայր - անհետանում միայն սրբի մարմինը գերեզման իջեցնելուց հետո⁸⁰:

Սուրբ Մաշտոցի գերեզմանը մշտապես եղել - է՝ ուխտագնացությունների վայր: Ամեն տարի ս. Սահակին - ս. Մեսրոպ Մաշտոցին, ինչպես նա- ս. Թարգմա-

⁷⁹ Կորյուն, Վարք ս. Մեսրոպ Մաշտոցի, Եր-ան, 1994, էջ 72:

⁸⁰ Կորյուն, Վարք ս. Մեսրոպ Մաշտոցի, Եր-ան, 1994, էջ 79-80: Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն, Եր-ան, 1990, էջ 234-235:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅԺ Ս. ԵԿԵՂԵՇՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

Լիչներին նվիրված տոներին այստեղ են հավաքվում Հայաստանի տարբեր մասերից եկած բազմաթիվ ուխտավորներ՝ ուսուցիչներ, դպրոցականներ, հայրենիք ժամանած սփյուռքահայեր, Ս. Թարգմանիչների տոնի առիթով կազմակերպվող ամենամյա գիտաժողովների մասնակից մտավորականներ – այլն:

Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցին տարվա ընթացքում ս. Սահակի համար սահմանել է երկու տոն. առաջինը նշվում է Բուն Բարեկենդանի Նախորդ կիրակիի նախընթաց շաբաթ օրը (հունվարի 24-ից փետրվարի 28), իսկ մյուսը՝ ս. Մեսրոպ Մաշտոցի հետ՝ Հոգեգալստյան չորրորդ կիրակիին հաջորդող հինգշաբթի (հունիսի 1-ից հուլիսի 16):

Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի տոնը Հայ Առաքելական Ս. Եկեղեցին նշում է նաև ս. Թարգմանիչների հետ՝ հոկտեմբերի 3-ից նոյեմբերի 7 ժամանակամիջոցի երկրորդ շաբաթ օրը:

Սուրբ Թարգմանիչներ

Սուրբ Թարգմանիչներին նվիրված տոնը Հայ Առաքելական Ս. Եկեղեցու մեծ տոնախմբություններից է: Այդ օրը ոգեկոչում ենք ս. Սահակ Պարթև- Հայրապետի – ս. Մեսրոպ Մաշտոցի, Նրանց աշակերտների, Եղիշեի, Մովսես Զերթողի, Դավիթ Անհաղթի, Գրիգոր Նարեկացու, Ներսես Կլայեցու հիշատակը, արժ-որում նրանց հավատավոր ու առաքինասեր կյանքի օրինակը, թողած վաստակը – հաստատում այդ ամենին մեր հավատարմությունը: Սուրբ թարգմանիչների տոնն առավել առանձնանում է հայ հոգու արտահայտման ու ինքնա-

ճանաչման յուրահատկությամբ, իմացության ձգտումի փառաբանության խորհրդով:

«Թարգմանիչ» են անվանվել ս. Սահակ Պարթ-ը, ս. Մեսրոպ Մաշտոցը, նրանց անմիջապես աշակերտած շուրջ 100 սաները, ինչպես նա- նրանց աշակերտների աշակերտները, ովքեր կոչվել են «կրտսեր թարգմանիչներ»:

Աստվածփնտրումի ու աստվածճանաչողության անվախճան ճանապարհին հայ ժողովուրդը աստվածային նախախնամությամբ ստացավ մեսրոպատառ գրերը, որոնք սկիզբ դրեցին մշակութային հզոր մի ընթացքի, հոգ-որ ամբողջականություն ու յուրահատկություն բերեցին մի ժողովրդի, որը երկատված հար-ան երկու պետությունների՝ Բյուզանդիայի ու Պարսկաստանի միջ-, կանգնած էր ձուլվելու - կորչելու վտանգի առջ-՝ մանավանդ շուտով կորցնելով նա- կիսանկախ ազգային պետականությունը: Այս իմաստով քիչ է ասել, թե գրերի գյուտը կատարվեց հայ ժողովրդի պատմության վճռական պահին: Այն աստվածային շնորհ եղավ մեզ ազգապահպան իր նշանակությամբ: Ս. Մեսրոպ Մաշտոցը - ս. Սահակ Հայրապետը հայոց Վռամշապուհ թագավորի աջակցությամբ հայ ժողովրդին զինեցին ապրելու ամենահաղթ ու անպարտ գեներով՝ լուսավորությամբ, որպեսզի հայոց զավակները տեսնեն ու ճանաչեն Աստծուն, սիրեն ու հավատարիմ լինեն ու կյանք ունենան: Քրիստոնեությունը խոսեց հայերեն, հիմք դրվեց հայ դպրությանը, զարգացավ հայ քրիստոսաբույր մշակույթը, իր դրս-որման մեջ հաստատվեց հայ ինքնությունն ու դիմագիծը: Հայ հոգ-որ-մշակութային կյանքը դարձավ անտեսանելի այն ոգեղեն գմբեթը, որը հանդերձի պես իջավ հայ կյան-

քին, պահեց ու պահպանեց իրեն ստեղծող ժողովրդին: Ա. Թարգմանիչները թարգմանական – ինքնուրույն հայ գրականության միջոցով նա– շարունակեցին գրերի գյուտով սկսված ազգայնացման գործընթացը, որի ընթացքն այլ–ս անկասելի էր:

Եղեսիայում գտնելով հայկական տառերը – Սամուսատում դրանք նշանագրելով՝ ս. Մեսրոպ Մաշտոցը հենց այստեղ էլ իր աշակերտների՝ Հովսեփ Պաղնացու – Հովհան Եկեղեցացու հետ առաջին փորձն է անում թարգմանության: Թարգմանված առաջին նախադասությունը Առակաց գրքից էր. «Ճանաչել զիմաստութիւն – զխրատ, իմանալ զբանս հանճարոյ»: Սա նա– առաջին հայ Ուսուցչի առաջին գրավոր պատգամն է իր աշակերտներին ու սերունդներին. Իմաստությունը Զրիստոսն է, հանճարի խոսքը՝ Սուրբ Գիրքը:

Ա. Սահակը – ս. Մեսրոպ Մաշտոցն ամենուր հիմնում են հայալեզու դպրոցներ, կրթում – պատրաստում թարգմանիչների հզոր մի բանակ, ովքեր մեծ եռանդով լծվում են Աստվածաշունչը հայերեն թարգմանելու սուրբ գործին, ինչպես նա– թարգմանում են մեծ մտածողների լավագույն գործերը՝ միաժամանակ գրելով ինքնուրույն աշխատանքներ: Եփեսոսի երրորդ տիեզերական ժողովի կանոնների հետ ս. Սահակի – ս. Մեսրոպ Մաշտոցի աշակերտները՝ Եզնիկ Կողբացին, Ղ–ունդ Երեցը, Կորյունը, Հովսեփ Պաղնացին, Հայաստան են բերում նա– Աստվածաշնչի հունարեն Յոթանասնից թարգմանության ստուգված օրինակներից մեկը: Ա. Սահակ Պարթ–ը – ս. Մեսրոպ Մաշտոցը սկսում են Աստվածաշնչի՝ մինչ այդ ասորական բնագրից կատարած «Փութանակի» կոչվող հայերեն թարգմանության համեմատումը բերված հունարեն բնագրի հետ ու

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅՈՒ Ս. ԵԿԵՂԵՇՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

վերջնական խմբագրում այն՝ փաստորեն կատարելով Սուրբ Գրքի երկրորդ թարգմանությունը, որը դասական հայերենի մաքրության ու գեղեցկության չափանիշ է – համարվում է թարգմանությունների թագուհի:

Ս. Թարգմանիչների՝ սկզբից –եթ արգասավոր գործունեությամբ սկիզբ առավ հայ թարգմանական – ինքնուրույն գրական ժառանգությունը՝ քննելով իմաստասիրության, պատմության, բնագիտության, մարդկային հոգու – տիեզերքի խորքերը: Սակայն ս. Թարգմանիչների մեծագույն ձգտումը, նրանց կյանքի իմաստն ու առաքելությունը – նրանց գործի մեծությունը դեպի Աստված հարազատ ժողովրդի ընթացքը հաստատուն ու անվթար պահելն էր: Սրանում է ս. Թարգմանիչների ոգու բովանդակությունն ու հաղթանակող ուժը, որը փոխանցվեց հայ կյանքի բոլոր անդաստաններին:

Ս. Թարգմանիչների սուրբ ու նվիրական հիշատակը ոգեկոչելով՝ ձգտում ենք արթուն պահել նրանց արարող ոգին մեր կյանքում – խնդրել նրանց բարեխոսությունը՝ «լինել – մեզ Ձեզ պսակակից»:

Սուրբ Թարգմանիչներին նվիրված տոնը նշվում է հոկտեմբերի 3-ից նոյեմբերի 7-ը՝ երկրորդ շաբաթ օրը:

Սուրբ Գեորգ գորավար

Ս. Գ-որգը ծնունդով Կապադովկիայից էր՝ քրիստոնյա մեծատոհմիկի ընտանիքից: Պատանի հասակում անցնելով զինվորական ծառայության՝ կարճ ժամանակում, շնորհիվ արիության, խելքի – անկոտրում խառնվածքի, ինչպես նա– ռագմական հաջողություն-

ների, բարձրանում է զինվորական ծառայության աստիճաններով մինչև հազարապետություն: Իր քաջագործությունների շնորհիվ սիրելի է դառնում ժամանակի Հռոմի կայսր Դիոկղետիանոսին (284-305 թթ.): Վերջինս քրիստոնյաների դեմ հալածանքների հրովարտակը հրապարակելուց առաջ ցանկանում է խորհրդակցել իր պաշտոնյաների հետ, որոնց թվում – Գորգ գորավարն էր: Բոլոր ներկաները հավանություն են տալիս քրիստոնյաների դեմ դաժան հալածանքներ սկսելու կայսեր մտադրությանը, սակայն, ի զարմանս – հիասթափություն կայսրի, Գորգը դատապարտում է նրանց որոշումը – այն որակում որպես անարդարություն Հռոմեական կայսրության խաղաղ քաղաքացիների դեմ՝ հաստատելով նաև իր քրիստոնյա լինելը: Կայսրը – մյուս պալատականները փորձում են համոզել նրան՝ հետ կանգնելու քրիստոնեությունից – պարտադրում ընծաներ մատուցել կուռքերին: Սակայն ս. Գորգը մերժում է – անդրդվելիորեն հաստատ մնում իր հավատին: Կայսեր հրամանով նրան բանտարկում – ենթարկում են անմարդկային չարչարանքների ու կտտանքների: Բոլոր չարչարանքներին քաջաբար տոկացող գորավարն ի վերջո ցանկություն է հայտնում տեսնելու կուռքերին: Ուրախացած կայսրը, կարծելով, թե կոտրվել է ս. Գորգի կամքը – հուսալով, որ նա զոհ կմատուցի կուռքերին, առաջնորդում է նրան Ապոլոնի տաճար, սակայն սուրբը աղոթում է, – մեկ առ մեկ կործանվում են տաճարի կուռքերը: Կայսրը հրամայում է գլխատել նրան:

Ս. Գորգի հավատի զորությունը – հոգու ուժը դառնում են բազմաթիվ հեթանոսների դարձի – քրիստոնյաների՝ իրենց հավատում առավել ամուր հաս-

տատվելու պատճառ: Դիոկղետիանոս կայսեր կինը՝ Ալեքսանդրան, ով նույնպես քրիստոնյա էր, տեսնելով հանուն Քրիստոսի ս. Գորգի կրած տանջանքները – անդամաճան հավատը, հայտնում է իր քրիստոնյա լինելը – ս. Գորգի հետ բաժանում մահապատժի դատավճիռը: Ըստ մի ավանդության՝ նա վախճանվում է բանտում, իսկ մեկ այլ տարբերակով՝ մահապատժի գնալու ճանապարհին դահիճներից խնդրում է քիչ հանգիստ առնել, հենվում է տներից մեկի պատին – խաղաղ կնքում իր մահկանացուն՝ նույն օրը, երբ գլխատում են ս. Գորգին: Վերջինիս նահատակությունը հավանաբար տեղի է ունեցել 303 թ., Նիկոմեդիայում, որը Դիոկղետիանոսի աթոռանիստն էր: Նրա նշխարները տեղափոխում են Պաղեստին, որտեղ Կոստանդիանոս Մեծ կայսեր օրոք նրա անունով եկեղեցի են կառուցում: Ս. Գորգի գլուխն ամփոփված է Զոռմի՝ նրա անունը կրող եկեղեցում: Նրա պատկերը երկգլխանի արծվի հետ հետագայում դառնում է հռոմեական կայսրերի զինանշանը: Ս. Գորգը համարվում է Անգլիայի պահապան սուրբը, նրան մեծապես պատվվում են –՝ Ռուս, –՝ Վրաց Ուղղափառ եկեղեցիները, ինչպես նաև՝ նա միջնադարում համարվում էր հայոց թագավորների ու գորականների հովանավորը:

Ս. Գորգը, որպես Երկնային Արքայի զինվոր, եկեղեցական սրբապատկերներում ներկայացվում է սպիտակ ձիու վրա՝ նիզակով վիշապին սպանելիս: Առհասարակ, եկեղեցական պատկերագրությանը հատուկ է բոլոր նշանավոր սուրբ գորավարներին ձիու վրա – վիշապ սպանելիս ներկայացնելը: Այս պատկերներն առավել խորհրդանշական, քան պատմական նշանակություն ունեն: Դրանք խորհրդանշում են հեթա-

նոսության դեմ քրիստոնեության հաղթանակը: Վիշապը ներկայացնում է աշխարհի չարությունը, դիվական գորությունը – բռնակալությունը, որոնց դեմ արդարապայքարեցին Քրիստոսի քաջարի նահատակները, ինչպիսին ս. Գորգն էր: Եվ նրա գորավոր բարեխոսությունը Տիրոջ առաջ ուժ ու կարողություն կտա խնդրողին՝ դիմակայելու կյանքի բազում դժվարություններին ու արժանի դառնալու երկնային թագավորության:

Ս. Գորգ գորավորի տունը Հայ Առաքելական Ա. Եկեղեցին նշում է հաջվերացի տոնի երկրորդ կիրակիի նախորդ շաբաթ օրը:

Սուրբ հրեշտակապետերի՝ Գաբրիելի ու Միքայելի եւ ամենայն երկնային գորությունների տոն

Քրիստոնեական Եկեղեցին իր տարեկան տոնակատարությունների մեջ ունի ոչ միայն տերունական տոներ – սրբերի հիշատակությունների օրեր, այլտարվա մեջ մեկ օր կատարում է հրեշտակների հիշատակություն:

«Հրեշտակ», ինչպես հունարեն «անգելոս» կամ եբրայերեն՝ «մայախ», նշանակում է «պատգամավոր, սուրհանդակ, երկնային դեսպան»: Հրեշտակները Ա. Գրքում ներկայացված են որպես անթիվ ու անհամար բազմություններ՝ «Աստծու հրեշտակների բանակը» (Ծննդ., ԼԲ(32), 2), «Հազար-հազարավորներ... բյուրբյուրավորներ...» (Դան., Է, 10): Նրանք կոչված են սպասավորելու Աստծուն – մարդկանց, ներկայացուցիչներն են Աստծու – միջնորդները հոգ-որ ու նյութական աշխարհների միջ-: Իբր- սպասավոր էակներ՝ հրեշտակներն ավելի ցածր են մարդուց, քանի որ մարդը ստեղծ-

վեց Աստծու կերպարանքով, – Աստվածորդին էլ մարդու փրկության համար մարդացավ, այլ ոչ հրեշտակացավ. «...Նա օգնելու համար երբեք հրեշտակներին ձեռք չերկարեց, այլ՝ Աբրահամի սերնդին» (Եբր., Բ, 16), սրբերին վերապահված է նույնիսկ դատել ոչ միայն մարդկանց, այլ – հրեշտակներին. «Չգիտե՞ք, թե մենք հրեշտակներին էլ ենք դատելու, ուր մնաց թե՛ երկրավորներին» (Ա Կորնթ., 2, 3): Հրեշտակներն են Աստծու պատգամներն ու պատվիրանները հասցնում մարդկանց, անչափ կար–որ է նրանց դերը, որ նրանք կատարել – շարունակում են կատարել մարդու փրկության գործում. «Սպասարկող հոգիներ են, որոնք ուղարկվում են ի սպասավորություն նրանց, որ ժառանգելու են փրկությունը» (Եբր., Ա, 14): Հրեշտակների կար–որ այդ առաքելության մասին Հին – Նոր Կտակարաններում բազմաթիվ հիշատակություններ կան՝ Ծննդոցից մինչ– Հայտնություն: Նոր Կտակարանում Զրիստոսի Ծնունդը նրանք ավետեցին ս. Աստվածածնին – այնուհետ–՝ հովիվներին (Ղուկ., Ա, 26-38, Բ, 8-14), փորձությունից հետո ծառայեցին Զրիստոսին անապատում (Մատթ., Դ, 11, Մարկ., Ա, 13), Նրա Հարության առաջին երջանիկ ավետաբերները եղան (Մատթ., ԻԸ(28), 1-8, Մարկ., ԺԶ(16), 6, Ղուկ., ԻԴ(24), 4-8, Հովհ., Ի, 12-13): Եվ առաջինը նրանք մարդկանց ավանդեցին. «Փառք Աստծուն՝ բարձունքներում, – երկրի վրա՝ խաղաղություն – հաճություն մարդկանց մեջ» (Ղուկ., Բ, 14): Հրեշտակները կար–որ դերակատարություն ունեցան նա– առաքյալների գործունեության ընթացքում (Գործք, ԺԲ(12), իսկ Հայտնության գիրքը լի է նրանց գործունեության մասին տեղեկություններով՝ կապված աշխարհի վախճանի հետ: Հայ Ե-

կեղեցու պատմության մեջ հայտնի է ս. Գրիգոր Լուսավորչին հրեշտակի այցելությունը, առավել – ս՝ Աստվածորդին Էջմիածնի Մայր Տաճարի կառուցման տեղում իջավ հրեշտակների հրաշալի ու հսկա բանակի ուղեկցությամբ:

Հրեշտակները մարդկանց նման բանական էակներ են, սակայն՝ աննյութ, անմարմին – հոգ-որ: Ի տարբերություն մարդու հոգու, հրեշտակները սահմանափակված չեն նյութական մարմնում, անպարագրելի են – կաշկանդված չեն նյութական աշխարհի կապանքներով, նրանք զերծ են սեռական հատկանիշից, այսինքն՝ մահ կամ ծնունդ չունեն –, հետ-աբար, ոչ ավելանում են թվով, ոչ պակասում, ինչպես նա – դուրս են ժամանակի ներգործությունից: Հրեշտակները թեպետ – հորջորջվում են թ-ավոր, սակայն՝ «...մարմնեղեն թ-ավորներ չեն, այլ նմանությամբ թ-ավորներ... սոսկական մարդու կերպարանքով եր-ում են»⁸¹: Որպես հոգ-որ – անմարմին էակներ՝ բնությամբ անտեսանելի – աներ-ույթ են, սակայն ի հարկին, Աստծու կամքով, տեսանելի են դառնում՝ զանազան կերպարանքներով:

Երկնային այս էակները – ս, մարդկանց նման, օժտված են ազատ կամքով, այսինքն՝ կարող են իրենց կամեցողությամբ մնալ Աստծու հպատակության ներքո կամ հեռանալ Նրանից: Սակայն ստեղծված լինելով Աստծուն ծառայելու, Նրա պատվիրանները կատարելու – Նրա հետ ապրելու համար, նրանց երջանկությունը, ինչպես – մարդունը, Աստծու ներկայության, Նրա հետ հաղորդակցության մեջ է: Հետ-աբար, Նրանից հեռանալու, իրենց համար սահմանված այս նպատակներից

⁸¹ Ագաթանգեղոս, «Հայոց պատմություն, Եր-ան, 1983, էջ 181:

շեղվելու դեպքում դժբախտ ու տխուր վիճակում են հայտնվում, ինչը կատարվեց նա- մարդու պարագայում: Նրանցից ոմանք էլ, չարաշահելով իրենց ինքնիշխանությունը - ապստամբելով Աստծու դեմ, դարձան չար հրեշտակ կամ սատանա, դ- (Մատթ., ԻԵ(25), 41, Հայտն., ԺԲ(12), 9), - «Աստված չինայեց մեղանչած հրեշտակներին, այլ խավարի կապանքներով զգեց տարտարոսը, որպեսզի նրանք պահվեն դատաստանի օրվա համար» (Բ Պետր., Բ, 4): Հետ-աբար, հրեշտակների՝ թվով պակասելը կատարվեց ոչ մահվան, այլ փչանալու - երկնքից վտարվելու ճանապարհով:

Բացի նրանից, որ հրեշտակները անհամար են, բազմաթիվ ու բյուրավոր (Մատթ., Ի2(26), 53, Ղուկ., Բ, 13, Եբր., ԺԲ(12), 22-23), նրանք զորավոր են ու մեծագործ (Սաղմ., ԺԲ(102), 20, Բ Պետր., Բ, 11, Հայտն., Ե, 12, ԺԸ(18), 21, Ը, 13, Դատ., ԺԳ(13), 20, Եսայի, 2, 2-6) - ներկայացնում են Աստծու երկնային հրեղեն բանակները (Բ Օր., ԼԳ(33), 2, Սաղմ., ԿԷ(67), 18, Հայտն., Ե, 11): Նրանք դասակարգված են դասերում - ունեն իրենց զորագլուխ դեկավարները: Յուրաքանչյուր դաս իր գործունեությամբ իրականացնում է Աստծու երկնային ու երկրային ծրագիրը: Հրեշտակների ինը դասերը կազմված են երեք եռյակներից: Առաջին եռյակը՝ աթոռներ, քերովբեներ - սերովբեներ, մշտապես սովորեցնում - իշխում է: Երկրորդ եռյակը՝ տերություններ, զորություններ, իշխանություններ, սովորում - սովորեցնում է, իշխանության ներքո է - միաժամանակ նա- իշխում է: Երրորդ եռյակը՝ պետություններ, հրեշտակապետներ, հրեշտակներ, սովորում է - իշխանության ներքո է: Այս ինը դասերի զորագլուխ հրեշտակապետներն են՝ Սի-

քայելը, Գաբրիելը, Ռափայելը, Ուրիելը, Անայելը, Ադո-
նիելը, Տակուելը, Փանուելը, Բարազիելը:

Քրիստոնեական Եկեղեցում ամենահայտնի հրեշտակապետը Գաբրիելն է, ում անունը Ս. Գրքում հիշվում է երկու անգամ (Դան., Ը, 15-16, Դուկ., Ա, 26-38): «Գաբրիել» նշանակում է «այր Աստծու» կամ «գորուբյուն Աստծու»: Նրան տրված է վերին խորհուրդներն ավետարանելու շնորհը: Նոր Կտակարանում նա է ավետաբերը ս. Հովհաննես Մկրտչի – Քրիստոսի ծնունդների՝ Աստծու կողմից առաջին ընտրյալը դառնալով մարդեղության մեծ խորհուրդն իմանալու, այնուհետև – ս. Աստվածածինն – Նրա միջոցով ողջ մարդկությանը հայտնելու: Ս. Գրքում անունով հիշված մյուս հրեշտակապետը Միքայելն է (Դան., Ժ, 13, 21, Հուդա, Ա, 9): «Միքայել» նշանակում է «Ո՞վ է Աստծուն սման»: Ըստ ավանդության, այս մարտական կարգախոսով Աստծուն հավատարիմ հրեշտակների բանակները պատերազմեցին ապստամբ հրեշտակների հետ: Պատերազմից հետո այն որպես հատուկ անուն ամրագրվեց Աստծուն հավատարիմ հրեշտակների բանակների գորագլխին, ով հենց Միքայելն էր: Նա օժտված է թագավորելու, կառավարելու շնորհով – ներկայանում է իբրև մարտնչող ու պայքարող՝ Աստծու փառքի – Նրա ժողովրդի պաշտպանության համար: Այդ իսկ պատճառով սրբապատկերներում ներկայացվում է գրահավորված, սուրը ձեռքին – վիշապը ոտքերի տակ:

Ս. Գրքում անվանապես հիշված երրորդ հրեշտակապետը Ռափայելն է, ով ուղեկցում է Տոբիթի որդի Տուբիին՝ վերջինիս ճամփորդության ժամանակ պահպանելով նրան վտանգներից (Տոբիթ, ԺԲ(12), 15): «Ռափայել» նշանակում է «Աստված բժշկում է»: Նա է

մարդկանց աղոթքները տանում վեր՝ Աստծուն – պահպանում նրանց:

Ավետարանում հաստատվում է, որ յուրաքանչյուր մարդ, ժողովուրդ, պետություն, Եկեղեցի ունի իր պահպան հրեշտակը (Մատթ., ԺԸ(18), 10, Դան., Ժ, 13, Հայտն., Ա, 20, Բ, 1, 8):

Հրեշտակներն, արդար–, սրբերի չափ պատվվել են հավատացյալների – Եկեղեցու կողմից: Նրանց անունով կառուցվել են եկեղեցիներ՝ Երուսաղեմի Սրբոց հրեշտակապետաց, Կոստանդնուպոլսում (Ստամբուլ)՝ Պալաթ թաղամասի Ս. Հրեշտակապետերի եկեղեցիները, Սերաստիայի, Թոքատի Ս. Հրեշտակապետերի վանքերը, Չվարթնոց տաճարը, Էջմիածնի Մայր Տաճարի գանգակատան խորանը – այլն: Նրանք պատկերված են նա– հայ միջնադարյան մանրանկարչության մեջ: Եկեղեցին, ինչպես նա– հավատացյալները Աստծուց մշտապես խնդրում են հրեշտակների պաշտպանությունը – հովանավորությունը: Նրանք մարդկանց անդրանիկ եղբայրներն են – այդ պատճառով էլ կոչվում են Անդրանիկների Եկեղեցի: Երկնային թագավորությունը ժառանգել ցանկացող մարդու առաջին գործը կամակից ու գործակից լինելն է բարի, լույսի հրեշտակներին, ովքեր ցանկանում են մարդու փրկությունը – օժանդակում նրան փրկության ճանապարհին, – պայքարելը մարդու կորստի համար աշխատող չար հրեշտակների դեմ: Մարդու՝ լույսի հրեշտակների անմեղ, անարատ բնությանը նմանվելու ջանքը օրինակն ու ճանապարհն է Աստծու ներկայությանը վերստին արժանանալու: Սուրբ Երրորդությանը շարունակ փառաբանելու – աստվածային պատվիրաններին հնազանդվելու նրանց օրինակը դեպի Աստված վերադարձի գո–

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅՈՒ ԿԵՆՏՐՈՆԻ ՏՈՒՆԵՐ

րավոր միջոց է մարդու համար: Նրանց հավատարմությունը - նախանձախնդրությունը, որով իրենց միջից վտարեցին ապստամբներին, մարդու համար մեծագույն օրինակն ու թելադրանքն են հավատի, հույսի ու սիրո, որով գորացած՝ նա կարող է դուրս քշել իր կյանքից սատանայական բոլոր գործերը: Հրեշտակների տոնը հրեշտակորեն աղոթելու, ապրելու - նրանց դասակից լինելու խորհրդով է առանձնանում: Տոնն առիթ է նա- հիշելու մարդու բարեկամներին ու պահապաններին, ովքեր հաճախակի փրկելով եր-ելի ու աներ-ույթ թշնամիներից՝ առաջին ցնձացողներն են նամեղավորի ապաշխարության դեպքում:

Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցին Սուրբ հրեշտակապետերի՝ Գաբրիելի - Միքայելի - ամենայն երկնային զորությունների տոնը նշում է հաչվերացի տոնից հետո ութերորդ կիրակիին հաջորդող շաբաթ օրը:

Սուրբ Թադեոս եւ սուրբ Բարդուղիմեոս առաքյալներ

Ս. Բարդուղիմեոս - ս. Թադեոս առաքյալների տոնի խորհուրդը սրբերի հիշատակ ու նրանց բարեխոսական հայց լինելով, միաժամանակ Հայ Եկեղեցու ծննդյան հիշատակությունն ու փառաբանությունն է, մեր Սուրբ Եկեղեցու առաքելության արժ-որումը մեր կյանքում:

Ս. Թադեոսը - ս. Բարդուղիմեոսը հայ ժողովրդի առաջին ուսուցիչները եղան, - պատահական չէ, որ երջանկահիշատակ Գարեգին Ա Հայրապետը նրանց տոնի օրը հաստատեց որպես Կրոնի ուսուցիչների օր: Ա-

մեն տարի այս տոնի օրը Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում անցկացվում է կիրակնօրյա դպրոցների ուսուցիչների ամենամյա հավաք:

Քրիստոսի Համբարձումից հետո Նրա առաքյալները մեկնեցին տարբեր երկրներ՝ քարոզելու Հարուցյալ Աստծուն⁸²: Անմիջապես Քրիստոսից՝ Մարդացյալ Աստծուց ստացած իշխանությամբ առաքյալները տարբեր երկրներում կազմակերպեցին քրիստոնեական համայնքներ, հիմնեցին եպիսկոպոսական աթոռներ: Նույն կերպ - Հայաստանում առաջին եպիսկոպոսական աթոռների հաստատմամբ ս. Թադեոս - ս. Բարդուղիմեոս առաքյալները հիմնեցին Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին⁸³:

Ս. ԹԱԴԵՈՍԸ հայոց առաջին լուսավորիչն է: Ղուկասի Ավետարանում (Ղուկ., 2, 16) - Գործք առաքելոցում (Գործք, Ա, 13) նա հայտնի է որպես Հուդա Հակոբյան: Հովհաննեսի Ավետարանում հիշվում է որպես «Հուդա (ոչ Իսկարիոպտացի)» (Հովհ., ԺԴ(14), 22), իսկ Մատթեոս ավետարանիչը նրան անվանում է «Ղեբեոս, որ անվանվեց Թադեոս» (Մատթ., Ժ, 3): Մարկոս ավետարանիչը նրան կոչում է Թադեոս (Մարկ., Գ, 18): Կաթոլիկ Եկեղեցին նրան նույնացնում է Հուդա Տյառնեթորը հետ, սակայն ար-եյյան եկեղեցիները չեն ընդունում այս տեսակետը:

⁸² Կանոնագիրք հայոց, Սահմանք - կանոնք զոր եղին աշակերտքն Քրիստոսի Եկեղեցւոյ սրբոյ յետ վերանալոյ Տեառն, ԼԴ, 1964, հ. Ա, էջ 49-66:

⁸³ Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյանը իրավացիորեն ընդունում է, որ բացի այս երկու առաքյալներից Հայաստան են այցելել նա- Թովմաս, Շմավոն (կամ Սիմոն), Հովհաննես, Պետրոս, Մատաթիա առաքյալները (Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյան, Ազգապատում, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, 2001, էջ 16):

Ս. Թադեոս առաքյալի մասին հիշատակում է Փավստոս Բուզանդը՝ իր պատմությունն անմիջապես սկսելով. «Թադեոս առաքյալի քարոզությունից ու նրա մարտիրոսական վախճանից մինչև՝ Գրիգորի վարդապետության վերջն ու նրա վախճանը, - առաքելասպան Սանատրուկ թագավորից մինչև՝ Տրդատ թագավորի ականա հնազանդելը (քրիստոնեական) կրոնին ու նրա վախճանը... բոլորը ուրիշների կողմից արդեն գրված են»⁸⁴:

Լաբուբնայի անունով հայտնի է Ադդեի (Թադեոսի) վարդապետության ընդարձակ պատմությունը, համաձայն որի՝ առաքյալը Քրիստոսի Համբարձումից հետո գալիս է Եդեսիա, բժշկում Եդեսիայի հայ թագավոր Աբգարին, ապա քարոզում ու մկրտում ժողովրդին, կերպասագործ Ազգեսին ձեռնադրում իրեն հաջորդ - տարիներ անց վախճանվում ու թաղվում Եդեսիայում: Նույն բնագրի հայերեն ոսկեդարյան թարգմանության մեջ ասվում է. որ ս. Թադեոսը Եդեսիայից գնում է Ար-ելք՝ շարունակելու Ավետարանի քարոզությունը: Ղե-րուբնայի (Լաբուբնա) - նրա գրվածքի մասին հիշատակում է Մովսես Խորենացին⁸⁵, որից օգտվել են ինքը ու Եվսեբիոս Կեսարացին:

Խորենացին - հայկական մյուս աղբյուրները միաբերան վկայում են, որ Թադեոս առաքյալը բացի Եդեսիայից Ավետարանի լույսը տարածել է Նա- Հայաստանի այլ բնակավայրերում, քրիստոնյա դարձրել բազմաթիվ հայերի, Նա-՝ Սանդուխտ արքայադստերը - Նահատակվել Արտազ գավառի Շավարշան գյուղաքաղա-

⁸⁴ Փավստոս Բուզանդ, Հայոց պատմություն, Եր-ան, 1987, էջ 13:

⁸⁵ Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն, Եր-ան, 1990, էջ 103:

քում⁸⁶: Նույնն է վկայում նա- Սամուել եպիսկոպոսի կողմից թարգմանված Թադեոս առաքյալի վկայաբանությունը⁸⁷: Նրա նահատակության վայրում հետազայում կառուցվում է Ս. Թադեի վանքը:

Հայաստանում ս. Թադեոսի հիմնած աթոռներից է Արտազի աթոռը, որի եպիսկոպոսների հաջորդական ցանկը պահպանվել է 1330 թ. Արտազի արքեպիսկոպոս Չաքարիա Ծործորեցու կազմած գավազանագրքում, որտեղ մեջբերված է Հովհաննես գրչագրի՝ 7-րդ դարում (649 թ.) պատրաստած Արտազի աթոռի գավազանագիրքը⁸⁸: Համաձայն վկայագրի՝ ս. Թադեոսը Շավարշավանում եպիսկոպոս է ձեռնադրել Չաքարիային, ում նահատակությունից հետո հիշատակվում են Չեմենտոս, Ատրնեբսեհ, Մուշե, Շահեն, Շավարշ, Դ-ոնդիոս եպիսկոպոսները: Հայոց ավանդությունը վկայում է, որ ս. Թադեոս առաքյալը եպիսկոպոսական աթոռ է հիմնել նա- Սյունիքում՝ ձեռնադրելով Եվստաթեսին, ում անունով էլ մեկնաբանվում է Տաթ-ի վանքի անունը, ինչպես - նրա կողմից Արցախում ձեռնադրված Դադիի անունից՝ Դադիվանքը:

Ս. ԲԱՐԴՈՒՂԻՄԵՈՍ առաքյալը Ավետարանում հիշվում է որպես Զրիստոսի 12 առաքյալներից մեկը, ում մասին մեր Տերն Ինքն ասաց. «Ահա արդար- իսրայելացի, որի մեջ չկա նենգություն» (Հովհ., Ա, 47), - նա

⁸⁶ Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն, Եր-ան, 1990, էջ 97, 101:

⁸⁷ Սոփերը հայկականք, հաւաքածոյ մանր մատենագրութեանց նախնեաց, Վկայաբանութիւն Թադեոսի առաքելոյն քարոզութեանն - գալստեան ի Հայս - կատարմանն որ ի Զրիստոս, Ը, էջ 9-58:

⁸⁸ Արտազի աթոռի գաւազանագիրքը, «Արարատ», 1868, էջ 102-104:

առաջինը Հիսուսին անվանեց Աստծու Որդի (Հովհ., Ա, 49) ու կոչվեց Նախադավան: Նրա՝ Հայաստանում քարոզելու մասին հորենացին շատ համառոտ է խոսում. «Բայց հայերին վիճակվեց նա- Բարդուղիմեոս առաքյալը, որ նահատակվեց մեզ մոտ Արեքանոս քաղաքում»⁸⁹: Ստեփանոս Օրբելյանը, շարադրելով Սյունիքի պատմությունը, նշում է, որ «հայերից նախ հավատացյալ դարձան սյունեցիները, որոնք սուրբ Ավետարանին հնազանդվեցին Բարդուղիմեոս սուրբ առաքյալի միջոցով»⁹⁰: 5-րդ դարում գրի առնված ս. Բարդուղիմեոսի վկայաբանության⁹¹ համաձայն՝ առաքյալը սկզբում քարոզել է Պարսկաստանում՝ մինչ- Հնդկաստան, այնուհետ- անցել «Թադեի վիճակ»՝ Հայաստան, քարոզել նրա տարբեր վայրերում, Արտաշատ բլրի վրա հանդիպել ս. Թադեոս առաքյալին - նրա հետ մի գիշեր անցկացրել այնտեղ: Ժողովուրդն այդ վայրն անվանել է Օթյաց կաչ: Այստեղից ս. Թադեոսն անցնում է Արտազ, իսկ ս. Բարդուղիմեոսը՝ Հեր - Չար-անդ գավառներ,

⁸⁹ Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն, Եր-ան, 1990, էջ 101: Մեկ այլ տեղում (Աստվածամոր պատկերի պատմությունը, թուղթ առ Սահակ Արծրունի, Սրբոյ հորն մերոյ Մովսեսի Խորենացոյ մատենագրութիւնք, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1865, էջ 295) Խորենացին Բարդուղիմեոս առաքյալի նահատակության վայրն անվանում է Ուրբանոս: Օտար հեղինակներն այն կոչում են Ալբանոս, որն Օրմանյանը նույնացնում է Աղբակի հետ, որտեղ -, ըստ ազգային ավանդության, գտնվում է առաքյալի գերեզմանը (Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյան, Ազգապատում, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, 2001, էջ 15):

⁹⁰ Ստեփանոս Օրբելյան, Սյունիքի պատմություն, Եր-ան, 1986, էջ 76-77:

⁹¹ Սոփերք հայկականք, հաւաքածոյ մանր մատենագրութեանց նախնեաց, Վկայութիւն սրբոյ առաքելոյն Բարդղղմեոսի, ԺԹ, էջ 5-30:

Անձ-ացյաց գավառ, այնուհետ- Աղբակ, որտեղ նրա քարոզությունը լսում - քրիստոնյա են մկրտվում նա- Սանատրուկ թագավորի քույրը՝ Ոգուհին ու Տերենտիոս հազարապետը: Թագավորի հրամանով առաքյալը նա- հատակվում է փշոտ մահակների հարվածներից: Բարդղուղիմեոս առաքյալի՝ Հայաստանում քարոզելու ու նա- հատակվելու հարցում համամիտ են նա- մյուս եկեղե- ցիների ավանդությունները՝ տարբերվելով լոկ նահա- տակության ձ-ի հարցում: Վասպուրականում՝ Աղբա- կում, հայտնի է ս. Բարդղուղիմեոսի անունով վանք՝ կա- ռուցված նրա գերեզմանի վրա:

Ստեփանոս Օրբելյանի տեղեկությամբ՝ Բարդղու- ղիմեոս առաքյալը եպիսկոպոսական աթոռ է հիմնել Գողթնում՝ այստեղ ձեռնադրելով Կումսիին⁹²:

Այսպիսով, առաքյալների քարոզության արդյուն- քում Հայաստանում առաջ եկան քրիստոնեական հա- մայնքներ - եպիսկոպոսական աթոռներ, ծնունդ առավ Հայ Եկեղեցին, որն ապագայում՝ քրիստոնեության պաշտոնական ճանաչումից հետո, վարչական-կազմա- կերպական նոր ընթացք ունեցավ՝ շարունակելով զգալ իր առաքելահաստատ էությունը - իրավամբ կրելով «Առաքելական» անունը:

Իբր- Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկե- ղեցու հիմնադիրներ՝ ս. Թադեոսին - ս. Բարդղուղիմեո- սին նվիրվել են բազմաթիվ ճառեր, գանձեր, տաղեր, ա- ղոթքներ: Նրանք իրենց տեղն են զբաղեցրել նա- հայ միջնադարյան կերպարվեստում: Ս. Թադեոսը սովորա- բար պատկերվել է մի ձեռքին դաշույն, որը խորհրդան- շում է դրանով սպանված լինելը, իսկ մյուս ձեռքում՝ Հի-

⁹² Ստեփանոս Օրբելյան, Սյունիքի պատմություն, Եր-ան, 1986, էջ 77:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿԱԾ Ա. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

սուսի կողը խոցած գեղարդը, որն, ըստ ավանդության, սուրբն իր հետ բերել է Հայաստան: Այն սկզբում պահվել է Այրիվանքում, որի պատճառով – հետագայում վանքը կոչվել է Ա. Գեղարդ, իսկ այժմ պահվում է Ա. Էջմիածնում:

Ա. Բարդուղիմեոսը հայ կերպարվեստում պատկերվել է մի ձեռքին դաշույն, որով նահատակվել է, մյուս ձեռքին՝ ս. Տիրամոր պատկերը, որն, ըստ ավանդության, իր հետ բերել է Հայաստան:

Ա. Բարդուղիմեոս – ս. Թադեոս առաքյալների տոնը Հայաստանյայց Առաքելական Ա. Եկեղեցին տոնում է հիսնակի առաջին կիրակիի հաջորդ շաբաթ օրը՝ Նոյեմբերին կամ դեկտեմբերին:

Ա. Թադեոսի հիշատակը Հայ Եկեղեցին տոնում է նաև՝ ս. Սանդուխտի հետ՝ Պայծառակերպության տոնի հաջորդ շաբաթ օրը:

Սուրբ Հակոբ Մծբնացի հայրապետ

Ա. Հակոբ Մծբնացին մեծապես սիրված ու պատվելի սրբերից է ինչպես ասորիների, այնպես էլ հայերի մեջ: Նա Նիկիայի առաջին տիեզերաժողովի մասնակից 318 հայրապետներից է –, ըստ ավանդության, մեծ հարգանք էր վայելում Կոստանդիանոս Մեծ կայսեր ու ժողովականների մոտ՝ նախանձախնդրությամբ պաշտպանելով քրիստոնեական Եկեղեցու ուղղափառությունը Արիոսի – արիոսականների մոլար դավանությունից: Անգամ պահպանվել է մի ավանդություն, համաձայն որի՝ Արիոսն իր չարաչար մահը կնքել է ս. Հակոբ Մծբնացու անեծքով:

Ս. Հակոբ Մծբնացին ասորի է -, ըստ հայ ավանդության, ս. Գրիգոր Լուսավորչի հորաքրոջ՝ Խոսրովուհու որդին: Մանուկ հասակից ս. Լուսավորչի հետ կրթություն է ստանում Կեսարիայում, երիտասարդ տարիներից հեռանում է անապատ՝ ճգնակեցության: Ծգնավորական խստակյաց վարքով ու կյանքով, հոգեշահ քարոզներով – բազմաթիվ հրաշագործություններով ս. Հակոբի համբավը շուտով տարածվում է ժողովրդի շրջանում: Այցելելով Մծբին քաղաքի մոտակա վանքերից մեկը՝ մտերմանում է վանքի վանահայր Մարուգեի հետ, ով դառնում է նրա ուսուցիչը – մարգարեանում նրա՝ Մծբինի եպիսկոպոս ընտրվելու մասին, ինչը – շատ չանցած՝ կատարվում է: Իրապես անձնդիր հովիվ ու մեծ քարոզիչ էր իր ժողովրդի համար, ինչի շնորհիվ – մեծապես հարգվում ու պատվվում է վերջինիս կողմից: Նրա մեծանունն աշակերտներից է ս. Եփրեմ Խուրի Ասորին: Նա հայտնի է եղել իր բազմաթիվ հրաշագործություններով, որոնք կատարել է Աստծուն աղոթելով: Ըստ ավանդության՝ Մծբին քաղաքը մի քանի անգամ փրկվել է պարսկական հարձակումներից ս. Հակոբի աղոթքների ու հնարամտության շնորհիվ:

Ս. Հակոբ Մծբնացի հայրապետը մի քանի ուղեկիցների հետ բարձրանում է Արարատ լեռը՝ Նոյան տապանը տեսնելու մեծ փափագով: Վերելքի դժվարին ճանապարհին նրա ուղեկիցները ծարավում են, – ս. Հակոբի աղոթքի զորությամբ մի աղբյուր է բխում: Երբ ծանր վերելքից հոգնած՝ քնում են, ս. Հակոբին հայտնվում է հրեշտակը – հայտնում, որ Աստված լսել է նրա աղոթքը, այլ-ս կարիք չկա վեր բարձրանալու, քանի որ ինքը՝ հրեշտակը, Աստծու կամքով տապանի փայտից մի մաս է բերել նրան: Արթնանալով՝ ս. Հակոբը իր

գլխատակին տեսնում է տապանի փայտի կտորը, որը կարծես կացնով ճեղքված-հատված էր ինչ-որ մեծ փայտից – գոհություն հայտնելով Տիրոջը՝ վերադառնում: Ետդարձի ճանապարհին Արտամեստ գյուղի մոտ կանայք, անտեսելով նրա ներկայությունը, առանց ամաչելու շարունակում են գետում կիսամերկ լողանալ – ծաղրալից խոսքեր ուղղել նրան, ինչի պատճառով – սուրբն անիծում է նրանց ու գետը: Վերջինս անմիջապես ցամաքում է, իսկ կանանց մազերը՝ ճերմակում: Նրան վերագրվող հրաշագործությունները բազմաթիվ են: Մի գյուղում գյուղացիները, իրենցից մեկին մեռած ներկայացնելով, ցանկանում են խաբեությամբ նրանից դրամ կորզել – խնդրում են թաղման ծախսը: Սուրբը տալիս է դրամը – հեռանում, իսկ մեռած ձ-ացող գյուղացին նույն պահին մեռնում է իրականում: Նրա ընկերները սարսափած՝ զղջում – ներողություն են հայցում սրբից, – նա աղոթքով նորից վերակենդանացնում է մեռածին:

Ա. Հակոբի մասին ավանդություններից մեկը պատմում է նա-, որ հայազգի Մանածիիր Ռշտունյաց իշխանը գերի է տանում շրջակայքում ապրող հոգ-որականներին – արգելափակում Մանազկերտում: Ա. Հակոբի խնդրանքներին՝ ազատել հոգ-որականներին՝ քահանաներին ու սարկավագներին, Մանածիիրը անլուր է մնում: Սուրբն անիծում է նրան – Ռշտունյաց աշխարհը, որից հետո այստեղ սկսվում է անբերրի տարիների երկարատև շրջան: Ա. Հակոբի մահից հետո Ռշտունյաց աշխարհի բնակիչները գալիս են Մծբին – խնդրում նրա նշխարներից՝ հուսով, որ դրանց զորությամբ կհեռացնեն երկրին հասած պատուհասը: Այդպես էլ կատարվում է. ս. Հակոբի նշխարները Ռշտունյաց

աշխարհի բերելուց հետո անեծքը վերանում է այդ երկրի վրայից – հողը պտղաբերվում է:

Ս. Էջմիածնում այժմ պահվում են ս. Հակոբի աջը – Նոյյան տապանի՝ Նրա բերած մասունքը: 18-րդ դարում, երբ հայոց մեջ ուժեղացել էին հզորացող Ռուսաստանի հետ հարաբերությունները սերտացնելու – այդ քրիստոնյա երկրի հովանավորության տակ անցնելու տրամադրությունները, Սիմեոն Եր-անցի Հայոց Կաթողիկոսը –ս նամակագրություն է սկսում ռուսական Եկատերինա Երկրորդ կայսրուհու հետ: 1766 թ. օգոստոսի 1-ի՝ Եկատերինա կայսրուհուն – թագաժառանգ Պավելին ուղղված մի գրությամբ նա կայսրուհու հովանավորությունն է խնդրում Ռուսաստանում ապրող քրիստոնյա հայերի համար, ինչպես նա՝ վերահաստատել սկզբնապես գործող կարգը, որի համաձայն՝ ռուսահայերի հոգ-որ առաջնորդ նշանակվում էր Ս. Էջմիածնի կողմից: Հիշյալ կարգը խախտվել էր 1649 թվականից: Գրության հետ Սիմեոն Եր-անցի կաթողիկոսը կայսրուհուն որպես նվեր է ուղարկում նա- ս. Կարապետի, ս. Հռիփսիմեի, ս. Գ-որգի, ինչպես նա- Նոյյան տապանի մասունքներից:

Ս. Հակոբ Մծբնացի հայրապետը թողել է ինչպես աստվածաբանական, այնպես էլ կյանքին սերտորեն կապված կրոնաբարոյախոսական ճառեր ու գրվածքներ: Նա հայոց մեջ ամենաշատ ժողովրդականություն ունեցող սրբերից է: Նրա տոնը Հայ Առաքելական Ս. Եկեղեցում հաստատվել է շատ վաղ շրջանում – նշվում է հիսնակի երրորդ կիրակիին հաջորդող շաբաթ օրը կամ դեկտեմբերի 12-18-ը ժամանակամիջոցում հանդիպող շաբաթ օրը:

Սուրբ Դավիթ մարգարե

Ձատկական Ավագ շաբաթին համապատասխան Հայ Առաքելական Ս. Եկեղեցին նախքան Ս. Ծննդյան տոնը Ավագ տոներ անունով նշում է կար-որ սրբերի հիշատակները՝ ս. Դավիթ մարգարեի, ս. Ստեփանոս Նախավկայի, ս. Պետրոս - ս. Պողոս առաքյալների, Ռոտոման որդիների՝ Հակոբ - Հովհաննես Չեբեդյան եղբայրների: Տոնացույցում նրանք անվանվում են՝ մեր Տեր Հիսուս Քրիստոսի Ծննդյան վկաներ: Նրանցից առաջինը ս. Դավիթ մարգարեն է:

Ս. Գրքում հայտնի բարեպաշտ թագավորներից միայն Դավիթ թագավորի (Բ. ա. 1055-1015 թթ.) տոնն է անցել հայոց Տոնացույց: Նա -՝ նահապետ է, -՝ թագավոր, -՝ մարգարե, ինչպես ասում է Պետրոս առաքյալը (Գործք Բ 29): Նա Հին Կտակարանի ամենաբազմաշնորհ անձն է Մովսեսի հետ: Դավթի ֆիզիկական, իմացական - հոգ-որ նկարագիրը եր-ում է նրա հետ հենց առաջին ծանոթությունից: Որպես ուժեղ, անվախ ու քաջակորով հովիվ, նա իր ընտանիքի հոտը պաշտպանելու համար անվարան դուրս է գալիս արջերի - առյուծների դեմ: Եվ ոչխարների հանդեպ նախանձախնդիր հոգածության համար է, որ Աստված կանչում է նրան իր ժողովրդին հովվելու:

Դավթի քաջ, շիտակ ու անվախ հոգին, մանավանդ՝ Տիրոջ հանդեպ աներկբա հավատով, դրս-որվեց Գողիաթի հետ մենամարտում. «Դու ինձ վրա ես հարձակվում սրով, գեղարդով - վահանով, իսկ ես քեզ վրա եմ հարձակվում՝ Խրայելի զորքի զորությունների Տիրոջ անունով...» (Ա Թագ., ԺԷ(17), 45):

Դավիթը Իսրայելի մեծագույն թագավորն է, ով երկիրը կառավարեց իմաստությամբ ու արդարությամբ:

Սակայն Դավթի ֆիզիկական – իմացական ձիրքերից առավել կար–որ էին նրա հոգ–որ շնորհները: Նրա աստվածսիրությունն արտահայտվեց ոչ միայն սաղմոսներում, այլ– կյանքում: Իր մեծության մեջ մշտապես մնաց խոնարհ ու վեհանձն, ինչի վկայությունը երեք անգամ խնայելն էր իրեն հալածող ու սպանել ցանկացող Սավուղի կյանքը՝ իբր– թագավոր – Տիրոջ օձյալ: Դավիթը, բոլոր մարդկանց նման, ունի թուլություններ – ենթակա է սխալների: Նրա մեծագույն մեղքը իր հավատարիմ զորավար Ուրիայի կնոջ՝ Բերսաբեի հետ կապն էր, որի պատճառով սպանել է տալիս Ուրիային: Սակայն մեղքի մեծությանը հավասար նա–զդջումն էր ու ապաշխարանքը, իսկ առավելը՝ պատի–ժը. մեռնում է Դավթի – Բերսաբեի երեխան:

Դավիթ թագավորի մեծությունը դեպի բարին նրա ձգտումի մեջ է – կարողության՝ զարգացնելու ու շատացնելու հոգեկան վսեմ ու բարձր հատկանիշները ու դրան հակառակ՝ հնարավորինս ազատվելու վատից ու ցածրից: Կյանքի մեծագույն փորձություններին նա դիմացավ զարմանալի տոկունությամբ ու խոնարհությամբ՝ երբեք չկորցնելով հավատն ու վստահությունը Աստծու մեծության ու ողորմածության հանդեպ:

Այս բոլորով Դավիթը ամենանշանավոր նախա–հայրն է Քրիստոսի, Ով Նոր Կտակարանում բազմիցս անվանվում է Որդի Դավթի՝ որպես Մեսիային տրվող անուններից մեկը, Ով պետք է վերականգնե Դավթի թագավորությունը՝ հոգ–որ ու հավերժական իմաստով, ինչպես – ավետվեց ս. Աստվածածնին (Ղուկ., Ա, 31-33):

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅՈՒՄ Ա. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

Դավիթ թագավորի հիշատակը Հայ Առաքելական Ա. Եկեղեցին տոնում է Հակոբ Տյառնեղբոր հետ՝ իբր-Ս. Ծննդյան տոնը կանխող չորս Ավագ տոներից առաջինը: Ըստ մարմնի Քրիստոսի նախահոր՝ Դավթի - ըստ մարմնի Նրա եղբոր, այսինքն՝ ազգականի՝ Հակոբի հիշատակների միասին տոնախմբելը խորհրդանշում է Հին - Նոր Ուխտերի միաձուլումը Քրիստոսով: Տոնը նշվում է դեկտեմբերի վերջերին:

Սուրբ Ստեփանոս Նախավկա

Ս. Ստեփանոս Նախավկան առաջին քրիստոնյան է, ով իր արյունը թափել է հանուն Քրիստոսի: Նա քրիստոնեական նախնական Եկեղեցու ամենաշնորհալի դեմքերից մեկն է: Ս. Ստեփանոսը Գործք առաքելոցում առաջին իսկ նկարագրությամբ ներկայանում է որպես «հավատով - Սուրբ Հոգով լցված» (Գործք, 2, 5): Նրա անունն առաջին անգամ հանդիպում է, երբ քրիստոնեական Եկեղեցին առաջին անգամ սպասավորների ընտրություն էր կատարում: Սկզբնական շրջանում քրիստոնեական Եկեղեցին ապրում էր հավաքական կյանքով: Հավատացյալները վաճառում էին իրենց ազարակները, ունեցվածքը՝ գումարը տրամադրելով հասարակաց գանձանակ, որից առաքյալները միջոցներ էին հատկացնում կարիքավորներին, ինչպես նապատրաստում հասարակաց սեղաններ, որոնց կարող էին մասնակցել բոլորը: Հետագայում այս պարտականությունները արգելք էին դարձել նրանց առավել կար-որ-որ՝ քարոզչական գործունեությանը, ինչի պատճառով - առաքյալներն առաջարկեցին հավատացյալներին՝ սեղանները սպասավորելու համար հատուկ մար-

դիկ ընտրել. «Մեզ հաճելի չէ թողնել Աստծու խոսքի քարոզությունը – սեղաններ սպասարկել: Եղբայրներ, ընտրեցե՛ք ձեր միջից բարի համբավ ունեցող յոթ մարդու, որոնց կնշանակենք այդ ծառայությունների համար. իսկ մենք աղոթքի – խոսքի քարոզությանը նվիրվենք»: Ընտրությամբ ծառայության են կոչվում յոթ մարդ, որոնցից առաջինը Ստեփանոսն էր, այնուհետև՝ Փիլիպոսը, Պրոքորոսը, Նիկանորան, Տիմոնան, Պարմենասն – Նիկողայոսը: Առաքյալներն «աղոթք անելով՝ նրանց վրա ձեռք դրեցին» (Գործք, 2, 1-7): Փաստորեն, սա հայտնի սարկավազական առաջին ձեռնադրությունն է: «Սարկավազ» հունարեն նշանակում է «սպասավոր», բառացի՝ «ոտքի վրա սպասավորող»: Իսկ «Ստեփանոս», դարձյալ հունարեն, նշանակում է «պսակ»: Եվ ս. Ստեփանոսն իրավամբ դարձավ Քրիստոսի հավատարիմ ծառան ու սպասավորը, նախակական ու մարտիրոսը, ով «շնորհներով ու զորությամբ լցված... գարմանալի գործեր ու մեծամեծ նշաններ էր անում» (Գործք, 2, 8): Նրա իմաստությանն ու խոսքին չկարողանալով հակաճառել՝ Քրիստոսին մերժող հրեաները զրպարտելով՝ մեղադրում են նրան Աստծուն – Մովսեսին հայիոյախոսելու մեջ: Գրգռված ամբոխը նրան բռնում – տանում է բարձրագույն ատյան՝ դատելու: Ատյանում ս. Ստեփանոսը համարձակ հանդիմանում է «խստապարանոց», «կամակոր» ու անհավատ ժողովրդի անդամներին, ովքեր հրեշտակների հրամաններով օրենք ստացան ու չպահեցին այն – մատնիչներն ու սպանողները դարձան Մեսիայի՝ Քրիստոսի. «Նայեց երկինք – տեսավ Աստծու փառքը – Հիսուսին, որ կանգնած էր Աստծու աջ կողմը, – ասաց. «Ահա, տեսնում եմ երկինքը բացված – Մարդու Որդուն, որ կանգնած է

Աստծու աջ կողմում» (Գործք, Է): Քրիստոսի քաջամարտիկ Նախավկային ու առաջին սարկավագին ամբոխը դուրս է հանում քաղաքից – քարկոծելով սպանում: Տիրոջ կատարյալ հետ-որդը Նրան նմանվեց նա- մահվան պահին՝ Աստծուց ներում հայցելով իրեն քարկոծողների համար. «Տե՛ր, սա մեղք մի՛ համարիր դրանց» (Գործք, 2, 59):

Ըստ վկայագիրների՝ Պողոս առաքյալի ուսուցիչը՝ Գամաղիելը – Նիկողեմոսը՝ Հիսուսի թաքուն աշակերտներից, ս. Ստեփանոսի մարմինը թաղում են իրենց ագարակում: Հետագայում Հուլիանե իշխանուհին (նահատակվել է 4-րդ դարի սկզբին) նրա տապանակը տեղափոխում է Կ. Պոլիս, ավելի ուշ տարվում է Վենետիկ – դրվում Ս. Գ-որգ կղզու Մայր եկեղեցում:

Ս. Ստեփանոսը Տիրոջից հետո առաջինն էր, ով իր կյանքով ու մահով սիրո, հավատի, քրիստոնեաբար ապրելու, իր հոգ-որ կոչմանն անձանձիր ծառայելու օրինակ դարձավ բոլոր ժամանակների քրիստոնյաների համար: Նրա հավատը, հանձնառության ու ծառայասիրության ոգին ուղենիշն են քրիստոնյայի կյանքի, – նրա բարեխոսությունը լսելի է Աստծու առաջ: Ս. Ստեփանոսը նվիրական անուն է քրիստոնեական Ընդհանրական, նա-՝ Հայ Եկեղեցում: Նրա անունով եկեղեցիներ են կառուցվել Հայաստանի տարբեր վայրերում, որոնցից նշանավորներն են Ջուղայի, Դարաշամբի, Աստապատի, Հաղարծնի, Թանահատի, Հավուց Թառի, Աբովյանի, Արթիկի Ս. Ստեփանոս Նախավկա վանքերը:

Հայ Եկեղեցին Ս. Ստեփանոսի տոնը նշում է Ավագ տոների շարքում՝ դեկտեմբերի 25-ին կամ հաջորդ օրը, եթե 25-ը կիրակի կամ պահքի օր է լինում: Նախորդ օրը երեկոյան ժամերգությունից հետո կատար-

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅՈՒ Ս. ԵԿԵՂԵՇՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

վում է նախատոնակ: Ս. Ստեփանոսի տոնի օրը Ս. Էջմիածնի Մայր տաճարում, Ս. Ստեփանոսի խորանում պատարագի ընթացքում կատարվում է նա- սարկավագների ձեռնադրություն, որի ժամանակ ձեռնադրող բարձրաստիճան հոգ-որականը խորանի առջ- ծնկաչոք, ձեռքերը վեր պարզած սարկավագներին շնորհում է սուրբ ուրար կրելու, ճաշու Ավետարան ընթերցելու, սուրբ խորանին սպասավորելու իրավունք:

Սուրբ Պետրոս Եւ սուրբ Պողոս առաքյալներ

Ս. ՊԵՏՐՈՍ: Առաքելական դասի մեջ ս. Պետրոս առաքյալն առանձնանում է թե՛ խոսքով, թե՛ գործով – թե՛ հեղինակությամբ: Ավետարաններում ամենաշատ տեղեկությունները նրա մասին են հայտնի, իսկ Գործք առաքելոցի առաջին կեսի գլխավոր գործիչը դարձյալ նա է:

Ս. Պետրոսի հրեական անունը Շմավոն կամ հունական տարբերակով՝ Սիմոն էր: Առաջին անգամ նրան հանդիպելով՝ Հիսուսը, Ով գիտեր իր առջ- կանգնած հասարակ ձկնորսի հոգու շիտակությունը, ասում է. «Դու Հովնանի որդի Սիմոնն ես. դու պիտի կոչվես Կեփաս» (որ թարգմանվում է Պետրոս)»⁹³ (Հովհ., Ա, 42): Նա ծնվել է Բեթսայի դայում, ապրել՝ Կափառնաում քաղաքում: Նոր Կտակարանում բազմաթիվ են Պետրոսի հետ կապված միջադեպերը, որտեղ նա եր-ում է –՛ որպես հեղհեղուկ, երբեմն՝ երկչոտ, երբեմն՝ խիզախ ու քաջարի, սակայն մշտապես՝ անկեղծ ու շիտակ բար-

⁹³ «Կեփաս» արամեերեն նշանակում է «ժայռ», «վեմ»:

քով ու նկարագրով: Ս. Պետրոսի այս նկարագիրն է հայտնապես եր-ում Նոր Կտակարանի յուրաքանչյուր դրվագում՝ նրա հետ ծանոթանալու հենց առաջին իսկ պահերից, երբ Հիսուսին իր նավակով ծով է հանում, – Նրա խոսքի համաձայն՝ աննկարագրելի շատ որս ունենում: Ս. Պետրոսն իր շիտակ հոգու անկեղծությամբ անմիջապես հասկանում է Հիսուսի գերբնական գորությունը – իրեն անարժան համարելով գտնվելու Նրա կողքին՝ խնդրում է հեռանալ: «Մի՛ վախեցիր, այսուհետ– դու մարդկանց պիտի որսաս կյանքի համար» (Մատթ., 7, 18-22, Մարկ., 4, 16-20, Դուկ., Ե, 1-11): Հիսուսի այս պատասխանով այլ-ս կանխորոշված էր Պետրոսի հետագա ընթացքը:

Պետրոսի մեծությունը Հիսուսին «Քրիստոս, կենդանի Աստծու Որդի» ճանաչելն ու դավանելն է, ինչի պատճառով արժանացավ Հիսուսի երանիին – Նրա կողմից երկրորդ անգամ կոչվեց «Վեմ»՝ ժայռ, որի վրա պիտի հաստատվեր Քրիստոսի Եկեղեցին (Մատթ., Ժ2(16), 13-20, Մարկ., Ը, 27-30, Դուկ., Թ, 18-21): Հանձին Պետրոսի՝ Եկեղեցու առաջին քարն արդեն իսկ դրված էր, – Քրիստոսի Եկեղեցու անդամ դառնալու պայմանները –ս արդեն իսկ նշված էին՝ դավանել Հիսուսին իբր– Փրկիչ ու Աստծու Որդի:

Ամբողջ հոգով, սրտով ու մտքով կապված իր Վարդապետին՝ ս. Պետրոսը, սակայն, իր կյանքի ծանրագույն գիշերն ապրեց Նրան երեք անգամ ուրանալու պատճառով (Մատթ., Ի2(26), 69-75, Մարկ., ԺԴ(14), 66-72, Դուկ., ԻԲ(22), 56-62, Հովհ., ԺԸ(18), 25-27): Ուրացությունից առավել դառնագին Պետրոսի խորը գղջումն էր, – Հիսուսը ներեց նրան ու վերահաստատեց իր առաքելական կոչման մեջ: Ս. Պետրոսն այլ-ս Քրիս-

տոսի բոլորից նախանձախնդիր ու գործունյա առաքյալն էր: Հոգեգալուստից անմիջապես հետո ս. Պետրոսն առաջինն է տալիս քրիստոնեական անդրանիկ քարոզը – 3000 նորադարձների հունձքով հիմքը դնում Զրիստոսի Եկեղեցու: Ս. Պետրոսի կար-որագույն գործերից է հեթանոսներին Զրիստոսի Եկեղեցու մեջ ընդգրկելը: Գործք առաքելոցում նրա գործունեությունը ներկայացված է որպես անձանձիր ու եռանդուն քարոզչի գործունեություն, ով Զրիստոսի անունով հրաշքներ է կատարում, սովորեցնում ու հաստատում ճշմարիտ հավատ՝ քարոզելով Հրեաստանում, Գամիրքում, Պոնտոսում, Փոյուգիայում, Գալյաթիայում, Անտիոքում, Հռոմում՝ ամենուրեք ենթարկվելով հալածանքների, չարչարանքների, բանտարկության: Գործք առաքելոցում նա վերջին անգամ ներկայանում է Երուսաղեմի առաքելական ժողովում, որից հետո Նոր Կտակարանը նրա մասին լռում է: Նոր Կտակարանին շարունակում է ավանդությունը, համաձայն որի՝ ս. Պետրոսը Անտիոքից անցնում է Հռոմ, որտեղ – նահատակվում է՝ իր խնդրանքի համաձայն՝ գլխիվայր խաչվելով, քանի որ իրեն արժանի չէր համարում Տիրոջ նման խաչվելու (ենթադրվում է՝ 64 թ.): Նրա գերեզմանի վրա հետագայում կառուցվում է Ս. Պետրոսի փառատես տաճարը:

Ս. Պետրոսի անունով Նոր Կտակարանում հայտնի են երկու՝ Առաջին – Երկրորդ ընդհանրական թղթերը՝ ուղղված Փոքր Ասիայի քրիստոնեական համայնքներին:

Ս. Պետրոսի հետ Հայ առաքելական Եկեղեցին տոնում է նա- ս. Պողոս առաքյալի հիշատակը:

Ս. ՊՈՂՈՍԸ համարվում է Հիսուս Զրիստոսի 13-րդ առաքյալը: Նա ծնվել է Կիլիկիայի Տարսոն քաղա-

քում, որի պատճառով անվանվում է Տարսնացի: Հռոմեական կայսրության քաղաքացի էր, արիեստով՝ վրանագործ, դավանանքով – կրթությամբ՝ փարիսեցի – որպես այդպիսին նախանձախնդրորեն հետամուտ էր հրեական ավանդույթների ու օրենքների պահպանմանը, ինչի պատճառով – մեկն էր քրիստոնյաներին հալածողներից (Գործք, Ը, 3): Սավուղը կամ հունական տարբերակով՝ Սողոսը (նույն ինքը՝ Պողոսը) մասնակից էր ս. Ստեփանոս Նախավկայի սպանությանը, որի մասին վկայում է նա – ինքը. «Եվ երբ թափվում էր Քո վկայի՝ Ստեփանոսի արյունը, ես ինքս էի, որ նրա մոտ էի կանգնել – համաձայն էի լինում նրա սպանմանը. – նրան սպանողների զգեստներն էի պահում» (Գործք, ԻԲ(22), 20): Դամասկոս մեկնելու ճանապարհին Սողոսին հայտնվում է Հիսուսը – կոչում նրան «ընտրյալ անոթ»՝ Տիրոջ անունը «հեթանոսների, թագավորների, իսրայելցիների առաջ տանելու» համար (Գործք, Թ): Սողոսը մեղանջում է, մկրտվում – Հիսուսին ընդունում ու հայտարարում Աստծու Որդի. «Եվ անմիջապես ժողովարաններում Հիսուսին քարոզեց՝ ասելով, թե Նա է Աստծու Որդին» (Գործք, Թ, 20):

Ս. Պողոս առաքյալը, կարծես համադրությունը լինելով ժամանակի երեք տիրող մշակույթների՝ ծնունդով ու կրոնով՝ հրեա, կրթությամբ ու լեզվով՝ հույն, քաղաքացիությամբ՝ հռոմեացի, արդար – դարձավ «կատարյալ ու ընտիր անոթ»՝ քրիստոնեությունը հավասարապես հրեական, հունական ու հռոմեական շրջանակներում քարոզելու համար: Նրան կոչում են նա – «Հեթանոսների առաքյալ», քանի որ մեծ նախանձախնդրությամբ ու նվիրվածությամբ տրվում է հեթանոսներին քրիստոնեություն քարոզելու գործին: Նրա անդուլ գոր-

ծունեությունը ծավալվել է Դամասկոսում, Երուսաղեմում, Անտիոքում, Կիպրոսում, Պամփյուլիայում, Լյուստրիայում, Փռյուզիայում, Հունաստանում, Հռոմում – այլուր՝ ս. Պետրոս առաքյալի նման ենթարկվելով բազում հալածանքների, բանտարկվելով – բազմաթիվ նեղություններ կրելով: Քարոզության ընթացքում քարոզած վայրերում հիմնում է քրիստոնեական համայնքներ՝ եկեղեցիներ: Պողոս անունը ստանում է Կիպրոսի հռոմեացի կառավարիչ Սերգիոս Պողոսին դարձի բերելուց հետո (Գործք, ԺԳ(13), 7-9):

Ս. Պողոս առաքյալի կյանքը մշտապես մարտիրոսություն էր՝ հերոսական մաքառում մարդկային տգիտության, չարության ու նախապաշարումների դեմ. «Մեր պատերազմը մարմնի – արյան հետ է, այլ իշխանությունների հետ, պետությունների հետ, այս խավար աշխարհի տիրակալների հետ – երկնքի տակ եղող չար ոգիների հետ» (Եփես., 2, 12): Հավանաբար 67 թ. ներոնյան հալածանքների ժամանակ, նահատակվում է Հռոմում: Իբրև հռոմեական քաղաքացի նրան սպանում են սրով:

Ս. Պողոս առաքյալը հեղինակ է առաքելական 14 թղթերի՝ ուղղված իր հիմնած եկեղեցիներին – անհատ մարդկանց: Այդ թղթերը Ընդհանրական Եկեղեցին ընդունում է որպես Քրիստոսի վարդապետության ճշմարիտ դավանության ու ընկալման ուղեցույց: Դրանք որքանով ս. Պողոս առաքյալի նկարագրի մասին պատկերացում տվող հետաքրքրական աղբյուրներ, նույնքան – քրիստոնեական աստվածաբանության ու բարոյական ուսուցումների անսպառ շտեմարան են, մի-նույն ժամանակ՝ քրիստոնեական գրականության առաջին գործերը՝ գրված նույնիսկ Ավետարաններից առաջ:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅՈՒՄ Ա. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

Հայաստանյայց Առաքելական Ա. Եկեղեցին ս. Պետրոս – ս. Պողոս առաքյալների տոնը նշում է Ավագ տոների շարքում, «Գլխավոր առաքյալներ» անունով, Ա. Ծնունդից շուրջ տասը օր առաջ:

Հայոց Եկեղեցին Զրիստոսի առաքյալների հիշատակը տոնում է նա – միասին՝ Հոգեգալուստի 6-րդ կիրակիին նախորդող շաբաթ օրը՝ «Զրիստոսի 12 սուրբ առաքյալների – սուրբ Պողոսի՝ 13-րդ առաքյալի հիշատակը» անունով:

Սուրբ Որոտման որդիների տոն

Ա. Հակոբ – ս. Հովհաննես առաքյալները գալիլիացի ձկնորս Չեբեդեոսի երկու որդիներն էին, ովքեր ս. Պետրոս առաքյալի հետ ներկա էին Տիրոջ ամենախորհրդավոր հրաշագործություններին՝ Հայրոսի աղջկա հարությանը, Հիսուսի Պայծառակերպությանը, Գեթսեմանիի պարտեզում Զրիստոսի աղոթքին: Չեբեդեոսի երկու եղբայրների մայրը՝ Սողոմեն, նույնպես հայտնի է Ավետարաններից: Նա Հիսուսին հետ-ող կանանցից էր, ով համարձակություն ունեցավ իր որդիների համար բարձրագույն տեղեր խնդրել Աստծու արքայությունում (Մատթ., Ի(20), 20-23): Չեբեդեոսի եղբայրները հախումն խառնվածքի պատճառով բազմաթիվ անգամներ չափազանց եռանդով հանդես են գալիս Հիսուսին պաշտպանելու – Նրան մերժողներին պատժելու նախաձեռնությամբ՝ ինչպես, օրինակ, սամարացիների դեպքում, երբ վերջիններս մերժում են Հիսուսին ու Նրա աշակերտներին հյուրընկալել: Չայրացած եղբայրները Հիսուսից հրաման են խնդրում՝ Եղիայի նման կրակ թափելու սամարացիների գլխին: Վրեժխնդրության

այս ոգին սաստվում է Հիսուսի կողմից (Ղուկ., Թ, 54-56), - Տերը եղբայրներին անվանում է «Բաներեգես»՝ Որոտման որդիներ (Մարկ., Գ, 17):

Չեքեղյան եղբայրներից ավագը՝ Հակոբը, ի տարբերություն մյուս՝ Կրտսեր Հակոբ Տյառնեղբայր առաքյալի, կոչվում է նա- Ավագ կամ Երեց: Ծնվել է Բեթսայիդայում, ապրել Երուսաղեմում: Քարոզչական գործունեություն է ծավալել Երուսաղեմում - Հուդայում: Նա միակ առաքյալն է, ում մահը նկարագրված է Գործք առաքելոցում: Որպես եռանդուն - առաքելական խմբի մեջ աչքի ընկնող անձնավորություն՝ ձերբակալվում է Հերովդեսի հրամանով - գլխատվում Երուսաղեմում, հավանաբար 44 թ.: Ըստ ավանդության՝ նրա մարմինը նետում են ծովը, իսկ ալիքները դուրս են հանում Իսպանիայի ծովեզերք, որտեղ - մինչ այժմ ս. Հակոբ առաքյալը հատկապես պաշտելի սրբերից է: Ավանդությունը պատմում է նա-, որ ս. Հակոբ առաքյալի գլուխը հանձնում են Երուսաղեմի առաջին եպիսկոպոս ս. Հակոբ Տյառնեղբորը, ում անվանում են նա- Արդար: Նա առաքյալի գլուխը թաղում է իր տան պարտեզում: 12-րդ դարում, Կիլիկյան հայկական թագավորության շրջանում այս տան տեղում կառուցվում է հայկական Սրբոց Հակոբյանց Մայր տաճարը, որի հյուսիսային պատի մեջ մինչ- այսօր ցույց է տրվում ս. Հակոբի գլխի գերեզմանը՝ Գլխադիրը: Այստեղից էլ՝ ս. Հակոբ առաքյալի համար գործածվող մակդիրը հայոց մեջ՝ Գլխադիր առաքյալ:

Հակոբ Տյառնեղբոր մարմինը նույնպես ամփոփված է տաճարի Ավագ խորանում: Այստեղից էլ տաճարի Սրբոց Հակոբյանց անվանումը՝ ի պատիվ երկու սրբերի:

Ա. Հովհաննես առաքյալը առաքելական խմբում ամենակրտսերն է – Նախքան Հիսուսին հետ-ելը եղել է Հովհաննես Մկրտչի աշակերտներից: Հիսուսի ամենասիրելի աշակերտն էր, ով իր մեջ ներդաշնակում էր եռանդն ու հանդարտությունը, քաջությունն ու բարությունը, մեծությունն ու խոնարհությունը, ում՝ Հիսուսի հանդեպ անձնվեր հավատարմությունն ու սերը մշտապես ստիպում էին հանդես գալ ի պաշտպանություն իր Վարդապետի՝ ուղղելով նա- նրա ընթացքը՝ անցնելու Տիրոջ հետ չարչարանքների գիշերից մինչ- Գողգոթա ճանապարհը – ներկա գտնվելու խաչի վրա Տիրոջ երկրային կյանքի վերջին րոպեներին՝ ի տարբերություն մյուս առաքյալների, ովքեր երկնչեցին – մենակ թողեցին Տիրոջը:

Միտ ու նվիրվածության այս ապացույցների համար էլ Հիսուսի կողմից արժանացել է ս. Աստվածամորը ինամակալելու գերագույն շնորհին: Ա. Հովհաննես առաքյալն էր, որ Հարության առավոտյան ս. Պետրոսի հետ տեսնելով Քրիստոսի թափուր գերեզմանը՝ աներկբա հավատաց Նրա Հարությանը՝ առանց Տիրոջը տեսնելու:

Ա. Հովհաննեսը ս. Պետրոսի – ս. Հակոբ Տյառնեղբոր հետ Երուսաղեմում Քրիստոսի առաջին Եկեղեցու սյուներից մեկն էր: Նա քարոզել է Փոքր Ասիայում – Եփեսոսում, ուր ապրում է երկար տարիներ՝ շարունակելով ու ընդարձակելով ս. Պողոս առաքյալի գործը այստեղ: 95 թ. ձերբակալվում – աքսորվում է Պատմոս կղզի, որտեղ – ունենում է Հայտնության մեջ նկարագրված տեսիլները: Ըստ ավանդության՝ շուրջ 95 տարեկանում, 100 թ. վերադառնում է աքսորից – չնայած բազմաթիվ չարչարանքներին ու հալածանքներին՝ խա-

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅՈՒ ԿԵՆՏՐՈՆԻ ՏՈՒՆԵՐ

դադորեն վախճանվում է Եփեսոսում: Կյանքի վերջին շրջանում, արդեն բոլորովին ալեգարոյ ծերունի, երբ չէր կարողանում երկար խոսել, Եկեղեցի էր գալիս շարունակ հորդորելու. «Չավակներոս, սիրեցե՛ք միմյանց»:

Հեղինակն է չորս Ավետարաններից մեկի, որն առավել հոգ-որն ու մյուսներից զատորոշվողն է իր իմաստասիրական խորքով, Քրիստոսին՝ նախ - առաջ իբր- Աստծու Որդի ներկայացնելու շեշտվածությամբ: Ս. Հովհաննեսը հեղինակն է նա- Նոր Կտակարանի առաքելական երեք թղթերի - Հայտնության գրքի:

Սուրբ Որոտման որդիների՝ ս. Հակոբի - ս. Հովհաննեսի հիշատակը Հայ Առաքելական Ս. Եկեղեցին տոնում է որպես Ս. Ծնունդը կանխող Ավագ տոներից վերջինը:

Ս. Հովհաննես առաքյալի հիշատակը Հայ Եկեղեցին տոնում է նա- մյուս երեք ավետարանիչների հետ՝ Խաչվերացի տոնի վեցերորդ կիրակիին նախորդող շաբաթ օրը:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅՈՒ Ս. ԵԿԵՂԵՇՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

Հայաստանի, Արցախի եւ դրանց հարակից տարածքներում թաղված հայազգի սրբեր

Ներկայիս Հայաստանի, Արցախի – դրանց հարակից տարածքներում թաղված – այժմ հայտնի սրբերից ս. Մեսրոպ Մաշտոցի, ս. Հռիփսիմյանց – ս. Գայանյանց մասին արդեն խոսվել է:

Ս. Գրիգորիս կաթողիկոս

Ս. Գրիգորիսը ավագ որդին էր Վրթանես կաթողիկոսի՝ ս. Գրիգոր Լուսավորչի որդու: Նա ծնվել է մոտ 295 թ., Կեսարիայում: 310 թ. հոր – եղբոր՝ Հուսիկի հետ վերադառնում է Հայաստան՝ մեծանալով ու կրթվելով ս. Տրդատ Գ թագավորի պալատում: Դեռ–ս շատ երիտասարդ տարիքում հոգ–որ բարձր արժանիքների, հասունության – կարողությունների շնորհիվ ձեռնադրվում է կուսակրոն հոգ–որական – եկեղեցական ծառայության անցնում հորեղբոր՝ ս. Արիստակեսի մոտ: Արդեն 25 տարեկանում ձեռնադրվում է եպիսկոպոս – հովվության ու քարոզության ուղարկվում Վրաստանի ու Աղվանքի կողմերը, որի բնակիչները Վրթանես կաթողիկոսից խնդրել էին հոգ–որ առաջնորդ ուղարկել իրենց, որովհետ– տեղացիները հեթանոս էին – բարբարոս՝ դժգոհ իրենց առաջնորդներից ու քահանաներից: Ս. Գրիգորիսը լայն գործունեություն է ծավալում Ատրպատականում, Փայտակարանում, Արցախում, կառուցում – վերակառուցում է եկեղեցիներ, քարոզում քրիստոնեական հավատը, հորդորում լինել բարի, աստվածասեր՝ իր խստակյաց, առաքինի վարքով սքանչելի օրինակ դառնալով մերձավորների – հեռավորների հա-

մար՝ «առաջին Գրիգորի՝ իր պապի նման», ինչպես գրում է Բուզանդը: Հյուսիսային Կովկասում քարոզելիս այցելում է մազքութների Սանեսան թագավորի (Նա նույնպես Արշակունի էր, ինչպես հայոց թագավորները) բանակը, որը կազմված էր կովկասյան բազմաթիվ ու այլազան ցեղերից: Նրանց քարոզում է Քրիստոսի ճշմարիտ վարդապետությունը, սակայն երբ վերջիններս պարզում են, որ ճշմարիտ Աստծուն ատելի են ավարառությունը, հափշտակությունը, սպանությունները, ագահությունը, զայրանում են ս. Գրիգորիսի վրա՝ ինչպե՞ս կարող են իրենք կերակրվել – ապրել առանց սպանելու – ուրիշի ունեցվածքը հափշտակելու: Մերժելով սրբի հորդորը՝ խաղաղ աշխատանքով ապրելու, մազքութները, նրա առաքելությունը համարելով հայոց Տրդատ թագավորի կողմից կազմակերպված դավադրություն իրենց դեմ, ս. Գրիգորիսին կապում են վայրի ձիու պոչից – ձին բաց թողնում Վատնյան դաշտում (Կասպից ծովի մերձակայքում): Ս. Գրիգորիսը նահատակվել է 337 կամ 338 թ.: Նրա սարկավազները ամփոփում են սրբի մարմինը Արցախի Ամարաս գյուղում: 5-րդ դարում՝ 489 թ., Աղվանքի Վաչագան թագավորի օրոք նրա գերեզմանի վրա կառուցվում է Ամարասի հայտնի ս. Գրիգորիս եկեղեցին:

Ս. Գրիգորիսի հիշատակը Հայաստանյայց Ս. Եկեղեցին տոնում է տարվա մեջ երկու անգամ. առաջինը՝ ս. Գրիգոր Լուսավորչի որդիների – թոռների տոնին՝ Ս. Ծննդյան տոնի երրորդ կիրակիին հաջորդող շաբաթ օրը: Սակայն, եթե տարեգիրը, այսինքն՝ մարտի 21-ից (գարնանային գիշերահավասար) մինչև՝ Ս. Հարություն օրերի քանակը 25-ից պակաս է, տոնը տեղափոխվում է Պայծառակերպության տոնի երրորդ կիրակիին նախոր-

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅՈՒՄ Ա. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

դող շաբաթ օրը: Երկրորդ անգամ ս. Գրիգորիսի հիշատակը տոնվում է՝ կապված նրա նշխարների գյուտի հետ՝ Խաչվերացի տոնի հինգերորդ կիրակիին հաջորդող երկուշաբթի օրը՝ 12 ուրիշ հայ ճգնավորների հետ:

Սուրբ Հովհաննես Իմաստասեր Օձնեցի կաթողիկոս

Ս. Հովհաննես Օձնեցի կաթողիկոսը ս. Հովսեփ Հողոցմեցի կաթողիկոսից հետո Հայաստանյայց Ա. Եկեղեցու Հայրապետներից առաջինն է, ով անցել է տոնելի սրբերի կարգը: Նրանից հետո միայն ս. Ներսես Շնորհալի կաթողիկոսն է արժանացել տոնելի սրբերի կարգն անցնելու:

Ս. Հովհաննես Իմաստասեր կաթողիկոսը ծնվել է Գուգարքի Տաշիր գավառի Օձուն գյուղում՝ մոտ 650-ական թվականներին, ազնվական ընտանիքում: Կրթությունն ստացել է Այրարատի Արագածոտն գավառում՝ աշակերտելով Թեոդորոս Զոթենավոր վարդապետին, ով, իր հերթին, աշակերտն է եղել Դավիթ Անհաղթի: Ս. Հովհաննես Օձնեցին հմտացել է Սուրբ Գրքի, աստվածաբանության, իմաստասիրության, քերականության – հռետորության մեջ: Կաթողիկոս է ընտրվել 717 թ.: Արաբական խալիֆայության տիրապետության պայմաններում ձգտելով ամրապնդել Հայաստանյայց Ա. Եկեղեցու դիրքերը՝ 719 թ. մեկնել է Դամասկոս՝ Օմար ամիրապետի մոտ: Ըստ ավանդության՝ ամիրապետը խիստ զարմանում – հիանում է՝ տեսնելով հայոց կաթողիկոսի պատկառելի ու գեղեցիկ արտաքինը – շքեղ զգեստները: Միաժամանակ իր տարակուսանքն է հայտնում, որ համեստ ու պարզ ապրելու Զրիստոսի

պատվիրանին հակառակ՝ հայոց Հայրապետը ներկայացել է ճոխ հազուստներով ու թանկագին զարդերով: Ս. Հովհաննես Իմաստասերը արաբ ամիրայապետին պատասխանում է, որ շքեղ հազուստներն ու թանկագին զարդերը զուտ արտաքին միջոցներ են ժողովրդի վրա ազդելու – տպավորություն թողնելու: Հայոց Հայրապետի ներքին՝ Աստծուն նվիրված կյանքի մասին արաբ ամիրայապետը իմանում է՝ տեսնելով այժի կոշտ մազից քուրձը, որը Հայրապետը մշտապես կրում էր շքեղ հազուստների տակ: Այս անգամ Օմար ամիրայապետը զարմանում է, թե ինչպես մարդկային մարմինը կարող է դիմանալ այդ կոշտ քուրձին – առավել հարգանքով ու պատկառանքով է լցվում ս. Հովհաննես Իմաստասերի հանդեպ: Վերջինիս խնդրանքով Օմարը Հայաստանյայց Ս. Եկեղեցին – հոգ-որականությանն ազատում է որոշ հարկերից, խալիֆայության տարածքում արտոնում է քրիստոնեության ազատ դավանումը – դադարեցնում քրիստոնյաների դեմ հալածանքները: Այս բոլոր խոստումները ամիրայապետը վավերացնում է գրավոր հրովարտակով, իսկ հայոց Հայրապետը խոստանում է հայերի հնազանդությունը արաբական խալիֆայությանը: Մի-նույն ժամանակ հայոց Հայրապետին հաջողվում է հայրենիք վերադառնալու – իրենց նախարարական ու հողատիրական իրավունքները վերականգնելու թույլտվություն ստանալ 703-705 թթ. հայերի ապստամբությանը մասնակցած – էրամում ու Նախիջ-անում հայ նախարարների ողջակիզումից փրկված, աքսորված ու Բյուզանդիայում ապաստանած հայ իշխանների համար:

Դամասկոսից վերադառնալուց հետո ս. Հովհաննես իմաստասեր կաթողիկոսը ձեռնարկում է եկեղեցա-

կան բարեփոխումներ: 719 թ. կամ 720 թ. Դվինում հրավիրում է եկեղեցական ժողով, որի ընդունած 32 կանոնները վերաբերում են Հայ Եկեղեցու արարողակարգին, ծիսակարգին, աղանդների ու հերձվածների՝ հատկապես եր-ութականների ու պավլիկյանների դեմ պայքարին: Առանձնապես կար-որ էր 726 թ. Մանազկերտի հայ-ասորական միացյալ եկեղեցական ժողովը, որում հստակեցվում է Հայ Եկեղեցու վերաբերմունքը Քրիստոսի մարմնի անապականության խնդրի վերաբերյալ, ինչպես նա- ամբողջացվում ու վերջնական տեսքի են բերվում Հայ Եկեղեցու ընդհանուր դավանաբանական սկզբունքները:

Ա. Հովհաննես Իմաստասեր կաթողիկոսը, Հայաստանյայց Ա. Եկեղեցու ծիսադավանական կարգը քաղկեդոնականությունից հեռու, ինչպես նա- աղանդավորական ու հերձվածողական տարաբնույթ ազդեցություններից մաքուր պահելու նպատակով իր ձեռնարկած եկեղեցական բարեփոխումներն ամփոփում է՝ կազմելով «Կանոնագիրք հայոց»-ը, իր իսկ բնորոշմամբ՝ «որպես լուսաշավիղ ճանապարհ առ Աստված»: Բացի այդ, թողել է մեկնողական, ջատագովական, աստվածաբանական, դավանաբանական, գիտական - օրենսդրական մեծարժեք գործեր, որոնցից ամենահայտնիներն են՝ «Ատենաբանություն», «Ճառ ընդդեմ պավլիկյանների», «Ճառ ընդդեմ եր-ութականների» - այլն: Նա զբաղվել է նա- թարգմանական գործունեությամբ, նրա պատվերով է Գրիգոր Արշարունին գրել «Ընթերցվածոց մեկնությունը», ինչպես նա- նրան է վերագրվում «Գիրք թղթոց»-ի կազմումը: Մեծապես պայքարել է ժամանակի հոգ-որ մոլորությունների, հերձվածների ու աղանդավորական շարժումներ

րի դեմ: Հայ Եկեղեցու արարողակարգն ու ծիսակարգը կանոնակարգելուց բացի, հարստացնում է դրանք շարականներով ու աղոթքներով: «Սուրբ» է կոչվել իր սրբակյաց վարքի ու կյանքի, բազում առաքինությունների պատճառով, իսկ «Իմաստասեր» անունը ստացել է իր գիտական, աստվածաբանական, դավանաբանական, իմաստասիրական խոր գիտելիքների ու փայլուն պատրաստվածության համար:

Կյանքի վերջին տարիներին ս. Հովհաննես Իմաստասեր Հայրապետը առանձնանում է հայրենի Օձուն գյուղում, որտեղ զբաղվում է ուսուցչությամբ, աղոթքներով ու ճգնակեցությամբ: Վախճանվում է 728 թ.: «Հայսմավուրքը» որպես նրա հիշատակի օր նշում է ապրիլի 17-ը, ինչն էլ հիմք է դարձել Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյանի համար ապրիլի 17-ը համարելու նրա մահվան օր: Թաղվել է հայրենի Օձունից 5 կմ դեպի ար-մուտք գտնվող Արդվի գյուղի Ա. Հովհաննես վանքում, ուր ճգնել է կյանքի վերջին տարում: Նրա գերեզմանը դարեր շարունակ համարվել է սրբատեղի – եղել ուխտատեղի, իսկ նրա հանդեպ սերն ու պատկառանքը ժողովուրդն արտահայտել է դեռ-ս կյանքի տարիներին իր մասին հյուսած բազմաթիվ ավանդազրույցներով, որոնցում նա հանդես է գալիս որպես հրաշագործ, բուժող զորություն ունեցող սուրբ:

Ա. Հովհաննես Իմաստասեր Օձնեցի կաթողիկոսի տոնը Հայաստանյայց Ա. Եկեղեցին նշում է Մեծ պահքի չորրորդ կիրակիին նախորդող շաբաթ օրը՝ իրեն անվանակից ս. Հովհաննես Երուսաղեմցի Հայրապետի, ս. Հովհաննես Որոտնեցի – ս. Գրիգոր Տաթևացի վարդապետների հետ:

Սուրբ Գրիգոր Տաթևացի

Սուրբ Գրիգոր Տաթևացին Հայաստանյայց Ս. Եկեղեցու Տոնացույց անցած վերջին սուրբն է: Ծնվել է 1346 թ., Մեծ Հայքի Գուգարք նահանգի Ջավախք գավառի Թմոք ամրոցում, արհեստավոր Սարգսի ընտանիքում: Վաղ տարիքում դրս-որվում են նրա ուսումնաստենչությունը – մեծ կարողությունները: 14 տարեկանում ուղարկվում է Տաթևի վանք, որտեղ աշակերտում է ս. Հովհան Ռոոտնեցուն՝ դառնալով նրա բազմաթիվ մեծանուն աշակերտներից ամենաակնառուն: Ս. Գրիգոր Տաթևացին Սեպուհ լեռան վրա՝ ս. Գրիգոր Լուսավորչի հանգստարանում ձեռնադրվում է սարկավագ, իսկ երբ 1370-ականների սկզբին ուղեկցում է իր ուսուցչին վերջինիս՝ Երուսաղեմ կատարած ուխտագնացության ընթացքում՝ Երուսաղեմի Ս. Հակոբյանց տաճարում 25 տարեկան հասակում ձեռնադրվում կուսակրոն հոգ-որական, 2-3 տարի հետո Երզնկայում ստանում է վարդապետական գավազան: Ծայրագույն վարդապետություն նրան տրվում է մոտ 40 տարեկան հասակում՝ Ապրակունյաց վանքում: Հովհան Ռոոտնեցու մահվանից հետո գլխավորում է Տաթևի – Ապրակունիսի բարձրագույն դպրոցները: Ապրակունիսում մնում է շուրջ երկու տարի – 1390 թ. իր աշակերտների հետ տեղափոխվում Տաթև, որտեղ մինչև իր մահը շարունակում է իր գիտամանկավարժական գործունեությունը: Նրա օրոք Տաթևի համալսարանը հասնում է իր ծաղկման գագաթնակետին՝ դառնալով հոգ-որ, գիտության, արվեստի ու մշակույթի համահայկական կենտրոն: Նա դասավանդել է նաև Մեծոփա վանքում, ինչպես – Սաղմոսավանքում:

Ա. Գրիգոր Տաթ-ացին Հայ Եկեղեցու մեծագույն ս. Հայրերից, վարդապետներից – ուսուցչապետներից մեկն է, աստվածաբան, փիլիսոփա, մանկավարժ, գիտնական: Հռչակվել է իր սրբակենցաղ վարքով, քարոզչությամբ, գիտական ու մանկավարժական գործունեությամբ, ինչպես նա- թողել է մատենագրական հարուստ վաստակ: Ժամանակակիցների – հետագայի հեղինակների կողմից մեծարվել է որպես «եռամեծ վարդապետ», «երկրորդ Լուսավորիչ հայոց – աստվածաբան», «յոթնալույս վարդապետ», «տիեզերալույս վարդապետ», «վարդապետ ամենայն հայոց», «վարժապետ ամենայն հայոց», «խարիսխ հավատի – հիմք Եկեղեցու» – այլն: Նա կրթել – դաստիարակել է 300-ից ավելի աշակերտների, ովքեր դարձել են միջնադարյան Հայաստանի հոգ-որ, մշակութային, գիտական – հասարակական կյանքի ակնառու դեմքեր – նշանակալի ազդեցություն թողել իրենց գործունեության տարբեր բնագավառներում: Ա. Գրիգոր Տաթ-ացու մանկավարժական հայացքներն ամբողջացված են նրա «Սահմանադրություն դաստիարակության» աշխատությունում, որը միջնադարյան հայ մանկավարժական մտքի նշանակալի եր-ույթներից մեկն է: Նրա մատենագրական հարուստ ժառանգությունը հատկանշվում է հանրագիտարանային բազմակողմանիությամբ: Գրել է մեկնություններ, քարոզներ, դավանաբանական, աստվածաբանական – իմաստասիրական բազմաթիվ գործեր, որոնցից առավել կար-որներն են «Գիրք հարցմանցը», «Ոսկեփորիկը», «Գիրք քարոզությանը»՝ «Ամառան» – «Զմեռան» հատորներով, Հոբի, Եսայու, Երգ երգոցի, Սաղմոսների, Առակների գրքերի, Հովհաննեսի – Մատթեոսի Ավետարանների մեկնությունները – այլն, – այլն:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅՈՒՄ Ա. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

Ա. Գրիգոր Տաթ-ացին գործուն մասնակցություն է ունեցել հայոց ազգային-եկեղեցական կյանքում ծագած խնդիրների լուծմանը: Հատկապես զբաղվել է Ախթամարի կաթողիկոսության խնդրով, –, ինչպես վկայում է նրա աշակերտներից Թովմա Մեծոփեցին, նրա ջանքերով «Ախթամարի անհնազանդ աթոռը հնազանդության է գալիս»:

Ա. Գրիգոր Տաթ-ացին նա- ամենաչերմ պաշտպաններից ու կաթողիկոսական Աթոռը Սսից Ա. Էջմիածին տեղափոխելու ծրագրի առաջին մտահղացողներից էր, որն իրականացվեց 1441 թ.՝ նրա աշակերտների՝ Թովմա Մեծոփեցու – Հովհաննես Հերմոնացու նախաձեռնությամբ ու ջանքերով:

Հայոց եռամեծ սուրբ վարդապետը մահացել է 1409 թ. դեկտեմբերի 25-ին, Տաթ-ի վանքում, որտեղ – նրա աճյունն ամփոփված է: Նրա գերեզմանը բոլոր ժամանակներում – այսօր էլ պատվվում է որպես ուխտատեղի:

Հայաստանյայց Ա. Եկեղեցին ս. Գրիգոր Տաթ-ացու տոնը նշում է Մեծ պահքի չորրորդ կիրակիին նախորդող շաբաթ օրը՝ ս. Հովհաննես Իմաստասեր Օձնեցի կաթողիկոսի, ս. Հովհաննես Երուսաղեմցի Հայրապետի, ս. Հովհաննես Որոտնեցի վարդապետի հետ:

Սուրբ Շուշանիկ

Սուրբ Շուշանիկը ս. Վարդան Մամիկոնյանի դուստրն էր: Նրա ավագանի անունը Վարդենի էր, իսկ Շուշանիկը փաղաքշական անունն էր, որով – պատմության ու վկայաբանության մեջ հիշվեց: Սուրբ Շուշանիկը Հայ – Վրաց եկեղեցիներում տոնելի սրբերից է:

451 թ. Գուգարքի Աշուշա բղեշխը պարսից Հագկերտ արքայից թույլտվություն է ստանում գերությունից ազատելու – բղեշխության կենտրոն Ցուրտավ վերադարձնելու իր կնոջ հարազատներին ու զոհված կամ գերեվարված նախարարների կանանց ու զավակներին, այդ թվում – ս. Վարդան Մամիկոնյան զորավարի դստերը՝ Վարդենի-Շուշանիկին: Վերջինս ծնվել է, հավանաբար, 409 թ., մեծացել – կրթվել է տատի՝ Սահականուշի (ս. Սահակ Պարթ– Հայրապետի դստեր) քրիստոնեական բարի ու առաքինի շնչով լի տանը, որով մինչ այդ, անշուշտ, դաստիարակվել էր նա– ս. Վարդան Մամիկոնյանը: Այդ ոգին հարազատորեն պահեց մինչ– իր հավատավոր կյանքի մարտիրոսական վախճանը՝ անդավաճան սիրով մշտապես փարված մնալով Զրիստոսին:

Վարդենի-Շուշանիկն ամուսնանում է Աշուշայի որդի Վազգենի հետ, ով – հոր մահից հետո փոխարինում է նրան որպես բղեշխ: Պարսից Պերոզ արքայի ութերորդ տարում՝ 468 թ., Վազգենը, Տիգրան կանչվելով, քաղաքական նկատառումներով, ինչպես նա– Պերոզին հաճոյանալու համար ուրանում է քրիստոնեական հավատը – անգամ ամուսնանում Պերոզի զոքանչի հետ: Լսելով ամուսնու ուրացության լուրը՝ ս. Շուշանիկը, ով մայր էր երեք որդիների – մեկ դստեր, զավակների հետ հեռանում է իշխանական պալատից – տեղափոխվում Ցուրտավի եկեղեցուն կից փոքրիկ մի խուց՝ հրաժարվելով վերադառնալ պալատ – ընդունել ամուսնուն: Ապարդյուն են անցնում նրան հավատուրացության մղելու բոլոր միջոցները՝ չարչարանքներ, կտտանքներ, երեխաներին տեսնելու հնարավորության վերացում, սով, շղթայակապ բանտարգելություն, խարդավանք –

այլն: Նրա աննկուն հավատը չի տատանվում անգամ երբ լսում է որդիներից մեկի՝ Կուր գետում խեղդվելու մասին՝ այդպիսի մահը երջանկություն համարելով որդու համար, քան հավատուրացությունը: Բոլոր չարչարանքներն ու տանջանքները վեց տարի կրում է համբերատարությամբ՝ որպես մխիթարություն ու զորավիզ ունենալով տատի՝ Սահականույշի Ավետարանը, որը վերջինիս էր անցել հորից՝ Ս. Սահակ Հայրապետից: Յոթերորդ տարում՝ հավանաբար 475 թ., մարտիրոսական սրբությամբ կնքում է իր մահկանացուն – թաղվում Տփղիսի (ներկայիս Թբիլիսին) միջնաբերդում:

Ինչպես ս. Հռիփսիմեի անվան հետ կապված է Վարազա ս. Խաչը, այնպես – ս. Շուշանիկի անվան հետ է կապված մեկ այլ նշանավոր խաչ: Տեսնելով, որ հավատուրաց ամուսինը հալածում է քրիստոնյաներին – քանդում եկեղեցիները, ս. Շուշանիկը Մծխեթից հանում է վրաց լուսավորիչ ս. Նունե կույսի ս. խաչը – ս. Սահակ Հայրապետի աշակերտներից մեկի՝ Սշո Սուրբ Առաքելոց վանքի արեղա Անդրեասի հետ ուղարկում է Տարոն, որտեղ ապրում էին իր ազգականները՝ Մամիկոնյան իշխանները: Անդրեասը հասնում է Սպեր – այլ-ս չի կարողանում առաջանալ: Այս ընթացքում ս. Շուշանիկն իր մահկանացուն է կնքում, որի մասին իմանալով՝ Անդրեասը լուր է ուղարկում Գրիգոր Մամիկոնյան իշխանին: Վերջինս գալիս է Սպեր – ս. Նունեի խաչը տանում է Կապույտ ամրոց (Արտագերս): Այսուհետ հայերն այն կոչում են Շուշանիկի խաչ: Շուշանիկի խաչը Արտագերսից տեղափոխվում է Վանանդ գավառի Ս. Խաչ վանքը, ապա՝ Կարս քաղաքը, այնտեղից 1094 թ.՝ Անի, ուր մնում է 142 տարի: Թաթարների կող-

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅՈՒ Ս. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

մից Անին գրավելուց հետո Շուշանիկի խաչի մասին տեղեկությունները բացակայում են:

Հայաստանյայց Ս. Եկեղեցին ս. Շուշանիկի հիշատակը տոնում է Խաչվերացի տոնի երկրորդ կիրակիին հաջորդող երեքշաբթի օրը՝ ս. Փեփրոնե - ս. Մարիանե կույսերի հետ:

Սուրբ Մովսես Գ Տաթևացի կաթողիկոս

Ս. Մովսես Գ Տաթևացին Հայաստանյայց Ս. Եկեղեցու հիշատակելի սրբերից է:

Ծնվել է 1578 թ., Սյունիքի Խոտանան գյուղում: Կրթությունը ստացել է Տաթևի վանքում, 1592 թ. ձեռնադրվել է աբեղա, մինչև 1606 թ. աշակերտել է Սրապիոն Եղեցացուն, ով ժամանակի նշանավոր հոգ-որականներից էր - կարճ ժամանակ՝ 1603-1606 թթ. եղել է աթոռակից կաթողիկոս: 1610 թ. մեկնում է Երուսաղեմ, որտեղ եղել է Ս. Հարություն տաճարի լուսարարը: 2-3 տարի հետո վերադառնում է Տաթև - մտնում Սյունյաց Մեծ անապատը: Այստեղ ծավալում է մեծ գործունեություն՝ հիմնելով դպրոցներ, նշանակելով ուսուցիչներ, կարգավորելով Սյունիքի վանքերը, քարոզելով ու խրատելով ժողովրդին՝ նպատակ ունենալով վերականգնել քրիստոնեական բարոյական կենցաղը, որը մեծապես աղավաղված - տուժած էր ժամանակի ավերածությունների, ժողովրդի կրած ճախորդությունների - դրանց հետ-անքով Եկեղեցու դիրքերի անկման պատճառով: Մոտ 1620 թ., Եր-անում քարոզելով Ս. Կաթողիկե եկեղեցում, հանդիպում է տեղի պարսիկ կառավարչին, ով մեծապես տպավորված նրա ուղղամտությունից - ծավալած գործունեությունից՝ նրան պահում է

Եր-անում՝ հատկացնելով Ս. Անանիա առաքյալի անապատը, որն այդ ընթացքում ավերված վիճակում էր: Իրեն հատուկ եռանդով ս. Մովսես Տաթ-ացին վերականգնում է անապատը, կարգավորում Այրարատի վանքերն ու եկեղեցիները, ինչպես նա- վերաբացում է Սաղմոսավանքի - Հովհաննավանքի վանական դպրոցները: 1623 թ. ձեռնադրվում է եպիսկոպոս: Նրա համբավը, որպես քարոզիչ - նվիրյալ հոգ-որական, տարածվում է Հայաստանի բոլոր կողմերում, - նորջուղայեցիները նրան հատուկ պատգամավորությամբ հրավիրում են Սպահան: 1627 թ. Ս. Ծննդյան - Աստված-հայտնության տոնին եկեղեցում ս. Պատարագի արարողությանը ներկա է լինում նա- պարսից արքա Շահ Աբաս Առաջինը: Նա այնքան է տպավորվում ս. Մովսես Տաթ-ացու կատարած արարողությամբ, որ որպես պարզ- կատարում է վերջինիս խնդրանքը՝ նրան նշանակելով Ս. Էջմիածնի վանքի լուսարար - տալով այդ ընթացքում անմխիթար վիճակում գտնվող վանքը նորոգելու թույլտվություն: Ս. Մովսես Տաթ-ացին մաքրում է վանքի շրջակայքը, վերաշինում պարիսպները, նորոգում Վեհարանը, եկեղեցու տանիքն ու գմբեթը, ավելացնում միաբանական խցեր, տնտեսական նոր կառույցներ, հյուրատուն - այլն: 1628 թ. ընտրվում է Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս - օծվում 1629 թ., նույն տարում - նրան հաջողվում է պարսից շահից ստանալ Ս. Էջմիածնի վանքի պարտքի զիջման հրովարտակը: Նրա կաթողիկոսական կարճատ- շրջանը բնորոշվում է Ար-ելյան Հայաստանի մշակութային, կրթական - գրական կյանքի վերակենդանացմամբ՝ սկիզբ դառնալով վերելքի ու բարենորոգության նոր դարաշրջանի:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅՈՒ Ս. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

Ս. Մովսես Տաթ-ացին մահանում է 1632 թ. – թաղվում Եր-անում, Կոզեռնի գերեզմանոցում: Նրա անունը Հայաստանյայց Ս. Եկեղեցում հիշատակվում է յուրաքանչյուր ս. Պատարագի ընթացքում:

*Նիկիայի Ա տիեզերական ժողովի
318 սուրբ Հայրապետների հիշատակի տոն*

Հռոմեական կայսրությունում 313 թ. Միլանի Էդիկտով քրիստոնեությանը տրված ազատությունը Եկեղեցին վերջնակապես դուրս բերեց ընդհատակից: Այն կազմակերպական ու դավանաբանական ինքնահաստատման ընթացք էր ապրում, որի ճանապարհը, սակայն, խոչընդոտվում էր այլազան վարդապետություններով, ինչի պատճառով համարյա ողջ 4-րդ դարն անցավ աստվածաբանական բուռն վեճերով, այդ թվում նաև՝ արիոսականության դեմ: Արիոսը Ալեքսանդրիայի հռչակավոր քահանաներից էր: Հենց սկզբից նրա քրիստոսաբանական վարդապետությունը արագորեն ունկնդիրներ հավաքեց, – կարճ ժամանակում նրա քարոզչությունը աճող հակառակությունների ու վեճերի դուռ բացեց: 321 թ. Ալեքսանդրիայի եպիսկոպոս Ալեքսանդրը ժողով է գումարում, որին մասնակից Եգիպտոսի ու Լիբիայի 100 եպիսկոպոսներ մերժում են Արիոսի ուսմունքը: Ժողովը նրան զրկում է քահանայությունից – Եկեղեցու հաղորդությունից: Սակայն հարցն ավելի բարդացավ, երբ Արիոսը պաշտպանություն գտավ իր աշակերտակից Եվսեբիոս Նիկոմեդացու կողմից (նրանք երկուսն էլ ժամանակին աշակերտել էին Անտիոքի դպրոցի հիմնադիր Լուկիանոս Սամոսատցուն): Վերջինիս – Ալեքսանդր Ալեքսանդրա-

ցու շուրջ հավաքված համախոհների միջ- վեճը ծավալվեց – տարածվեց կայսրության ողջ ար-ելքում՝ հակառակություն առաջացնելով ոչ միայն եպիսկոպոսների, այլ- նրանց հետ-որդների, ինչպես նա- տարբեր խմբերի բաժանված վերնախավի, անգամ՝ հասարակ ժողովրդի շրջանում: Արիոսականությունը լայնորեն տարածվել էր կայսրությունում – խախտել անդորրը ողջ երկրում:

Արիոսի քրիստոսաբանական գաղափարների ա-կունքները գալիս էին հրեական միաստվածությունից – միջինպլատոնականությունից: Ըստ այդմ՝ Աստծու կա-տարյալ միակությունից ու եզակիությունից ելնելով՝ Ա-րիոսը բացառում էր, որ Որդի Աստվածը կարող էր Հայր Աստծու հետ նույն էությունն ունենալ: Այլապես կլինեն երկու կատարյալ: Աստված մեկ է – միակ. դա Հայր Աստվածն է: Նրա գոյության կատարելությունից ելնելով՝ բացառվում է, որ Նա էր էությունը հաղորդի ուրիշին: Այսինքն՝ գոյություն ունեցող մնացած ամեն ինչ խորթ է Աստծու էությանը, հետ-աբար՝ Հոր էություն-ը չի կարող ունենալ նա- Աստծու Որդին՝ Բանը, Նա խորթ է – տարբեր Հոր էությունից: Որդին ենթակա է փոփոխության, Նա կարող էր լինել բարի կամ չար, սակայն էր կամքով ընտրեց բարին – դրանում մնաց անփոփոխ, ինչի պատճառով – արժանացավ Հորը որ-դեգրությանը:

Ըստ Արիոսի՝ Որդին արարված է, ինչպես մնա-ցած բոլոր գոյությունները, սակայն Նա արարվել է ողջ արարչագործությունից առաջ – միջնորդ է արարչա-գործության համար: Նա համահավերժ չէ Հորը, քանի որ կար ժամանակ, երբ Նա չկար, այլապես կլինեն եր-կու անսկիբ: Այս դեպքում, երբ գոյություն ունեն երկու

կատարյալ – երկու անսկիզբ, ըստ Արիոսի, խախտվում է մեկաստվածության սկզբունքը:

Արիոսի կարծիքով՝ Որդին այնքանով է առաջնաբնույթ, որքանով աստվածային փառքը Նրան հաղորդվել է դրսից՝ ըստ Հոր շնորհի, ավելի առաջ, քան արարչությունը: Այսպիսով՝ Որդին, ինչպես Նա–Սուրբ Հոգին, արարչակից չեն Հորը, այլ արարված են, – այդ դեպքում Նրանց հարկավոր է վերագրել ոչ թե աստվածային, այլ Արարչի ու արարված աշխարհի միջգտնվող միջանկյալ ոլորտին: Ողջ այս տրամաբանությունից հետ–ում է Նա–, որ Քրիստոսը մարդկային մարմին առավ, սակայն ոչ մարդկային հոգի, քանի որ Նա՝ Լոգոսը, Բանը, աստվածային կատարելություն չունի, այլ այդ կատարելության համար պայքարող – դրան ձգտող էակ է:

Արիոսի այս պատկերացումները ժխտում են փրկագործությունը՝ քրիստոնեության հիմքը – առանցքը. եթե Քրիստոսն Աստված չէ, համագո չէ Հորը, ապա ո՞ւմ հայտնությամբ ենք ճանաչում Աստծուն – ո՞ւմ միջոցով ենք փրկություն ստանում:

325 թ. հունիսի 19-ին, Բութանիայի Նիկիա քաղաքու Հռոմի կայսր Կոստանդիանոս Մեծի ամառանոցում, վերջինիս նախաձեռնությամբ հրավիրվում է Ա տիեզերական ժողովը, որին մասնակցում էին Ընդհանրական Եկեղեցու 318 Հայրապետներ, նրանց թվում՝ Ալեքսանդրիայի պատրիարք Ալեքսանդր Ալեքսանդրացին, այդ ժամանակ դեռ–ս սարկավազ Աթանաս Ալեքսանդրացին, ինչպես նա– հայոց Հայրապետ Արիստակես Ա Պարթ–ը՝ ս. Գրիգոր Լուսավորչի որդին⁹⁴: Վեր–

⁹⁴ Հայկական ավանդություններից մեկի համաձայն՝ հայոց ս. Արիստակես Հայրապետը, գալով Նիկիա, մի օր Բութանիայի

ջինս – հայոց Տրդատ Գ արքան նույնպես հրավիրված էին ժողովին, սակայն նրանք ուղարկում են Արիստակես Հայրապետին: Վերջինս Նիկիա է ուղ–որվում Հակոբ Մծբնացու, Տիգրանի Հովհաննես – Եղեսիայի Եվթաղ եպիսկոպոսների ուղեկցությամբ:

Ժողովը մերժում է արիոսական հանգանակը, որը ստորագրել էին 18 եպիսկոպոսներ, դատապարտում Արիոսին – նզովում նրան ու նրա համախոհներին: Արիոսը – նրա երկու համախոհները, ովքեր հրաժարվում են ստորագրել ժողովի ընդունած հանգանակը, աքսորվում են Իլիրիա, իսկ Արիոսի մյուս կողմակիցները ընդունում են Նիկիական հանգանակը:

Ա տիեզերական ժողովն ընդունում է քրիստոնեական ուղղափառ դավանության հիմնական դրույթները պարունակող Հավատո հանգանակը (Նիկիական հանգանակ): Ըստ ավանդության՝ այն Աթանաս Ալեքսանդրացուն է տրվել է աստվածային հայտնությամբ: Հանգանակը, որպես դավանության հիմք, ընդունվել – գործածվում է առաքելական եկեղեցիներում, այդ թվում –՝ Հայաստանյայց Եկեղեցում: Հանգանակի կար–որագույն – առանցքային դրույթով՝ Որդին համագո՛ւ էակից է Հորը: Այսինքն՝ Անսկիզբ Հայրը բոլոր հավիտենություններից առաջ ծնեց Իր Միածին Որդուն՝ Իր բնությունից ու էությունից, առանց մեծության – փոք–

ծովածոցում շրջելիս հանդիպում է մի քանի արիոսականների: Վերջիններս, տեսնելով հայոց Հայրապետին թուլակազմ ու վտիտ մարմնով, ծաղրում են նրան՝ ասելով, որ նա ավելի շատ մշակի է նման, քան Հայրապետի, – առաջարկում հերկել ծովը, եթե ճշմարիտ հավատ ունի: Ս. Արիստակեսը, վայրկյան անգամ չվարանելով, բռնում է մաճը, ծովի մակերեսին ակոս բացում – արիոսականներին առաջարկում սերմանել, եթե ճշմարիտ հավատ ունեն:

րության, ինչը – կոչվում է համագո: Նույն բնությամբ ու
եռությամբ, սակայն Հայրը, Որդին – Սուրբ Հոգին տար-
բեր անձեր են՝ միավորյալ մեկ աստվածություն, մեկ
զորություն: Աթանաս Ալեքսանդրացու ձ-ակերպմամբ՝
«Մեկ երկրպագությամբ երկրպագում ենք Հորը, Որ-
դուն – Սուրբ Հոգուն, գատում առանձնավորությունը,
իսկ Աստվածությունը՝ միավորում»:

Ժողովն ընդունում է նա– 20 կանոն՝ դարձի եկած
աղանդավորների – Եկեղեցու հետ նրանց փոխհարա-
բերությունների, ձեռնադրության, Եկեղեցու նվիրապե-
տության աստիճանների, սիմոնականության, կաշա-
ռակերության, վաշխառության, կիրակի օրը առանց
ծնրադրելու աղոթելու հարցերին վերաբերող: Նիկիայի
ժողովը քննության է առնում նա– Զրիստոսի Հարույթ-
ունը՝ Չատիկը տոնելու ժամանակի հարցը:

Նիկիայի Ա տիեզերական ժողովի նշանակույթ-
ունը հսկայական է ոչ միայն Ընդհանրական Եկեղեցու,
այլ– մարդկության պատմության համար: Դրանով նա-
խանշվել է աստվածաբանական ու իմաստասիրական
մտքի հետագա զարգացման ուղին:

Նիկիայի ժողովում ընդունված Հավատո հանգա-
նակը – 20 կանոնները ս. Արիստակես հայոց Հայրապե-
տը բերում է Հայաստան: Դրանք ընդունվում – գոր-
ծադրվում են Հայաստանյայց Եկեղեցում:

Նիկիայի Ա տիեզերական ժողովի 318 սուրբ Հայ-
րապետների հիշատակը Հայաստանյայց Ս. Եկեղեցին
տոնում է Ս. Աստվածածնի վերափոխման տոնի չոր-
րորդ կիրակիին նախորդող շաբաթ օրը՝ սեպտեմբեր
ամսին:

*Կոստանդնուպոլսի Բ տիեզերական ժողովի
150 Հայրապետների հիշատակի տոն*

4-րդ դարի 50-ական թվականներին աստվածաբանական բուռն վեճերի տեղիք է տալիս հոգեմարտությունը կամ մակեդոնականությունը: Այն իր անունը ստացել է Կ. Պոլսի եպիսկոպոս Մակեդոնից, ում վարդապետությունն ալեկոծել էր Ընդհանրական Եկեղեցին: Մակեդոնի կողմից մերժվում էր Ա. Յոզու համագոյությունը Հայր Աստծու հետ – Նրա կատարյալ Աստվածությունը, քանի որ, ըստ Մակեդոնի, Ա. Յոզին, որպես բխյալ Էություն, միաժամանակյա ու համագոր չի կարող լինել Հայր Աստծուն: Մակեդոնի վարդապետությունը բխում էր արիոսականությունից: Արիոսականության գաղափարախոսության համաձայն՝ Որդին արարած է – ոչ Էակից ու համագո Յորը, հետ–աբար Աստված չէ: Այդ դեպքում Աստված չէ նա– Ա. Յոզին, որը, դարձյալ ըստ Մակեդոնի, բխում է ոչ թե Յորից, այլ Որդուց, հետ–աբար՝ Որդու արարչագործություն է: Այսպիսով Մակեդոնը մերժում էր Սուրբ Երրորդության խորհուրդը – Աստվածության երեք Անձերի համաբնույթ լինելը:

Մակեդոնականությունը իր մերժումը գտավ 381 թ. Կոստանդնուպոլսում գումարված Բ տիեզերական ժողովում, որին մասնակցում էին 150 եպիսկոպոսներ, որոնցից 36-ը՝ մակեդոնականներ: Ժողովին մասնակից 4-րդ դարի նշանավոր աստվածաբանների թվում էին Եկեղեցու ս. Հայրեր Կյուրեղ Երուսաղեմցին, Գրիգոր Նյուսացին, Գրիգոր Նազիանզացին (Աստվածաբան) – այլն: Ժողովը, որպես Ընդհանրական Եկեղեցու դավանության հիմք, կրկին հաստատում է Նիկիական հան-

գանակը, սակայն հաշվի առնելով այդ ընթացքում նոր աղանդների եր-ան գալը՝ որոշ հավելումներ է կատարում հանգանակի մեջ. բանած-ելով Ա. Յոզու Աստվածությունը՝ հանգանակի մեջ ավելացվում է «Յորից բխած»՝ մատնանշելով Ա. Յոզու՝ Հայր Աստծուց բխումը – Յորն ու Որդուն համագոյակից ու համագոր էությունը: Ընդդեմ Փոտինոսի, ով պնդում էր, որ Բանն Աստված սկիզբ է առել ս. Կույս Մարիամից, ժողովը Նիկիական հանգանակի դրույթին՝ Որդին ծնվել է Յորից, ավելացնում է՝ «Ծնված բոլոր հավիտենություններից առաջ»՝ ընդգծելով, որ Որդին ս. Մարիամից միայն մարմին առավ ու մարդու կերպարանք հագավ: Գրիգոր Աստվածաբանի ձ-ակերպմամբ՝ «Մեկ է Հայր Աստված, որից է ամեն ինչ: Մեկ է Տեր Հիսուս Զրիստոսը, որով է ամեն ինչ: Մեկ է Ա. Յոզին, որում է ամեն ինչ»: Ժողովում քննադատվում է նա- Ապողինարի՝ Բանի մարդեղության մասին սխալ ուսմունքը:

Կոստանդնուպոլսի Բ տիեզերական ժողովն ընդունում է նա- 7 կանոն, որոնք վերաբերում են Եկեղեցիների՝ իրենց վարչական սահմաններում իրավասությանը, ինչպես նա- Եկեղեցու կարգ ու կանոնին:

Հայաստանյայց Ա. Եկեղեցին, թե- չի մասնակցել Կ. Պոլսի ժողովին, սակայն ընդունել է դրա որոշումներն ու կանոնները, ինչպես նա- տոնում է Կոստանդնուպոլսի Բ տիեզերական ժողովի 150 Հայրապետների հիշատակը Բուն բարեկենդանին նախորդող շաբաթ օրը:

Եփեսոսի Գ տիեզերական ժողովի
200 Հայրապետների հիշատակի տոն

431 թ. հունիսի 22-ին, Հոգեգալստի տոնի օրը, Եփեսոսում գումարվում է տիեզերական Գ ժողովը, որի հրավիրման պատճառ էր Կ. Պոլսի պատրիարք Նեստորի սխալ վարդապետությունը, որը հիմք էր դարձել Քրիստոսի մարդկային – աստվածային բնությունների շուրջ դավանաբանական վեճերի: Դրանք Եկեղեցու պատմության մեջ հայտնի են «Քրիստոսաբանական մեծ վեճ» անունով: Վեճն սկսվել էր Ալեքսանդրիայի աստվածաբանական դպրոցի ներկայացուցիչ, Ալեքսանդրիայի պատրիարք Կյուրեղ Երուսաղեմցին – Անտիոքի աստվածաբանական դպրոցի ներկայացուցիչ, Կ. Պոլսի պատրիարք Նեստորը: Ըստ վերջինիս՝ Քրիստոսն ունի երկու բնություն՝ աստվածային ու մարդկային, – երկու անձ՝ Աստված ու մարդ: Քրիստոսի մեջ մարդկությունն այնքան լիարժեք է, որ կարող է ինքնուրույն զարգանալ: Աստվածայինի ու մարդկայինի կատարյալ միավորմանը նախորդել է պայքարի ու ճգնության ժամանակը, երբ Օծյալը դեռ-ս ժառանգության ու իշխանության իրավունք չունեի – կրքերը դեռ-ս չէին հանդարտվել: Այդ շրջանում Քրիստոսը դեռ հրաշքներ չէր գործում, ուսուցանելու իշխանություն չունեի – միայն Հովհաննես Մկրտչի կողմից մկրտվելուց – անապատում սատանայի կողմից փորձվելուց հետո է իր կամքը համաձայնեցնում Աստծո կամքին ու որպես պարզ- ստանում քարոզելու – ավետարանելու երկնքի արքայությունը: Այսպիսով, Քրիստոսի մեջ շեշտվում է զուտ մարդկային ճիգը, որն իր վրա հրավիրեց Աստծու բարեհաճությունը: Այս պատկերացումներից ելնելով – Նեստորը Քրիստոսի «Բանն Աստծո» անվան փոխարեն ասում է ընդամենը Էմմանուել՝ «Աստված մեզ հետ է»: Այստեղից էլ՝ ս. Մարիամին

Աստվածածին կոչելու փոխարեն նրան անվանում է Զրիստոսածին՝ սրանով ընդգծելով այն բնությունը, որով ծնեց նրան Մարիամը:

430 թ. Կյուրեղ Ալեքսանդրացին ու Նեստորը դիմում են Հռոմի Կղեստիանոս պապին՝ վեճը լուծելու: Վերջինս սպառնում է բանադրել Նեստորին: Դրանից հետո Կյուրեղ Ալեքսանդրացին Ալեքսանդրիայում ժողով հրավիրելով՝ դատապարտում է Նեստորականներին ու նրանց առաջնորդին – ժողովի որոշումներին կցում նա– իր 12 նզովքները, որոնց ի պատասխան՝ Նեստորը հրապարակում է իր 12 հականզովքները: Ալեքսանդրիայի դեմ ոտքի է կանգնում ողջ Աստիոքի դպրոցը: Հակամարտությունը բորբոքվում է՝ սպառնալով Եկեղեցու միասնականությանը: Այս պայմաններում Եփեսոսում հրավիրվում է Գ տիեզերական ժողովը: Կյուրեղ Ալեքսանդրացին, չսպասելով Հռոմի – Ասորիքի եպիսկոպոսների ժամանմանը, բացում է ժողովը – բանադրում Նեստորին ու նրա կողմնակիցներին: Հունիսի 26-ին տեղ հասած Ասորիքի 34 եպիսկոպոսները Հովհաննես Աստիոքացու գլխավորությամբ գումարում են առանձին ժողով, որտեղ նախորդ ժողովը հայտարարում են անվավեր – իրենց հերթին դատապարտում Կյուրեղ Ալեքսանդրացուն: Թեոդոսիոս կայսրը, ընդունելով երկու ժողովների որոշումները, աթոռներից զրկում է –՝ Կյուրեղին, –՝ վերջինիս կողմնակից Եփեսոսի եպիսկոպոս Մեմնոնին, –՝ Նեստորին: Սակայն Կյուրեղի կողմնակիցների, ինչպես նա– Հռոմի ազդեցության տակ կայսրն ի վերջո ընդունում է Կյուրեղ Ալեքսանդրացու նախագահած ժողովի վճիռները, այն հռչակում տիեզերական, արքայրում Նեստորին – Կյու-

րեղին ու Մեմնոնին նորից վերականգնում իրենց Աթոռների վրա:

Եփեսոսի ժողովում նոր հանգանակ չի հաստատվում, այլ հավատարիմ մնալով Աթանաս Ալեքսանդրացու «Մարմնացյալ Աստծո Բանի մեկ բնություն» սահմանմանը, ընդունվում են Կյուրեղի 12 նզովքները Նեստորի ու նրա համախոհների դեմ, ինչպես նաև՝ նրանց դեմ են ուղղված ժողովի 6 կանոնները:

Հայաստանյայց Ս. Եկեղեցին չի մասնակցել այդ ժողովին, սակայն, ինչպես՝ նախորդ երկու ժողովների դեպքում, ընդունել է նրա տիեզերական հեղինակությունը: Եփեսոսի ժողովի կանոնները, որոնք բերել են ս. Սահակ Հայրապետի – ս. Մեսրոպ Մաշտոցի աշակերտները, ընդունվել են 435 թ. Աշտիշատի ժողովում:

Հայաստանյայց Ս. Եկեղեցին Եփեսոսի Գ տիեզերական ժողովի 200 Հայրապետների հիշատակը տոնում է Պայծառակերպության տոնի հինգերորդ կիրակին՝ նախորդող շաբաթ օրը կամ՝ Պայծառակերպության տոնին հաջորդող առաջին շաբաթ օրը:

Օգտագործված գրականություն

- ◆ *Տ. Թորգոմ Պատրիարք Գուշակեան*
«Սուրբբ - տօնք Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ»
(Համառօտ տեղեկութիւններ Հայց. Եկեղեցւոյ
տօնելի Սուրբերու - Տէրուսական Տօներու մա-
սին)
Երուսաղէմ, տպարան Սրբոց Յակոբեանց, 1957
- ◆ *Արտակ Արքեպիսկոպոս Մանուկեան*
«Հայ Եկեղեցու տօները»
Տպարան «Նայիրի», Թեհրան, 1984
- ◆ *Յայսմաւորք*
Ի Կոստանդնուպօլիս
Յօրթագիւղ
Ի տպարանի Պօղոսի Արապեան Ապուլէիցւոյ,
1834-ՌՄՁԳ
- ◆ *Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանեան*
«Հայոց Եկեղեցին - իր պատմութիւնը,
վարդապետութիւնը, վարչութիւնը,
բարեկարգութիւնը, արարողութիւնը,
գրականութիւնը ու ներկայ կացութիւնը»
Մոնթրէալ, 2001
- ◆ *Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանեան*
«Ազգապատում»
Ս. Էջմիածին, 2001
- ◆ *Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյան*

*«Ծիսական բառարան»
«Հայաստան», Եր-ան, 1992*

◆ *Շնորհք արքեպիսկոպոս Գալուստեան
Տաղաւար տօներ
Երուսաղէմ, Տպարան Սրբոց Յակոբեանց, 1976*

◆ *Շնորհք արքեպիսկոպոս Գալուստեան
«Հայազգի սուրբեր»
«Գանձասար» աստուածաբանական կենտրոն
Եր-ան, 1997*

◆ *Շնորհք արքեպիսկոպոս Գալուստեան
«Աստուածաշունչական սուրբեր»
«Գանձասար» աստուածաբանական կենտրոն
Եր-ան, 1997*

◆ *Շնորհք արքեպիսկոպոս Գալուստեան
«Համաքրիստոնեական սուրբեր»
«Գանձասար» աստուածաբանական կենտրոն
Եր-ան, 1997*

◆ *Շնորհք արքեպիսկոպոս Գալուստյան
«Մեծ պահքի կիրակիների ոսկե շղթան»
Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 2001*

◆ *Շնորհք արքեպիսկոպոս Գալուստյան
«Գունագեղ կիրակիներ - հոգեգալուստ»
Իսթանպուլ, 1972*

◆ *Շնորհք արքեպիսկոպոս Գալուստյան*

«Աւագ շաբաթ», Պէյրուս, 1974

◆ Ռ. Յ. Վարդանյան
Հայոց տոնացույցը (4-18-րդ դարեր), Եր-ան,
1999

◆ Գրիգոր Բրուտեան
Օրացոյց հայոց
Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 1997

◆ Յ. Ս. Բաղայան
Հայոց տոմարի պատմություն
Եր-ան, 1976

◆ Քրիստոնյա Հայաստան հանրագիտարան
Եր-ան, 2002

◆ «Լոյս» շաբաթաթերթ
1906, թիվ 1, հունվար 4, Դ-ոնդ վարդապետ,
«Բերդեհեմի լուսաւորը», էջ 8, Միսաք Փանտ-
սեան,

«Սուրբ Ստեփաննոս», էջ 12
1906, թիվ 11, մարտ 18, Օրուան տօնին առթիվ:
Չրոյցներ, էջ 241

1906, թիվ 19, մայիս 13, Գուրգէն քահանայ
Շալճեան, «Երկրորդ Ծաղկազարդ: Քրիստոսի
արցունքը», էջ 443

1906, թիվ 37, սեպտեմբեր 16, Խաչվերացի առ-
թիւ:
Բարձր կեանքը, էջ 865

- ◆ *Հայկական վարքեր - վկայաբանություններ V-XV դդ.
Եր-ան, «Նաիրի», 1998*
- ◆ *Solnացոյց նախապէս կարգեալ - սահմանեալ
Սրբոյն Սահակայ Պարթ-ի Հայրապետին Հայոց
ըստ
աւանդութեան Հայաստանեայց Սրբոյ Եկեղեցւոյ
Եւ զկնի յոգնաջան կարգաւորութեամբ -
աշխատասիրութեամբ Տեառն Սիմեօնի Սրբա-
զան
Կաթուղիկոսին յերկուս հատորս բաժանեալ
Վաղարշապատ, տպարան Մայր Աթոռոյ
Սրբոյ Էջմիածնի, 1906*
- ◆ *Հայոց Եկեղեցու սրբերը - սրբակենցաղ ան-
ծինք
Կազմեց Ռ. Մաթ-ոսյանը
Ս. Էջմիածին, 1999*
- ◆ *Հայոց սրբերը - սրբավայրերը
Ակունքները, տիպերը, պաշտամունքը
Եր-ան, «Հայաստան», 2001*
- ◆ *Մեսրոպ արքեպիսկոպոս Աշճյան
Լուսավորչի լույս նշխարները
Ս. Էջմիածին, 2000*
- ◆ *Գրիգոր Տաթ-ացի
Քարոզ խաչի, Ս. Էջմիածին, 1997*

- ◆ *Գրիգոր Տաթ-ացի*
Քարոզ Սուրբ Հոգու գալստյան մասին
Ս. Էջմիածին, 1998
- ◆ *Գրիգոր Տաթ-ացի*
Քարոզ Վարդավառի, Գանձասար, 1995
- ◆ *Գրիգոր Տաթ-ացի*
Քարոզ Բուն բարեկենդանի, Գանձասար, 1995
- ◆ *Գրիգոր Տաթ-ացի*
Քարոզ Աստվածածնի վերափոխման
Գանձասար, 1995
- ◆ *Գրիգոր Տաթ-ացի*
Քարոզ սուրբ Չատիկի մասին, Գանձասար, 1995
- ◆ *Գրիգոր Տաթ-ացի*
Քարոզ Քրիստոսի Ծննդյան մասին
Գանձասար, 1995
- ◆ *Եղիշե*
Ճառ Տիրոջ Պայծառակերպության մասին
Ս. Էջմիածին, 1997
- ◆ *Երանելի Գրիգոր Աքանջելագործի խօսքը*
Քրիստոսի Ծնունդին մասին, Նիւ Եորք, 1991

- ◆ *Հակոբ Սրճեցի*
Ճառ Սուրբ Հարություն
Ս. Էջմիածին, 1999

- ◆ *Հովհան Ռսկեբերան*
Ներբող Սուրբ Գրիգոր Լուսավորչին
Ս. Էջմիածին, 1998

- ◆ *Եփրեմ Խուրի Ասորի*
Ճառ քառասնորյա Տիրոջ տաճար գալու –
Սիմեոն ծերունու մասին
Ս. Էջմիածին, 1998

- ◆ *Չաքարիա Չագեցի – Մովսես Թերթող*
Աստվածամոր վերափոխման – նրա պատկերի
մասին
Ս. Էջմիածին, 1997

- ◆ *Մեծ պահքի համառոտ բացատրություն քաղ-*
ված
մեր երանելի հայրերից
Գրիգորիս Արշարունի, Խոսրովիկ Թարգմանիչ,
Սամվել Կամրջածորեցի, Պողոս Տարոնացի,
Վարդան Ար-ելցի, Գրիգոր Տաթ-ացի,
Մատթեոս Ջուղայեցի, Անանուն
Ս. Էջմիածին, 1998

- ◆ *Տոն Ծննդյան –*
Աստվածհայտնության
Ս. Էջմիածին, 1999

◆ *Մեր Տիրոջ՝ Հիսուս Քրիստոսի Համբարձումը*
Ս. Էջմիածին, 1998

◆ *Յ. Մանանդեան, Հ. Աճառեան*
Հայոց նոր վկաները (1155-1843)
*Գիտական հրատարակություն բազմաթիվ ձե-
ռագրերի*
*համեմատությամբ, ընդարձակ տեղեկություննե-
րով –*
*ծանօթություններով, – ձեռագրերի, նահատակնե-
րի,*
յատուկ անունների – օտար բառերի մանրամասն
ցուցակներով – ցանկերով
Վաղարշապատ, տպարան Մայր Աթոռոյ
Ս. Էջմիածնի, 1903

◆ *Քնարիկ Տեր-Դավթյան*
«XI-XV դարերի հայ վարքագրությունը»
Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն
Եր-ան, 1980

◆ *Սուրբ Էջմիածինը տաղերի մեջ*
Ս. Էջմիածին, 2003

◆ *Սուրբ Էջմիածինը հայ մատենագրությունում*
Աշխատասիրությամբ Հակոբ Զյոսեյանի –
Վարդան Դ-րիկյանի
Ս. Էջմիածին, 2003

Բովանդակություն

Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու տոներ

Պահք

Բուն բարեկենդան եւ Մեծ պահք

*Հիսուսի մուտքը Երուսաղեմ կամ՝ Ծաղկազարդ
Երեխաների օրհնության օր*

Ավագ շաբաթ

Տերունական տոներ

Քրիստոսի տնօրինական տոներ

Սուրբ Ծնունդ եւ Աստվածհայտնություն

Տնօրինք

*Տյառնընդառաջ կամ՝ քառասուն օրական Հիսուսի գա-
լուստը տաճար*

Նորապսակների օրհնության օր

Սուրբ Հարություն կամ՝ Չատիկ

Համբարձման տոն

Հոգեգալուստ

Հիսուս Թրիստոսի Պայծառակերպությունը

Վարդավառ

Սուրբ Աստվածածնին նվիրված տոներ

Ս. Յովակիմի եւ ս. Աննայի, ս. Աստվածածնի՝ Աննայից ու Յովակիմից հղացման, ս. Աստվածածնի ծննդյան, ս. Աստվածածնի՝ տաճարին ընծայման տոներ

Ավետում սուրբ Աստվածածնի

Մայրության – գեղեցկության տոն

Սուրբ Աստվածածնի վերափոխման տոնը

Խաղողօրհներ

Ս. Աստվածածնի գոտու գյուտը

Ս. Աստվածածնի տուփի գյուտը

Տերունական հիշատակություններ

Ս. Խաչին նվիրված տոներ

Խաչի գյուտ

Խաչվերաց

Սուրբ Խաչի երեւման տոն

Վարագա ս. Խաչի տոն

Ս. Եկեղեցուն նվիրված տոներ

Նոր կիրակի կամ՝ Կրկնազատիկ

Աշխարհամատրան կամ՝ Կանաչ կիրակի

Հիշատակ հին Տապանակի եւ նոր Եկեղեցու

Տոն Կաթողիկե Սուրբ Էջմիածնի

Տոն Շողակաթի

Ս. Խաչին կապված եկեղեցու տոներ

Հինունք

Կարմիր կիրակի

Երկրորդ Ծաղկազարդ

Սրբերի հիշատակություններ

Սուրբ Հովհաննես Կարապետի ծնունդը

*Սուրբ Սարգիս զորավարի, նրա որդի Մարտիրոսի եւ
նրան հավատարիմ 14 զինվորների տոն
Երիտասարդների օրհնության օր*

Սուրբ Վարդանանց տոն

Բարի գործի – ազգային տուրքի օր

Քահանաների դասի օր

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿՅՈՒՄ Ա. ԵԿԵՂԵՇՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ

Սուրբ Հռիփսիմյան եւ սուրբ Գայանյան կույսեր

Սուրբ Սահակ, սուրբ Մեսրոպ

Սուրբ Թարգմանիչներ

Սուրբ Գեւորգ զորավար

Սուրբ հրեշտակապետերի՝ Գաբրիելի ու Միքայելի եւ ամենայն երկնային զորութիւնների տոն

Սուրբ Թադեոս եւ սուրբ Բարդուղիմեոս առաքյալներ

Սուրբ Հակոբ Մծբնացի հայրապետ

Սուրբ Դավիթ մարգարե

Սուրբ Ստեփանոս Նախավկա

Սուրբ Պետրոս եւ սուրբ Պողոս առաքյալներ

Սուրբ Որոտման որդիների տոն

*Հայաստանի, Արցախի եւ դրանց հարակից տարածքներում թաղված հայազգի սրբեր
Ա. Գրիգորիս կաթողիկոս*

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿԻ Ա. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

*Սուրբ Հովհաննես Իմաստասեր Օձնեցի
կաթողիկոս*

Սուրբ Գրիգոր Տաթևացի

Սուրբ Շուշանիկ

Սուրբ Մովսես Գ Տաթևացի կաթողիկոս

*Նիկիայի Ա տիեզերական ժողովի 318 Հայրապետների
հիշատակի տոն*

*Կոստանդնուպոլսի Բ տիեզերական ժողովի 150
Հայրապետների հիշատակի տոն*

*Եփեսոսի Գ տիեզերական ժողովի 200 Հայրապետների
հիշատակի տոն*

Օգտագործված գրականություն